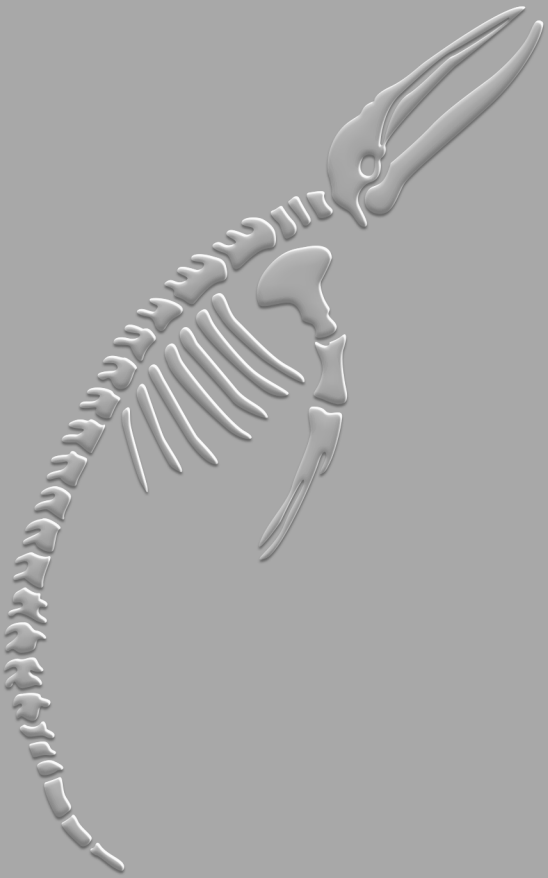

Za bílou velrybu

Brno 2020

ty
jenž otevíráš knihu
jež je poselstvím i zvěstováním
držíš v ruce svědectví o tvorech
kteří spolu s námi obývali tuto zemi
obsahuje slova
napsaná v různých dobách
v různých jazycích
různými lidmi
slova
která mohou zůstat na papíře
nebo vejít do našich očí
uší
úst
a srdcí

slova
pro lidské hlasy
slova
která byla napsána
aby byla mluvena
a slyšena
slova
která tvoří svět

mohou být čtena v tichosti
nebo vyřčena nahlas
zpívána
křičena
sípána

dnes je ten den

1 In origine **7**
1.1 Čtení z Melvilla: kapitola I 9
1.2 Čtení z knihy Genesis: kapitola 1 11
1.3 Tělo, duše a jméno *(Ole Jørgensen)* 14
1.4 Salve Cēte *(Anonym)* 17

2 Bios **19**
2.1 Čtení z Melvilla: kapitola XII 21
2.2 Život Melvilla Velrybáře 24
2.3 Mocha Dick *(Vratislav Mazák)* 32
2.4 Čtení z knihy Jób: kapitola 41 40
2.5 Námořníci si nekopou hroby 42
(Martin Růžička)

3 Ókeanos **45**
3.1 Čtení z Melvilla: kapitola XLIV 47
3.2 Moby Dick a jeho příbuzní 50
(Milan Klíma)
3.3 Žalm 104 71
3.4 Ó velrybo, kde jsi? 74
(Herman Melville, Michal Cáb)

4 Cetus **79**
4.1 Čtení z Melvilla: kapitola XXXII 81
4.2 Stopy kytovců v České republice 101
(Jan Robovský)
4.3 52 Hz *(Michal Cáb)* 112
4.4 Čtení z knihy Zjevení: kapitola 13 115
4.5 Píseň velryb *(Jaroslav Seifert)* 118

5 Homo **125**
5.1 Čtení z Melvilla: kapitola LXI 127
5.2 O velrybách a divoké kultuře 134
(David Abram)
5.3 Mezinárodní úmluva 141
o regulaci velrybářství
5.4 Čtení z knihy Jób: kapitola 40 144
5.5 Velrybí žalm *(Milan Klíma)* 147

6 Thanatos **151**
6.1 Čtení z Melvilla: kapitola CXIX 153
6.2 Lidská oběť jako náboženský 160
a antropologický fenomén
(Miroslava Škávová)
6.3 Čtení z knihy Zjevení: kapitola 22 167
6.4 Anaximandrův žalm 169
(Anaximandros z Mílétu)

7 Katharsis **171**
7.1 Čtení z Melvilla: Epilog 173
7.2 Proč velryby skáčou *(Nicolas Cavaillès)* 175
7.3 Čtení z knihy Jonáš: kapitola 2 178
7.4 Light of the World *(András Cséfalvay)* 180

1
In origine

Zpravidla se čte v den pondělní, v čase rozbřesku, nebo když vane severní vítr a počasí je slunečné.

1.1 Čtení z Melvilla

KAPITOLA I PŘELUDY

Říkejte mi Izmael. Před několika lety – nezáleží na tom, kdy to přesně bylo – měl jsem v peněžence sotva pár grošů a nic zvláštního mě nepoutalo k pevnině; napadlo mi tedy, že bych mohl na moře, trochu se zas podívat na tu vodní část světa. Dělávám to tak, chci-li zahnat omrzelost a upravit si krevní oběh. Kdykoli zpozoruji, že se začínám tvářit zatrpkle, kdykoli má duše prožívá svůj teskně mživý listopad; kdykoli si všimnu, že se nevědomky zastavuji před obchody s rakvemi a kráčím v poslední řadě každého pohřebního průvodu, který potkám; ale zejména kdykoli těžkomyslnost nabude nade mnou takové moci, že musím volat na pomoc všecky své mravní zásady, abych záměrně nešel na ulici a soustavně lidem nesrážel klobouky s hlavy – tehdy vím, že je svrchovaný čas, abych se co nejrychleji dostal na moře. Nahrazuje mi to kulku z revolveru. Cato s filozofickou okázalostí nalehl na meč; já prostě odcházím na loď. Není na tom nic překvapujícího. Téměř všichni lidé v podobném stavu, kdyby si to jen uvědomili, dříve nebo později zatouží po moři bezmála stejně jako já. (…)

Proč skoro každého silného zdravého hocha se silnou zdravou duší posedá občas bláznivá touha stát se námořníkem? A když jste poprvé cestovali lodí, proč jste

pocítili tajemné chvění, když vám prvně řekli, že vaše loď už zmizela z dohledu pevniny? Proč staří Peršané považovali moře za posvátné? Proč mu Řekové dali zvláštní božstvo, a to vlastního bratra Diova? Věru, to všecko není bez významu. A ještě hlubší smysl má příběh o Narcisovi, který, nemoha se zmocnit mučivě spanilého obrazu spatřeného ve studánce, vrhl se do ní a utonul. Stejný obraz však vidíme i my ve všech řekách a oceánech. Je to obraz nezachytitelného přeludu života; a to je klíč k tomu ke všemu.

1.2 Čtení z knihy Genesis

KAPITOLA 1

Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi.

Země pak byla nesličná a pustá, a tma byla nad propastí, a Duch Boží vznášel se nad vodami.

I řekl Bůh: Buď světlo! I bylo světlo.

A viděl Bůh světlo, že bylo dobré; i oddělil Bůh světlo od tmy.

A nazval Bůh světlo dnem, a tmu nazval nocí. I byl večer a bylo jitro, den první.

Řekl také Bůh: Buď obloha u prostřed vod, a děl vody od vod!

I učinil Bůh tu oblohu, a oddělil vody, kteréž jsou pod oblohou, od vod, kteréž jsou nad oblohou. A stalo se tak.

I nazval Bůh oblohu nebem. I byl večer a bylo jitro, den druhý.

Řekl také Bůh: Shromažďte se vody, kteréž jsou pod nebem, v místo jedno, a ukaž se místo suché! A stalo se tak.

I nazval Bůh místo suché zemí, shromáždění pak vod nazval mořem. A viděl Bůh, že to bylo dobré.

Potom řekl Bůh: Zploď země trávu, a bylinu vydávající símě, a strom plodný, nesoucí ovoce podlé pokolení svého, v němž by bylo símě jeho na zemi. A stalo se tak.

Nebo země vydala trávu, a bylinu nesoucí semeno podlé pokolení svého, i strom přinášející ovoce, v němž bylo símě jeho, podlé pokolení jeho. A viděl Bůh, že to bylo dobré.

I byl večer a bylo jitro, den třetí.

Opět řekl Bůh: Buďte světla na obloze nebeské, aby oddělovala den od noci, a byla na znamení a rozměření časů, dnů a let.

A aby svítila na obloze nebeské, a osvěcovala zemi. A stalo se tak.

I učinil Bůh dvě světla veliká, světlo větší, aby správu drželo nade dnem, a světlo menší, aby správu drželo nad nocí; též i hvězdy.

A postavil je Bůh na obloze nebeské, aby osvěcovala zemi;

A aby správu držela nade dnem a nocí, a oddělovala světlo od tmy. A viděl Bůh, že to bylo dobré.

I byl večer a bylo jitro, den čtvrtý.

Řekl ještě Bůh: Vydejte vody hmyz duše živé v hojnosti,

A i stvořil Bůh velryby veliké a všelijakou duši živou, hýbající se, kteroužto v hojnosti vydaly vody podlé pokolení jejich, a všeliké ptactvo křídla mající, podlé pokolení jeho. A viděl Bůh, že to bylo dobré.

I požehnal jim Bůh, řka: Ploďtež se a množte se, a naplňte vody mořské; též ptactvo ať se rozmnožuje na zemi!

I byl večer a bylo jitro, den pátý.

Řekl též Bůh: Vydej země duši živou, jednu každou podlé pokolení jejího, hovada a zeměplazy, i zvěř zemskou, podlé pokolení jejího. A stalo se tak.

I učinil Bůh zvěř zemskou podlé pokolení jejího, též hovada vedlé pokolení jejich, i všeliký zeměplaz podlé pokolení jeho. A viděl Bůh, že bylo dobré.

Řekl opět Bůh: Učiňme člověka k obrazu našemu, podlé podobenství našeho, a ať panují nad rybami mořskými, a nad ptactvem nebeským, i nad hovady, a nade vší zemí, i nad všelikým zeměplazem hýbajícím se na zemi.

I stvořil Bůh člověka k obrazu svému, k obrazu Božímu stvořil jej, muže a ženu stvořil je.

A požehnal jim Bůh, a řekl jim Bůh: Ploďtež se a rozmnožujte se, a naplňte zemi, a podmaňte ji, a panujte nad rybami mořskými, a nad ptactvem nebeským, i nad všelikým živočichem hýbajícím se na zemi.

Řekl ještě Bůh: Aj, dal jsem vám všelikou bylinu, vydávající símě, kteráž jest na tváři vší země, a všeliké stromoví, (na němž jest ovoce stromu), nesoucí símě; to bude vám za pokrm.

Všechněm pak živočichům zemským, i všemu ptactvu nebeskému, a všemu tomu, což se hýbe na zemi, v čemž jest duše živá, všelikou bylinu zelenou dal jsem ku pokrmu. I stalo se tak.

A viděl Bůh vše, což učinil, a aj, bylo velmi dobré. I byl večer a bylo jitro, den šestý.

1.3 Tělo, duše a jméno

OLE JØRGENSEN

Každý člověk se skládá z těla a duše, k nimž často přibyde ještě jméno. Tělo je fyzicky uchopitelné. Duše je neviditelná a nesmrtelná; po smrti opustí tělo a ubytuje se v jiném, což nazýváme reinkarnací, znovuzrozením. Příroda je plná duší; každá věc, i kámen či zvíře, mají duši.

Inuité – stejně jako jiné přírodní národy – měli silně vyvinutou víru v duši. Nejrůznější rituály týkající se lovné zvěře v souvislosti s loveckými slavnostmi a lovem se prováděly mimo jiné proto, aby se přírodě a zvířatům prokázala úcta. Zvířecí duše mohly v některých případech přejít do lidí.

Inuité si obvykle představovali, že lidská duše vypadá jako člověk, zvířecí duše jako zvíře a tak dále. Východní Gróňané věřili, že člověk má více duší o velikosti vrabčího mláděte, které sídlí v hrdle a ve slabinách. Na aljašském ostrově Nunivak měl každý člověk svého malého ptačího ducha pověšeného nad hlavou.

Knud Rasmussen získal následující popis duše od Polárních Inuitů:

Každý člověk sestává z duše, těla a jména.

Inuité věří, že člověk má duši i ducha, který je nesmrtelný. Duše se nachází mimo člověka, ale následuje

ho, jako nás následuje stín za slunečního svitu. I když duše není v těle, tělo a duše jsou neoddělitelné, dokud člověk žije; když duše tělo opustí, tělo ochoří a zemře.

Jen velcí šamani dokážou vidět duši. Vypadá podle nich stejně jako člověk, ale je menší. Šaman ji proto může ukrást a zahrabat do sněhu; díra ve sněhu se však musí zakrýt krvavou stranou kůže stažené ze psa. Pokud ukradenou duši nenajde jiný šaman, který je jí příznivě nakloněný, a nepřivede ji zpět do těla, dotyčný zemře.

Po smrti těla vstupuje duše do nebe nebo do moře, kde se setká s dušemi předků. Pobyt na obou místech je příjemný.

Na otázku, co duše znamená pro člověka, odpověděl Majaq z mysu York: „Duše je to, co tě krášlí, co tě dělá člověkem. Jedině ona ti propůjčuje vůli, chuť jednat, činorodost. Řídí celý tvůj život. Proto se tělo musí rozpadnout, když ho duše opustí.“

Byl jednou jeden člověk, kterého nikdo nedokázal zabít. Jeho krajané se o to pokoušeli, ale jeho duše pouze střídala obydlí; nechala se porodit všemi živými bytostmi, mořskými i suchozemskými zvířaty. Naučila se přitom mnohému, co lidé předtím neznali. Setkala se i s dušemi mrtvých; ty měly nadbytek lovné zvěře, ale žily v temnotě.

Když duše prošla těly všech zvířat, stala se opět člověkem a seznámila ostatní s tím, co viděla.

Pokud někdo onemocněl, byl zlý nebo spáchal něco špatného, bylo to jistě proto, že jeho duše byla nemocná, opustila ho, nebo ji někdo ukradl. Tehdy musel opět zasáhnout šaman. Člověk se musel o svou duši starat a pečovat o ni, „neboť člověk se skládá z dobra i zla, a zlo je vždy na číhané“.

Úzké vztahy mezi člověkem a zvířetem, uznání a pochopení, že zvířata a lidé jsou rovnocenní partneři, že porušení tabu a urážka duše a života lovných zvířat mohou velmi snadno oslabit a narušit rovnováhu ve zranitelné přírodě, v níž Inuité museli bojovat o potravu, to vše umožnilo inuitskému národu v dominantní arktické přírodě přežít.

1.4 Salve Cēte

ANONYM, 14. STOLETÍ

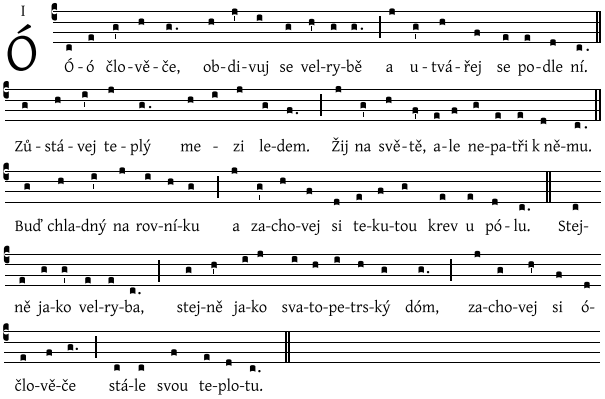

Das ungeheure Gewicht eines Blauwals

von 100 000 kg entspricht dem Gewicht von

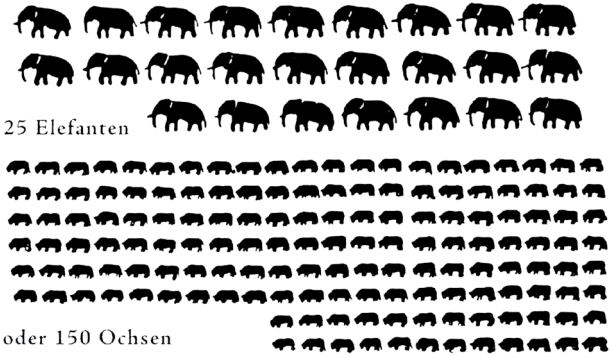

2
Βιος

Zpravidla se čte v den úterní, v čase ranním,
nebo když vane západní vítr a počasí je proměnlivé.

2.1 Čtení z Melvilla

KAPITOLA XII ŽIVOTOPISNÁ

Kvíkveg se narodil na ostrově Kokovoko, daleko na jihozápadě. Na žádné mapě není vyznačen; správná místa nikdy nebývají. Když ještě jako divoch nedávno narozený pobíhal bezstarostně po rodných lesích v zástěrce z trávy, sledován mlsnými kozami, jako by sám byl zeleným stromečkem, už tenkrát dřímala v Kvíkvegově ctižádostivé duši silná touha spatřit z křesťanského světa něco víc než sem tam nějakého toho velrybáře. Jeho otec byl velkým náčelníkem, králem; strýc veleknězem; z matčiny strany měl tety, které byly manželkami nepřemožitelných válečníků. V jeho žilách proudila znamenitá krev – krev královská –, i když, jak se obávám, hodně pokažená lidojedskými sklony, kterým holdoval v mládí, kdy na něho nikdo nedozíral.

Záliv jeho otce navštívila loď ze Sag Harboru a Kvíkveg si přál odjet na ní do křesťanských zemí. Ale loď měla úplnou posádku a odmítla jej, a ani všechen vliv královského otce nic nezmohl. Kvíkveg se však zapřísáhl. Sám v své kánoi pádloval k vzdálené úžině, o níž věděl, že tudy musí loď proplout, až odrazí od ostrova. Na jedné straně byl korálový útes, na druhé straně dlouhý pruh země, pokrytý hustým porostem kořenovníku, který rostl až do vody. Ukryl se

s kánoí mezi houštinami, obrátil ji přídí k moři a usedl na zádi; v ruce držel skloněné pádlo. Když loď pomalu proplouvala úžinou, vyrazil jako blesk; přirazil k boku lodi, prudkým odkopnutím převrhl a potopil svou kánoi, vyšplhal se po úponkové kobylici, vrhl se, jak byl dlouhý, na palubu, sevřel tam železný kruh a přísahal, že se nepustí, i kdyby ho rozsekali na kusy.

Marně mu kapitán vyhrožoval, že ho dá hodit do moře, marně přikládal meč k jeho nahým zápěstím. Kvíkveg byl syn královský a Kvíkveg se nepoddal. Konečně se kapitán obměkčil, pohnut jeho zoufalým odhodláním a divokou touhou navštívit křesťanské země, a řekl mu, aby se zařídil jako doma. Avšak mladý, krásný divoch – tento námořní princ Waleský – nikdy nespatřil kapitánovu kajutu. Strčili ho dolů mezi námořníky a stal se z něho velrybář. Ale jako car Petr jenž se dobrovolně lopotil v loděnicích cizích měst, ani Kvíkveg se neštítil žádného zdánlivého ponížení, jen aby tak získal schopnost povznést jednou své nevzdělané krajany. Neboť hlavně – jak mi řekl – byl veden hlubokou touhou učit se u křesťanů umění, jak učinit své lidi šťastnějšími, než jsou, a co víc, učinit je lepšími, než jsou. Ale žel! Chování velrybářů ho brzy přesvědčilo, že i křesťané jsou ubozí a zkažení; nekonečně ubožejší a zkaženější než všichni pohané jeho otce. Když konečně připlul do Sag Harboru a tam viděl, co námořníci dovedou, a když potom připlul do Nantucketu a viděl, jak utrácejí peníze

zase takovým způsobem, vzdal se chudák Kvíkveg veškeré naděje. Pomyslil si: svět je zkažený na všech polednících, zemru jako pohan.

Zůstávaje tedy v srdci starým modloslužebníkem, přece žil mezi křesťany, oblékal se jako oni a pokoušel se mluvit jejich hatmatilkou. Proto si zachoval své podivné mravy, ačkoli byl už dlouho z domova. Vyptával jsem se ho v náznacích, hodlá-li se vrátit domů a dát se korunovat, neboť nyní může počítat s tím, že otec je mrtev a pohřben; podle Kvíkvegova vyprávění byl jeho otec velmi stár a sláb. Odpověděl, že ne, ještě ne, a dodal, že se obává, že křesťanství, nebo spíše křesťané jsou vinni tím, že už nemůže dosednout na čistý a neposkvrněný trůn, na kterém sedělo před ním třicet pohanských králů. Ale jednou prý se vrátí – jakmile pocítí, že je opět posvěcen. Zatím hodlá ještě plout po moři a vybouřit se na všech čtyřech oceánech. Udělali z něho harpunáře a to železo má teď s ozubci místo žezla.

2.2 Život Melvilla Velrybáře

Pocházel z New Yorku. Narodil se 1. srpna 1819 jako třetí z osmi dětí bohatého obchodníka Allana Melvilla a jeho ženy Marie, rozené Gansevoort. Rodina měla holandské kořeny a oba Melvillovi dědečkové byli hrdiny americké revoluce, na což byl budoucí spisovatel velmi pyšný. Otec díky svým obchodním zájmům často cestoval do Evropy, odkud dovážel francouzské zboží. Matka pocházela ze silně nábožensky založeného prostředí holandských protestantů a své děti vychovávala ke zbožnosti. Melvillova důvěrná znalost Bible pramení právě odtud.

Vyrůstal v bohatství a přepychu, samozřejmostí bylo několik sluhů, kteří se starali o chod domácnosti. Na takový životní standard však otcovy výdělky nestačily, takže si musel půjčovat od příbuzných. Když se v roce 1830 rodiče matky rozhodli zastavit svou finanční podporu, byla to pro rodinu citelná rána.

Melville působil v dětství těžkopádným a zaostalým dojmem, začal mluvit pozdě a jeho otec ho považoval za nechápavého a slaboduchého. Časem se však tento hendikep ztratil a chlapec naopak začal všechny udivovat svou bystrostí a výřečností. Nerad se však učil, což otec těžce nesl, i když, podle vlastních slov, neměl srdce to roztomilé a nevinné dítě k učení nutit.

Kvůli finančním těžkostem se rodina musela přestěhovat do méně nákladného bytu v Albany ve státu

New York. V nové škole Melvilla velmi zaujaly řecké, římské a židovské dějiny, ale už po roce docházky musel školu opustit, protože i poměrně nízké školné bylo pro rodinu neúnosné. Aby zlepšil rodinnou situaci, rozhodl se otec zkusit štěstí v obchodě s kožešinami. V prosinci 1831 se vracel domů z obchodní cesty parníkem, který ale zamrzl v ledu, takže posledních 70 mil absolvoval v otevřeném kočáru. Mrazivé počasí – bylo tehdy 20 stupňů pod nulou – si vybralo svou daň a on vážně onemocněl. Počátkem ledna 1832 upadl do deliria a 28. téhož měsíce zemřel.

Jeho smrt odhalila hloubku problémů, v níž se rodina nacházela. Nejstarší bratr Gansevoort převzal obchodní aktivity, zatímco sotva třináctiletý Herman přijal místo bankovního úředníka, které mu opatřil strýc z matčiny strany. Když ale v květnu 1834 vyhořel sklad kožešin, místo opustil a šel pracovat do bratrova obchodu, aby zachránil firmu před úplným krachem. Zároveň se snažil doplnit si vzdělání – navštěvoval kurz latiny a hltavě četl Shakespeara. Byl také členem řady debatních kroužků. Velkým vzorem mu byl bratr, který mu doporučoval, co číst a bral ho s sebou do učených společností.

Finanční krize v roce 1837 rodinnou firmu definitivně potopila a nastalo další stěhování. Melvillovi se podařilo získat učitelské místo v Lennoxu ve státu Massachusetts. Některé z dětí, které učil, byly přitom v jeho věku, nebo

dokonce o trochu starší než on. V roce 1839 se pokusil získat práci při stavbě Erijského kanálu, ale neúspěšně. V dubnu téhož roku publikoval pod pseudonymem L.A.V. svůj první esej v týdeníku Democratic Press and Lansingburgh Advertiser. V květnu se pak nechal najmout jako plavčík na obchodní loď St. Lawrence, čímž začíná námořnické období jeho života. Z první plavby do Liverpoolu se vrátil v říjnu 1839. Po celý další rok se marně snažil najít práci. Nějaký čas opět učil, ale místo opustil, protože mu neplatili. Pod dojmem zprávy J. N. Reynoldse o neúspěšném pokusu ulovit obřího albinotického vorvaně jménem Mocha Dick, která vyšla v časopise Knickerboxer, odcestoval na sklonku roku 1840 do New Bedfordu a nechal se najmout na velrybářskou loď Acushnet jako plavčík za podíl jedné stopětasedmdesátiny. Loď vyplula na moře 3. ledna 1841. V březnu odeslala z Ria de Janeiro prvních 150 barelů oleje ze tří či čtyř velryb, ulovených poblíž Bahamských ostrovů (průměrná velryba váží 40–60 tun a vydá asi barel oleje na tunu živé váhy). V dubnu obeplula mys Horn a zamířila do Jižního Pacifiku. Zde námořníci spatřili velryby, aniž se jim podařilo některou z nich ulovit. V květnu loď brázdila poblíž chilského pobřeží a vytěžila dalších 160 barelů (plný náklad lodi tvořilo 1600 barelů, tedy olej asi ze čtyřiceti velryb). V červnu poprvé od vyplutí zakotvila v Santa Harbor, kde se Melville setkat s Jamesem Henry Chasem a získal od

něj kopii vyprávění jeho otce Owena Chase o ztroskotání lodi Essex. Ta v roce 1820 nepřečkala útok vorvaně a námořníci, kteří se zachránili, se museli uchýlit ke kanibalismu, aby přežili.

V srpnu Acushnet vezla 600 barelů oleje a v říjnu už 700. Překročila rovník severním směrem a zamířila na Galapágy, kde lovila ve společnosti dalších velrybářských lodí a odeslala s nimi část nákladu. Počátkem prosince zakotvila na pobřeží Peru s 570 barely v podpalubí. Od února do května 1842 námořníci sedmkrát spatřili vorvaně, aniž by se jim podařilo některého ulovit. V květnu a červnu Acushnet lovila společně s lodí Columbus z New Bedfordu jižně od rovníku poblíž Galapág. V polovině června vezla 750 barelů, ale 200 z nich odeslala s lodí Herald the Second. Koncem června zakotvila v Nuku Hiva na Markézách. Zde Melville společně s jedním z námořníků z lodi uprchl a skrýval se v údolí Taipi, aby se vyhnul trestu. Ze zdejších zážitků vytěžil stejnojmennou knihu (Taipi, 1845). V srpnu se nalodil na australskou velrybářskou loď Lady Ann, ale krátce po vyplutí se zúčastnil vzpoury a byl uvězněn na Tahiti. V říjnu se mu podařilo z vězení uprchnout a v listopadu se nechal nalodit na velrybářskou loď z Nantucketu Charles & Henry, s níž o půl roku později doplul na Havajské ostrovy.

V srpnu 1843 se připojil k americkému námořnictvu jako řadový člen posádky lodi United States a na

její palubě se v únoru příštího roku dostal do Bostonu, čímž jeho námořnická kariéra skončila. Odnesl si z ní spoustu zážitků a inspirace pro své budoucí knihy, ale také vroucí lásku ke svobodě a nenávist k jakékoliv vnější autoritě.

Na popud příbuzných a přátel, jimž své zážitky vyprávěl, se posléze pustil do psaní. Jako první vyšla již zmíněná Taipi, následována o dva roky později volným pokračováním Omú, česky též jako Tulák po ostrovech. Tyto dvě knihy mu rychle získaly spisovatelské renomé. V srpnu 1847 se po krátké známosti oženil s Elisabeth Knapp Shawovou, dcerou blízkého přítele svého otce. V roce 1849 vydal hned dvě knihy, Mardí a cesta k němu a Redburn: His first voyage (česky První plavba nebo Moje první plavba). Jeho další kniha Bílá blůza aneb Svět válečné lodi (1850), líčící otřesné poměry na lodi amerického námořnictva, vyvolala takové veřejné pobouření, že to vedlo k reformám ve válečném loďstvu.

Pravděpodobně koncem roku 1849 začíná Melville psát Moby Dicka. V září 1850 si za peníze, vypůjčené od tchána, koupil farmu v Pittsfieldu ve státě Massachusetts a nazval ji Arrowhead podle šípových hrotů, nalezených při orbě. Zde dokončil práci na Moby Dickovi, který vyšel nejprve v Británii v říjnu 1851 pod názvem The Whale a v listopadu v USA pod názvem Moby Dick. Melville doufal, že tato kniha, připsaná jeho příteli Nathanielu Hawthornovi, který ji označil za to

nejlepší, co spisovatel dosud napsal, mu přinese ještě větší úspěch a především peníze, jimiž bude moci splatit dluh u tchána. Bohužel ani Moby Dick, ani další román Pierre (1852) nebyly kritikou ani veřejností dobře přijaty. Pro svůj další román Israel Potter tak těžko hledal nakladatele a tak vyšel až v roce 1855. Teprve o rok později vydané Příběhy z náměstí (obsahující mimo jiné slavnou novelu Písař Bartleby) byly kritikou opět přijaty o něco lépe; kýžený finanční efekt, který by vyvážil neúspěch několika předešlých knih, ale bohužel autorovi nepřinesly. Finanční potíže a přepracování nicméně podlomily Melvillovo zdraví, pročež se mu tchán rozhodl financovat půlroční rekonvalescenční cestu do Evropy a Palestiny. Po návratu vydává Melville svůj poslední za života vydaný román Podvodník: jeho maškaráda (1857), který kritika opět strhala. Po tomto neúspěchu se autor odvrátil od prózy a nadále se věnoval poezii. Výjimkou je román Billy Budd, napsaný pravděpodobně kolem roku 1890, ale vydaný až z pozůstalosti roku 1924.

Aby si pomohl z finanční nouze, uspořádal Melville sérii veřejných přednášek o římských památkách. Po několika dalších literárních neúspěších na poli poezie se v roce 1866 stal celním úředníkem. Tento úřad zastával po 19 let a proslul odporem vůči korupci v prostředí, které jí bylo prolezlé.

V roce 1867 došlo v Melvillově rodině k tragédii, když si jeho nejstarší syn přivodil smrtelné zranění otcovou

pistolí. Historici se dodnes přou, zda se jednalo o záměr, či šlo o nešťastnou náhodu. Je známo, že poměry v rodině nebyly příliš dobré, Melville hodně pil a propadal náhlým výbuchům vzteku. Jeho žena v té době vážně zvažovala rozvod a odvrátily ji od něj pouze dobové zákony, které ji zavazovaly vzdát se v takovém případě veškerých nároků na děti i majetek.

Melvillovým posledním větším dílem (s výjimkou již zmíněného Billyho Budda) je rozsáhlá epická báseň Clarel, inspirovaná zážitky ze Svaté země a vydaná roku 1876 soukromým nákladem Melvillova strýce v počtu 350 výtisků. Osud knihy je podobně pitoreskní jako osud samotného autora: prodalo se pouze několik výtisků; ty zbylé byly posléze spáleny, protože Melville neměl peníze, aby je koupil sám, a knihy zabíraly místo ve skladu.

Od stáří v naprosté chudobě Melvilla zachránilo dědictví, které v roce 1884 získala jeho žena Lizzie. O rok později odešel na penzi. Zemřel na srdeční příhodu 28. září 1891. Je příznačnou ironií, že New York Times jej v nekrologu pojmenovaly Hiram Melville a jeho nejslavnější knihu Mobie Dick. V posledních letech života zažil odlesk své někdejší slávy, když britští čtenáři znovuobjevili některé jeho starší knihy, v době vydání nepochopené. Na skutečné ocenění si však muselo jeho dílo počkat ještě několik desítek let – k plnému kritickému zhodnocení jeho vizionářského vypravěčství,

šíře rozhledu a hloubky myšlenek došlo až sto let po jeho narození a třicet let po smrti. Přelom desátých a dvacátých let dvacátého století přinesl obnovený zájem o celé Melvillovo dílo a především pak o jeho stěžejní román, encyklopedii velrybářství a Bibli svého druhu, knihu, která se podobně jako Goethův Faust snaží vstřebat a přetavit veškeré dosavadní poznání, byť pouze v jednom, úzce vymezeném odvětví. Teprve 20. století tak docenilo Melvilla jako jedinečného vypravěče, možná největšího, jakého Severní Amerika dala světové literatuře.

2.3 Mocha Dick

VRATISLAV MAZÁK

Přízrak plovoucí oceánem světového písemnictví. (…) Dílo zpočátku zavržené, po léta opomíjené, nakonec však znovu objevené a obdivované. Dílo svým způsobem i tajemné, obestřené závojem hlubokého filosofického symbolismu a mysticismu. Dílo, které dnes patří k pilířům lidského uměleckého génia.

Bílá velryba však není jen jedním z nejzářivějších kamenů v mozaice literární nesmrtelnosti. Je to zároveň i umělecké dílo s širokou dokumentární bází, kované z ohně a ledu lidského poznání. Melvillovu přesnost líčení ocenili historikové, geografové, specialisté zabývající se velrybářským průmyslem a konečně i zoologové.

Řekněme však po pravdě, že to byli právě zoologové, kdo přistupovali k faktografické hodnotě Bílé velryby nejváhavěji. (…) Po dlouhou dobu byl Moby Dick zoology považován za pouhou fikci, a to již jen pro své bílé zbarvení. Kabinetním vědcům jaksi po léta unikaly zprávy zkušených a důvěryhodných velrybářů o tom, že čas od času se nejen mezi vorvani, ale i mezi jinými kytovci mohou objevit, podobně jako mezi jinými savci, exempláře částečně nebo i totálně albinotické, tj. bíle zbarvené. Tato skutečnost vešla do širšího povědomí zoologů teprve asi v polovině našeho století. (…) Nakonec byla

evokována stále častěji také otázka, zda nemohl skutečně existovat i sám Moby Dick, zda se i v tomto stěžejním bodě nepřidržel autor Bílé velryby reality. Nebylo totiž pochyb o tom, že vorvani byli v dobách klasického velrybářství nebezpeční nejen velrybářským člunům, ale i lodím. (…) Existence tak útočného a nebezpečného vorvaně, jakým podle H. Melvilla měl být Moby Dick, však mezi odborníky stále vzbuzovala značné pochyby. Snad jen několik skutečných specialistů-cetologů začínalo na základě studia staré velrybářské literatury smýšlet poněkud jinak. Zůstane však pravdou, že prvním, kdo upozornil širší veřejnost na to, že Moby Dick opravdu žil, nebyl nikdo ze zoologů, nýbrž literární vědec HOWARD P. VINCENT, profesor literatury na univerzitě v Chicagu. K tomuto zjištění jej přivedlo studium dobových pramenů, z nichž se stalo zřejmé, že Moby Dick byl skutečně existujícím zvířetem a že byl mezi velrybáři dokonce dobře znám. Nikoli však pod jménem Moby Dick, nýbrž MOCHA DICK. Své závěry publikoval profesor Vincent v knize The Trying-out of Moby Dick, která byla poprvé uveřejněna v roce 1949. Vzhledem k tomu, že kniha je především hlubokým literárním rozborem Bílé velryby, neobjevuje se zjištění profesora Vincenta většinou ani v nejnovějších obdorných publikacích o kytovcích. (…)

Mocha Dicka velrybáři poprvé poznali okolo roku 1810 u ostrova Mocha, který leží asi 6 mil od pobřeží

Chile (38º38' j. š., 75º z. d.) a podle kterého byl tento později smutně proslulý vorvaň očividně pojmenován. Trvalo však ještě řadu let, než se Mocha Dick stal skutečným postrachem velrybářů. Jeden nebo dva nezdařené pokusy o jeho ulovení, spojené se zraněním ručními harpunami a kopími, byly patrně příčinou toho, proč se z tohoto vorvaně stalo zvíře, které často nečekalo na útok velrybářů a předešlo mu útokem vlastním. U kořene všeho zla, jehož se stal Mocha Dick symbolem, tak nakonec stál, jao ostatně ve většině obdobných případů, člověk sám. Tak také došlo k tomu, že se v několika případech staly terčem útoku Mocha Dicka nejen velrybářské čluny a lodě, ale i lodě civilní.

S tím, jak rostla proslulost Mocha Dicka, rostla i touha velrybářů tohoto mimořádně nebezpečného vorvaně ulovit. Několikrát se také na severoamerickém kontinentě objevily zprávy, že Mocha Dick byl zabit, ať již velrybáři z Nantucketu či New Bedfordu nebo New Londonu. Všechyn tyto zprávy se nakonec ukázaly být liché, Mocha Dick udeřil vždy znovu, a to na místech vzdálených stovky a tisíce mil, a velrybáři jej opětovně poznávali nejen podle bílého zbarvení, ale i podle 8 anglických stop (asi 240 cm) dlouhé jizvy, která se mu táhla přes přední část hlavy. Jizva byla příliš hluboká na to, aby mohla být jednou z jinak přečetných stop po utkáních s velkými hlavonožci, které hlavu a tělo Mocha Dicka pokrývaly. Byla spíše svědectvím jednoho

z prvních a zřejmě příliš prudkých útoků Mocha Dicka na některou z velrybářských lodí.

Zdálo se, že Mocha Dick je všudypřítomný a nepolapitelný. (...) Zprávy o tomto vorvani přicházely jednou od chilského pobřeží, jindy z oblasti Falklandských ostrovů a ještě jindy zas až ze Severního Pacifiku. Vrcholu své proslulosti pak Mocha Dick dosáhl neuvěřitelnou bitvou, kterou svedl ke konci roku 1842 ve vodách Japonského moře.

Tato památná událost začala tím, že Mocha Dick napadl zcela nevyprovokován nákladní loď vezoucí stavební dříví. Jediný náraz gigantické vorvaní hlavy stačil k tomu, aby loď byla další plavby neschopná a začala se potápět. Mocha Dick naštěstí útok neopakoval a spokojil se s tím, že unášel v tlamě trosky z roztříštěné lodní zádi. Posádka lodi se hotovila k tomu, aby ze stavebního dříví sestavila vor, na němž by se mohla zachránit. Nebylo toho však třeba, neboť náklad sám udržel loď, byť potopenou až po okraj paluby, na hladině moře.

Právě v té době se na scéně shodou okolností objevily tři velrybářské lodě. Když velrybáři k plovoucímu vraku nákladní lodě dorazili, nebylo po Mocha Dickovi na hladině moře ani stopy. Kapitáni všech tří lodí, jimiž byly americká Yankee, anglická Dudley a skotská Crieff, se shodli na tom, že se bílého ďábla pokusí ulovit. Jako by na tento okamžik čekal, objevil se Mocha Dick náhle asi jednu míli po větru od tří velrybářů. Převaloval se

chvíli na vlnách moře a pak znehybněl, otočen čelem proti lodím. Každý z kapitánů okamžitě vyslal na moře po dvou velrybářských člunech. Po určité době vyčkávání, kdy se Mocha Dick znovu asi na 20 minut potopil, se podařilo jednomu z amerických člunů přiblížit se ke zvířeti natolik, že harpunář mohl do jeho těla bezpečně vrhnout harpunu. Pak se rozpoutalo pravé peklo. Mocha Dick v mžiku roztříštil svým tělem jeden ze Člunů lodi Crieff a hned nato uchopil do svých obrovitých čelistí jeden ze člunů lodi Dudley a rozdrtil jej na třísky. Dva ze šesti mužů posádky tohoto člunu nalezli smrt přímo v čelistech rozlíceného leviatana a další dva byli zabiti úderem jeho obrovské ocasní ploutve.

Pak se Mocha Dick znovu obrátil proti polopotopenému vraku nákladní lodi. Přímí svědkové uváděli, že vorvaň se proti lodi řítil rychlostí 25 uzlů (téměř 50 $km \cdot h^{-1}$) a vlekl dosud za sebou člun lodi Yankee, jehož posádce se podařilo na začátku boje Mocha Dicka zasáhnout harpunou. Náraz vorvaní hlavy byl tentokrát tak strašlivý, že se loď (ponořená až po okraj paluby, a tedy i lépe stabilizovaná) obrátila dnem vzhůru a byla definitivně ztracena. Posádka vlečeného amerického člunu byla nyní nucena přetnout lano, které spojovalo člun s harpunou pevně vězící v těle Mocha Dicka. Vzápětí se vorvaň opět ponořil. Netrvalo však dlouho a jeho tělo doslova vystřelilo z hlubin moře téměř celou svou délkou kolmo k obloze. Tentokrát byl útok namířen na

skotskou loď Crieff. Mocha Dickovi se naštěstí nepodařilo rozbít svým odspodu vedeným kolmým útokem kýl lodi. Urazil jen čelen lodi s lanovím a roztříštil část zábradlí na přídi lodi. Když jeho obří tělo dopadlo zpět na hladinu moře, otočil se Mocha Dick proti americkému člunu spěchajícímu dosáhnout mateřské lodi. Posádka nečekala, až vorvaň člun dostihne, naskákala do moře a snažila se dosáhnout co největší vzdálenosti od ohroženého místa. To ji také zachránilo, neboť v několika okamžicích Mocha Dick člun uchopil, zvedl vysoko na hladinu a drtil ve svých čelistech.

Zbývající tři čluny byly zaměstnány zachraňováním posádky nákladní lodi i posádek rozbitých člunů a vracely se přetíženy ke svým lodím.

Schylovalo se k bouři, otřesení velrybáři vyklizovali bitevní pole a Mocha Dick odplouval opět jako vítěz. Na své konto si připsal čtyři lidské životy, jednu potopenou nákladní loď, jednu poškozenou velrybářskou loď a tři zcela zničené velrybářské čluny s cennou výstrojí. (…)

Byl-li Mocha Dick všudypřítomný v prostoru, neboť velrybáři jej pozorovali prakticky ve všech hlavních lovištích, nebyl všudypřítomný v čase. Osm let po prvním vydání Bílé velryby byl tento skutečný Moby Dick uloven při pobřeží Brazílie. Došlo k tomu v srpnu 1859 a vítězi nad ním se stali velrybáři z jedné švédské velrybářské lodi. Mocha Dick se vzdal překvapivě téměř bez boje, bez zřejmé snahy se bránit. Jeho tělo bylo zesláblé lety

i podstoupenými zápasy. Hlava byla rozryta jizvami, mezi nimiž vynikala ona příslovečná, osm stop dlouhá hluboká jizva táhnoucí se napříč čelem. Čelem se zde samozřejmě rozumí přední, tupě zakončená část hlavy vorvaně, nikoli skutečná čelní krajina, která je u kytovců položena na hlavě více vzadu. Pravé oko Mocha Dicka bylo zcela oslepeno. Zbarvení těla bylo našedle bílé, místy s tmavými skvrnami. Mocha Dick byl skutečně obrovitý vorvaní samec. Celková délka jeho těla byla podle deníku švédské velrybářské lodi, který je uložen v přírodovědeckém muzeu ve Stockholmu, plných 100 jihoamerických stop (6,7 m). Z rozměru spodní čelisti pak vyplývá, že obrovitá hlava Mocha Dicka musela měřit okolo 8,5 m.

Většina kabinetních zoologů bude asi o uvedených rozměrech Mocha Dicka pochybovat, neboť dnes se většinou uvádí, že samci vorvaňů dorůstají okolo 18 až 19 m délky. Seriózní autoři minulého století, kteří měli s kytovci vlastní zkušenosti, píší však o vorvaních samcích, jejichž délak dosahovala 75–80 angl.stop, tj. 22,9 až 24,4 m. (...) Zdánlivý rozpor v rozměrech vorvaňů však vysvětluje nelítostné vybíjení kytovců moderními velrybářskými flotilami, jimž neušlo prakticky žádné zvíře, které dosáhlo předepsaného rozměrového limitu. Pro tento limit je rozhodující velikost, kdy zvířata dosahují pohlavní dospělosti. Růst těla kytovců však pokračuje, zejména u vorvaně, ještě po dlouhou dobu

po dosažení pohlavní dospělosti (podobně, byť v méně nápadné míře, je tomu nakonec i u řady jiných savců). A tak v současnosti uváděné rozměry vorvaňů jsou zkresleny tím, že velrybáři v posledních desetiletích soustavně vybíjeli kytovce dříve než dosáhli plného fyzického vzrůstu a tím i velikosti, z níž by se dalo usuzovat na jejich maximální rozměry. Zcela výmluvně to dokazují mezinárodní velrybářské statistiky, podle nichž je jasné, že průměrná velikost ulovených zvířat se v průběhu let neustále zmenšovala. Například v antarktické oblasti klesla průnměrná délka ulovených vorvaňů od roku 1937 do roku 1959 o 183 cm a od roku 1959 do roku 1970 o dalších 70 cm. K těmto číslům není třeba jistě cokoliv dodávat.

Věnujme však pozornost znovu Mocha Dickovi. Celková bilance jeho destruktivní činnosti je více než impozantní. Vezmeme-li v úvahu jen skutečně prokázané případy, pak Mocha Dick zabil 31 lidí, rozbil 14 velrybářských člunů, potopil jednu nákladní loď a dvě obchodní lodi, tři velrybářské lodi poškodil tak, že byly pro další používání znehodnoceny, a řadu velrybářských lodí poškodil méně vážně. Nelze se tedy příliš divit, že jej námořníci považovali za ztělesněné zlo oceánu...

2.4 Čtení z knihy Jób

KAPITOLA 41

Není žádného tak smělého, kdo by jej zbudil, kdož tedy postaví se přede mnou?

Kdo mne čím předšel, abych se jemu odplacel? Cožkoli jest pode vším nebem, mé jest.

Nebudu mlčeti o údech jeho, a o síle výborného sformování jeho.

Kdo odkryl svrchek oděvu jeho? S dvojitými udidly svými kdo k němu přistoupí?

Vrata úst jeho kdo otevře? Okolo zubů jeho jest hrůza.

Šupiny jeho pevné jako štítové sevřené velmi tuze.

Jedna druhé tak blízko jest, že ani vítr nevchází mezi ně.

Jedna druhé se přídrží, a nedělí se.

Od kýchání jeho zažžehá se světlo, a oči jeho jsou jako záře svitání.

Z úst jeho jako pochodně vycházejí, a jiskry ohnivé vyskakují.

Z chřípí jeho vychází dým, jako z kotla vroucího aneb hrnce.

Dýchání jeho uhlí rozpaluje, a plamen z úst jeho vychází.

V šíji jeho přebývá síla, a před ním utíká žalost.

Kusové masa jeho drží se spolu; celistvé jest v něm, aniž se rozdrobuje.

Srdce jeho tuhé jest jako kámen, tak tuhé, jako úlomek zpodního žernovu.

Vyskýtání jeho bojí se nejsilnější, až se strachem i vyčišťují.

Meč stihající jej neostojí, ani kopí, šíp neb i pancíř.

Pokládá železo za plevy, ocel za dřevo shnilé.

Nezahání ho střela, v stéblo obrací se jemu kamení prakové.

Za stéblo počítá střelbu, a posmívá se šermování kopím.

Pod ním ostré střepiny, stele sobě na věci špičaté jako na blátě.

Působí, aby vřelo v hlubině jako v kotle, a kormoutilo se moře jako v moždíři.

Za sebou patrnou činí stezku, až sezdá, že propast má šediny.

Žádného není na zemi jemu podobného, aby tak učiněn byl bez strachu.

Cokoli vysokého jest, za nic pokládá, jest králem nade všemi šelmami.

2.5 Námořníci si nekopou hroby

MARTIN RŮŽIČKA / SKETA FOTR

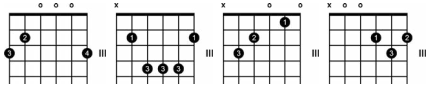

G H
Rozhod se Neptun, krutej pán moří,
G H
rozhod se Neptun, krutej pán moří,
C D G
že námořníci si nekopou hroby.

G H
Že jejich těla navždy patřej proudům,
G H
navždy patřej rybám, navždy patřej ptákům,
C D G
námořníci si nekopou hroby,
C D G
námořníci si nekopou hroby.

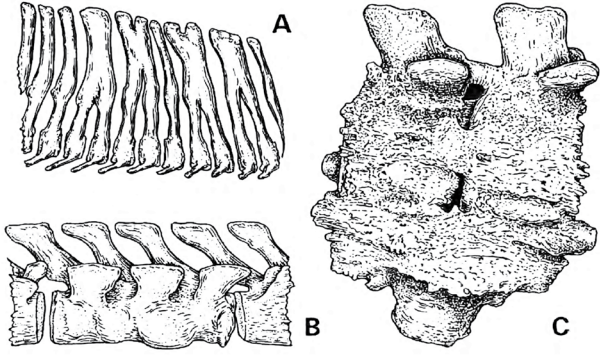

Člověk i velryby trpí jako jediní savci častými defekty meziobratlových plotének, protože u obou se páteř „zpronevěřila“ svému původnímu poslání – tvořit pružnou osu těla. U člověka se v důsledku jeho vzpřímení proměnila páteř v nosný sloup, který trpí přílišným zatížením. U velryb se páteř stala výlučným orgánem pohybu. Spolu se silnými svaly mává ocasní ploutví nahoru a dolů. Síly, které na ni v místě ohybu při kořeni ocasu působí, jsou tak mocné, že zde pravidelně dochází k vyhřeznutí a vyschnutí plotének a následnému srůstu obratlů do nepohyblivých segmentů. Příklady kostních srůstů obratlů u delfína obecného (A), plejtváka myšoka (B) a velryby jižní (C).

3
Ὠκεανος

Zpravidla se čte v den středeční, v čase dopoledním, nebo pokud vane východní vítr a počasí je bouřlivé.

3.1 Čtení z Melvilla

KAPITOLA XLIV MAPA MOŘE

Kdybyste byli následovali kapitána Achaba do kajuty po oné bouři, která zuřila v noci po tom večeru, kdy posádka nadšeně schválila jeho záměr, byli byste viděli, že přistoupil k zásuvce v nosníku, vyňal z ní velký svitek pomačkaných, zežloutlých námořních map, rozprostřel je před sebou na stole přišroubovaném k podlaze a potom si k nim sedl. Bedlivě zkoumal různé čáry a stínování, které na nich bylo vidět, a potom pomalu, ale jistou rukou zakresloval tužkou další kursy na místa dosud prázdná. Občas nahlížel do kupy starých lodních deníků vedle sebe; byla v nich zaznamenána roční období a místa, kdy a kde byli za různých dřívějších plaveb různých lodí chyceni nebo spatřeni vorvani.

Při této práci se mu podle pohybu lodi ustavičně houpala nad hlavou těžká cínová lampa, zavěšená na řetěze, a stále mu vrhala na vrásčité čelo přelétavé záblesky a stíny čar, takže se téměř zdálo, že ve chvíli, kdy kreslí čáry a kursy na krabatých mapách, rýsuje neviditelná tužka čáry a kursy na mapě jeho čela, poznamenané hlubokými rýhami.

Nebylo to však nic výjimečného, že Achab té noci v samotě své kajuty takto přemítal nad mapami. Vytahoval je skoro každé noci a téměř vždy vymazal některé

značky zakreslené tužkou a nahradil je jinými. Maje před sebou mapy všech čtyř oceánů, Achab se totiž prodíral bludištěm proudů a vírů, aby se jistěji přiblížil k uskutečnění oné monomanické myšlenky, která jej ovládala.

Někomu, kdo není plně obeznámen se zvyky leviatanů, může se zdát, že je to nesmyslně beznadějné úsilí, chtít takto vypátrat jediného osamělého tvora v nekonečných mořích naší planety. Nezdálo se to však nesmyslné Achabovi, který znal soustavu všech mořských pohybů a proudů, a vypočítávaje si podle nich, kudy je unášena potrava vorvaňů, a připomínaje si také pravidelné, zjištěné sezóny lovu na vorvaně v určitých zeměpisných šířkách, mohl dojít k rozumným dohadům, ba skoro s jistotou určit nejvhodnější čas, kdy má v kterém lovišti pátrat po své kořisti.

Že se vorvani periodicky vracejí do určitých vod, je pravda tak nepochybná, že podle přesvědčení mnohých lovců by se potvrdilo – kdyby vorvani byli pečlivě pozorováni a studováni po celém světě a kdyby byly pečlivě srovnány lodní záznamy o každé plavbě celé velrybářské flotily – že se vorvani stěhují stejně neproměnně jako sledi nebo vlaštovky. Podle tohoto náznaku byly již učiněny pokusy vypracovat složité mapy tahu vorvaňů.[1]

1 Od té doby, co jsem toto napsal, byl návrh potvrzen úředním oběžníkem poručíka Mauryho z Národní observatoře ve Washingtonu 16. dubna 1851. Oběžník uvádí, že tato mapa je již dokončována; některé úseky jsou v oběžníku uvedeny. „Tato mapa rozděluje moře v oblasti o pěti stupních zeměpisné šířky a pěti stupních zeměpisné délky. Svisle probíhá každou z těchto oblastí dvanáct sloupců pro dvanáct měsíců. Vodorovně jsou každou oblastí vedeny tři čáry. Jedna ukazuje počet dní strávených každého měsíce v každé oblasti, ostatní dvě ukazují počet dní, v kterých byli spatřeni vorvani nebo grónské velryby.“

Vorvaně vede na cestě z jednoho naleziště do druhého jakýsi neklamný pud – řekněme raději tajemná moudrost od Boha – plují většinou po žilách, jak se tomu říká, a konají cestu podle určité mořské linky s takovou neúchylnou přesností, že žádná loď, plující podle mapy, nikdy ani z desetiny nedosáhla tak úžasné přesnosti. Ačkoli je směr, kterým se velryby ubírají, v těchto případech přímý jako přímka zeměměřiče a třeba je linie plavby přesně omezena na jejich rovnou, neúchylnou brázdu, přesto zabírá domnělá žíla, po níž v tuto dobu vorvaň pluje, obyčejně několik mil šířky (více nebo méně, podle toho, jak se žíla rozšiřuje nebo zužuje), ale nikdy nepřesahuje oblast, kterou lze přehlédnout z hlavního stožáru velrybářské lodi, když obezřetně proplouvá tímto magickým pásmem. Z toho plyne, že v určitých ročních obdobích lze v rozpětí této šířky a podél této dráhy pátrat s velkou důvěrou po táhnoucích velrybách.

Proto mohl Achab nejen doufat, že v ověřených časech zastihne svou kořist na jednotlivých jejích známých lovištích, ale za stálého křižování po nekonečné vodní pláni mezi těmi lovišti mohl po cestě svým důvtipem vystihnout i čas i místo, kde bude mít přece jen naději na setkání.

(…)

3.2 Moby Dick a jeho příbuzní

MILAN KLÍMA

Podoben velrybám
chtěl bych se ponořit do hlubin oceánů
klesat do náruče tajůplných temnot pode mnou
sledovat život sonarem delfínů
a v tektonických brázdách propadlých Himalájí
být svědkem zápolení obřích vorvaních čelistí
s uzly chapadel a talíři přísavek bájných krakatic

Omámen kyslíkem snů usínal bych přikryt
drtivým tlakem nesmírné tíhy vody nade mnou

Sen cetologa, M. K. 2010

S otázkou „Jak jsem se vůbec dostal k velrybám“ se v nejrůznějších podobách setkávám neustále. Důraz je obvykle kladen na slovíčko „vůbec“ nebo na nějaký podobný výraz, který má vyjadřovat něco jako údiv a pochyby o mém zdravém rozumu a zároveň přesvědčení, že výzkum velryb není nic pro vnitrozemce, protože tím se přece mají zabývat jenom lidé od moře. Tato představa je silně zakořeněna nejen v představách normálních občanů, ale proniká zřejmě i do podvědomí úředních osob. Tak moje první žádost o finanční

podporu výzkumného projektu na embryích delfínů a velryb, kterou jsem podal u německé nadace pro podporu vědy, byla zamítnuta mimo jiné s odůvodněním „proč zrovna velryby a proč zrovna ve Frankfurtu, vždyť ten přece neleží u moře“. Teprve můj druhý pokus, v němž jsem poukázal na nelogičnost takového zdůvodnění, se setkal s úspěchem. Od nadace Deutsche Forschungsgemeinschaft jsem přece jen obdržel velkorysou finanční podporu na mnoho let, s jejíž pomocí se nám podařilo právě ve vnitrozemí, na Anatomickém ústavu ve Frankfurtu nad Mohanem, vybudovat jedno z nejvýznamnějších a ve světě uznávaných center pro výzkum velryb, především jejich embryologie a anatomie. Soustředili jsme obsáhlou sbírku embryí delfínů a velryb, tehdy patrně tu největší na světě, a taky jsme ji technicky zpracovali, takže k nám dodnes přijíždějí odborníci z celého světa, aby na nich řešili nejrůznější problematiku.

Mimochodem – nebyl jsem jediný, kdo se musel občas potýkat s předsudkem, že se výzkumem velryb mají zabývat pouze badatelé od moře. Můj kolega a přítel Giorgio Pilleri z Bernu zažil totéž dokonce ve zvýšené míře, a to jenom proto, že Švýcarsko už vůbec neleží u moře, a tudíž mu jako vnitrozemci po velrybách nic není! Jaký paradox, že právě vnitrozemec Pilleri se později stal nejvýznamnějším evropským cetologem naší generace!

Ale zpátky k původní otázce, jak jsem přisel k velrybám. Kdybych byl pověrčivý, musel bych odpovědět, že jsem k tomu byl nějakým záhadným způsobem předurčen. Takové tvrzení bych mohl dokonce doložit i několika podivuhodnými okolnostmi. Vorvaň spolu s tygry byli prvními zvířaty, která se mi nesmazatelně vryla do paměti. Jako asi čtyřleté robě jsem se vždy znova a znova díval na obrázek vorvaně v Brehmově životě zvířat strýce Františka a dětsky jsem rozumoval o tom, proč má tak podivnou obrovskou hlavu a co se v ní asi skrývá. A právě v té vorvaní hlavě jsem později našel něco dosud neznámého. U závěrečné zkoušky ze zoologie na Biologické fakultě v Praze jsem byl zaskočen otázkou „kytovci". To bylo téma, které přede mnou ještě nikdo nikdy nedostal a které se zdálo být tak exotické, že s ním na pražské univerzitě rozhodně nikdo nepočítal. Nebyl to pokyn osudu? Ještě později, ve Frankfurtu nad Mohanem, jsem začal pracovat na anatomii lékařské fakulty, na jejíž dvě stě let staré zakládací listině je vedle pitvy člověka vyobrazen mimo jiné taky plavající delfín, navzdory tomu, že se v Mohanu žádní delfíni nevyskytují. Ten delfín tam prostě nemá co dělat. Nebyla to skrytá předzvěst, že jednou v budoucnosti se ujme frankfurtské anatomie někdo, kdo na ní vybuduje také vědecké pracoviště pro výzkum kytovců?

Ale na nějaké předurčení osobně nevěřím a na otázku, jak jsem přišel k velrybám, mohu dát jednoznačnou

odpověď. Studovat velryby nebylo nikdy mým úmyslem. Přišel jsem k tomu náhodně. Přivedl mne k nim zájem o jejich hrudní kost, sternum. Proč to bylo právě sternum, to musím aspoň stručně vysvětlit.

Jak jsem se zmínil, zabýval jsem se už jako vědecký pracovník Československé akademie věd v Brně zárodečným vývojem sterna, hrudníku a páteře u obratlovců včetně člověka. Tyto části těla spolu s obličejovou částí hlavy bývají často postiženy takzvanými fisurami čili vrozenými rozštěpy u novorozenců. Dochází k nim tehdy, když embryonální základy některých kosterních elementů chybí, anebo když se opožděně a nedokonale spojují ve střední linii těla. Během mé půlroční stáže na Mezinárodním embryologickém centru v Utrechtu mne na základě mých dřívějších publikací holandští chirurgové přizvali ke spolupráci při pátrání po příčinách rozštěpů. To bylo v roce 1969, kdy byl v severoholandské oblasti Groningen zaznamenán neobvykle vysoký počet novorozenců se sternálními rozštěpy.

Moc jsem těm chirurgům nepomohl, protože případy rozštěpů sterna u ostatních savců jsou velmi vzácné a o jejich příčinách jsem mohl jenom spekulovat. U savčích embryí, která jsem do té doby mohl prozkoumat, jsem se setkal s rozštěpem sterna jenom dvakrát. V obou případech se jednalo o opožděné splynutí sternálních základů v mediánní rovině. Uveřejnil jsem o tom krátkou studii, která však příčiny rozštěpů

v podstatě neobjasnila. Přitom mne však napadlo, že jakýmsi modelem pro objasnění problému by mohli být savci, jejichž sternum se vývojově zmenšuje a redukuje na nepatrný zbytek. Takovými savci jsou kosticové velryby. Jejich zakrnělé sternum tvoří jen miniaturní spojku mezi prvním párem žeber. Ostatní žebra končí volně na břišní straně hrudního koše. Znal jsem poměrně dobře sterna všech kytovců nejen z literatury, ale i z dosavadních vlastních osteologických výzkumů na dospělých exemplářích. O embryonálním vývoji sterna kytovců nebylo však dosud nic známo. To byla výzva! Šlo o to, zjistit, jak takové zakrnělé sternum vzniká embryonálně, které z kosterních elementů vymizely a které se zachovaly. Zda přetrvávají primitivní původní základy, nebo zda se zachovaly struktury moderní, nové. Od takových zjištění jsem si sliboval objasnění některých všeobecných procesů evoluce. To byl pro mne hlavní důvod k tomu, abych se zabýval sternem kytovců.

Ukázalo se však, že skoro nikde na světě neexistoval dostupný výzkumný materiál velrybích embryí. Teprve když jsem získal trvalé místo jako profesor na Lékařské fakultě univerzity ve Frankfurtu nad Mohanem, začal jsem po vhodném materiálu intenzivně pátrat. Kontaktoval jsem velrybářské instituce, univerzity, zoologické ústavy a muzea. Postupně se mi podařilo získat dostatečný materiál. Podstatnou část materiálu

jsme zpracovali na histologické preparáty, takže jsme mohli začít se systematickým výzkumem. Od několika druhů se nám podařilo získat souvislé vývojové řady, takže bylo možné sledovat na nich vývojové procesy v jejich plynulém časovém sledu. Těžiště mých prvních prací spočívalo ve výzkumu sterna hrudníku a páteře. Výzkum prohloubil některé zásadní teoretické poznatky o možných příčinách rozštěpů. Neřešil však otázky případné prevence a terapie.

(...) Co je vlastně na velrybách tak zvláštního? Proč stále zdůrazňuji, jak mne fascinují? A neměl bych se při psaní svých vzpomínek držet jenom opravdových vzpomínek a neplést do toho pasáže, které by se hodily spíš do učebnice zoologie? Ne, opravdu nechci psát žádnou učebnici, ale ze zkušenosti vím, že většina lidí má o velrybách jenom mlhavé a zkreslené představy. A k plnému pochopení mé práce i mého nadšení pro ně – nemyslím lidi, ale velryby – nezbývá než zmínit některé základní zoologické údaje. Ostatně, i já si rád ve vzpomínkách znova a znova uvědomuji, jak fantastická zvířata obývají až dodnes spolu s námi „naši“ planetu.

Mluvíme o velrybách. Že to nejsou ryby, ale savci, kteří dýchají vzduch a kojí mláďata mlékem, věděl už Aristoteles víc než před dvěma tisíci lety. Tato skutečnost je přesto až dodnes mnoha lidem nejasná. Také věda toho ví o kytovcích jen málo. V zoologii označujeme

celou skupinu jako kytovce; patří k nim velryby, delfíni, sviňuchy. Nejmenší z nich jsou jen kolem zhruba jeden metr dlouzí a o hmotnosti kolem 30 kg, největší z nich jsou obři až přes 30 m dlouzí, kteří dosahují hmotnosti přes 150 tun; jsou to největší živočichové, jací kdy obývali naši planetu. Známe celkem na 80 druhů. Obývají všechna moře od rovníku až k pólům a taky některé velké tropické řeky (Amazonku, Gangu, Indus).

Považujeme kytovce za nejúspěšnější skupinu vodních živočichů vůbec. Přitom je paradoxní, že jsou to savci, kteří přešli k životu ve vodě druhotně, „oklikou" přes souši. Předchůdci velryb z okruhu sudokopytníků se „vrátili" do vody někdy před 50 až 60 miliony let, takže velryby jsou poměrně starou savčí skupinou (pro srovnání: předchůdci člověka začali chodit po dvou před 3–4 miliony let).

Prapředci velryb ztratili postupně srst a zadní končetiny. Jejich tělo dostalo proudnicový „rybovitý" tvar. Přední končetiny se přeměnily na ploutve a na konci těla se vytvořila vodorovná ocasní ploutev, jako novotvar bez kostry, která je hlavním orgánem pohybu. Mává nahoru a dolů, na rozdíl od ryb, jejichž ploutev se pohybuje do stran.

Přechod suchozemských savců k výlučnému životu ve vodě je na první pohled spojen s mnoha nevýhodami. Ve skutečnosti přinesla však vývojová „oklika" přes souši předkům velryb mnoho nových vlastností,

které se ukázaly i pro život ve vodě velikou výhodou. K těmto výhodám patří: Vytvoření stálé tělesné teploty, „teplokrevnost". Bezjaderné savčí krvinky schopné vázat větší množství kyslíku. Dýchání vzduchu plícemi jako fyziologicky hospodárnější forma okysličování. Dokonalé rozdělení srdce na levou a pravou polovinu a tím efektivní rozdělení krevního oběhu na velký tělní a malý plicní. Placenta a s ní spojený vývoj a ochrana zárodku. Účinná péče o potomstvo, pevná vazba mezi matkou a mláďětem. Vysoce vyvinuté chování ve skupině. Pokročilý nervový systém a dosažení poměrně vysoké inteligence. Vývoj dokonalých hlasových a sluchových orgánů, které jsou základem úspěšné smyslové orientace pod vodou. Bez této „zkušenosti" savčích předků na souši by se velryby nikdy nemohly stát těmi nejúspěšnějšími vodními živočichy všech dob, kteří v mnohém předčí původní vodní obyvatele. Navíc se u nich vyvinula řada nových výhodných přizpůsobení, vlastních jen kytovcům.

Z těch četných speciálních adaptací kytovců k vodnímu způsobu života se na tomto místě zmíním jen stručně o jejich chrupu, podle nějž tradičně dělíme celou skupinu kytovců (Setacea) na ozubené (Odontoceti) a kosticovce (Mysticeti). Čelisti většiny ozubených kytovců vybíhají v dlouhý úzký zobec a mají zpravidla velký počet jednoduchých špičatých zubů (až přes 100 v jedné čelisti), uzpůsobených především k lovu

hlavonožců a ryb. Příkladem ozubených kytovců jsou delfíni, kosatky nebo sviňuchy, ale řadíme k nim také vorvaně. Obrovské čelisti kosticovců jsou vybaveny místo zubů velkým počtem rohovitých kostic (až 400 v jedné čelisti), které jako uzké ploché lišty, až přes 4 m dlouhé, splývají z horních čelistí do tlamy a řasnatými okraji filtrují drobnou potravu, plankton nebo celá hejna krabů a ryb. Kostice jako novotvar kytovců umožňují velrybám polykat obrovské množství živočišné potravy najednou. Je to snad nejekonomičtější využití potravy v živočišné říši jaké známe a zároveň předpoklad obřího růstu. Ke kosticovcům počítáme například velrybu grónskou, „zpívající velrybu“ keporkaka a všechny plejtváky. Plejtvák obrovský (Balaenoptera musculus) je nejmohutnějším živočišným organismem všech časů. Jeho nejdelší doložený exemplář měřil 33,58 metrů a nejhmotnější kus vážil 190 tun.

Ale zpátky k mým vzpomínkám na vlastní výzkumné práce v cetologii. Samozřejmě jsem ze všeho nejdřív začal zmíněným tématem embryonálního vývoje sterna, hrudního koše a lopatkového pletence. Příležitost k tomu se mi naskytla v roce 1975, kdy se v Tokiu konal světový anatomický kongres, jehož jsem se jako člen německé anatomické delegace zúčastnil. Věděl jsem z odborných publikací, že v tamním anatomickém ústavu by se měl nacházet nějaký už histologicky zpracovaný materiál velrybích embryí a předem jsem si dojednal možnost

při té příležitosti si materiál prohlédnout. Materiál byl méně početný, než jsem očekával. Přibližně polovina ze všech histologických sérií uvedených v seznamu ústavu chyběla a nikdo nevěděl, kam se ty série poděly. Teprve po několika letech jsem ty chybějící série objevil ve vojenském námořním centru NASA v Seattlu, kam se dostaly jako válečná kořist Američanů za druhé světové války. Co si od toho Američané slibovali, nevím, ale nejspíš to mohlo být souviset s dřívějšími snahami využít kytovců jako živých zbraní, speciálně vycvičených delfínů, kteří měli pomocí utajeně kladených výbušnin potápět nepřátelské lodě.

Přesto i ten neúplný materiál v Tokiu stačil k vypracování důkladné studie a k dosažení věrohodných výsledků, které jsem si o několik let později ověřil a doplnil prohlídkou těch zbývajících sérií v Seattlu. Zjistil jsem, že je skutečně velký rozdíl v morfogenezi sterna mezi ozubenými kytovci a kosticovci a že v redukovaném sternu kosticovců se překvapivě udržují právě staré původní kosterní základy, zatímco ty nové beze stopy mizí. Tato zjištění mají význam především pro všeobecné úvahy o evolučních pochodech v biologii.

Během kongresu se konalo několik exkurzí do nejrůznějších míst, takže jsme poznali ty nejvýznamnější pozoruhodnosti Japonska. Po skončení kongresu podnikli ostatní členové německé delegace velkou cestu po Asii, zatímco já jsem si prodloužil o několik týdnů pobyt

v Japonsku. Nelitoval jsem. Mohl jsem vědecky pracovat na vzácném materiálu a navíc jsem poznal lidi a krajinu důvěrněji než jenom pohledem turisty. Můj tehdejší pobyt v Japonsku patří vůbec k těm nejpěknějším, co jsem kdy v zahraničí zažil. Pracoval jsem na anatomických ústavech lékařských fakult jednak na univerzitě v Tokiu, jednak na malé univerzitě ve městě Yonago na severozápadním pobřeží v provincii Tottori. V Tokiu jsem kromě zmíněných embryologických sérií studoval také bohatý osteologický materiál v přírodovědeckém muzeu a v depozitářích ústavu pro výzkum velryb. V Yonagu jsem byl především proto, abych se obeznámil s novými metodami elektronové mikroskopie a abych získal vhodné snímky ke kapitolám pro Kindlerovu velkou encyklopedii člověka. V improvizovaných přednáškách a diskuzích jsem jako host seznamoval japonské studenty se zdravotnictvím a školstvím v Německu a v Evropě.

Série embryí v Tokiu, na nichž jsem své výzkumy začal, byly těmi jedinými histologickými sériemi, které jsem mohl studovat na cizích ústavech. Žádný jiný mně známý institut histologicky zpracovaný materiál embryí kytovců nevlastnil. Nezbylo než pátrat, zda a kde se snad nalézají celá fixovaná a nezpracovaná embrya a pokusit se je získat pro náš ústav. To byla ovšem skoro detektivní práce. Přesto se nám podařilo v poměrně krátké době několika let nashromáždit něco kolem 500 embryí 12 druhů kytovců, které jsme postupně technicky

zpracovávali tak, aby bylo možné začít na nich co nejdřív s výzkumem. Naší snahou bylo získat pokud možno plynulé vývojové řady, na nichž by se dal vznik a vývoj jednotlivých orgánů sledovat průběžně od nejmenších stádií až po novorozence. Takový materiál byl ovšem vzácný a nepodařilo se nám jej získat od všech druhů. Za materiál vděčíme některým muzeím, univerzitám, výzkumným ústavům i soukromým osobám z Dánska, Holandska, Německa, Norska a USA. Všichni dárci nám poskytli materiál bezplatně – což nebylo docela samozřejmé – s přáním, abychom jej na našem ústavu náležitě vědecky zpracovali.

Absolutně nejbohatší materiál jsme získali z USA, z ústavu mořského rybářství National Marine Fisheries Service, v La Jolla v Kalifornii. Bylo to něco kolem 300 exemplárů tří druhů delfínů z východních oblastí Tichého oceánu. Embrya pocházela z uhynulých březích samic, které často uvízly v sítích při odlovu tuňáků, s nimiž se delfíni pravidelně sdružovali do společných hejn. Seděl jsem dlouhé dny ve sklepení zmíněného ústavu v La Jolla, prohlížel jsem nekonečné řady skleněných nádob s anatomickým materiálem fixovaným formalínem a přechovávaným v alkoholu a vybíral jsem embrya, jejichž těla se mi zdála být dostatečně zachovalá pro histologické zpracování. Vybral jsem asi 150 exemplářů a o pár let později jsem vyslal do téhož ústavu kolegu Oelschlägera, který vybral dalších asi 150 kusů. Naši

dárci se zachovali opravdu velkoryse. Nejen že nám materiál věnovali, ale vyřídili také všechny celní formality, embrya pečlivě zabalili a na vlastní náklady odeslali do Německa. (…)

O JEDNÉ BÁJNÉ VELRYBĚ

Ne, nemám na mysli tu biblickou, která měla spolknout a zase vyplivnout Jonáše a o níž nám učitelé vyprávěli, že by vlastně žádného Jonáše spolknout nemohla, protože hrdlo velryby je prý jen na pěst široké a člověk by jím neprošel. Což je ovšem omyl, protože cesta do žaludku obřích velryb je tak široká, že by jí zmíněný Jonáš proklouznul i s ruksakem na zádech. Jak by to ale bylo s jeho vyplivnutím, to ovšem nevím.

Ale ani velryba, o níž chci vyprávět, není pro nás vnitrozemce v českých zemích neznámým zvířetem. Zpívalo se o ní už v jedné staré odrhovačce – „máme doma vorvaně, ten nám plave ve vaně“. Je to vtipkování trochu neuctivé, protože v té poněkud prostonárodní písničce se zpívá taky o veverce s černou prdelkou a o jiných podivných neslušnostech. Ale ta písnička je zároveň důkazem, že i tak exotický a geograficky vzdálený mořský tvor je i pro obyčejného českého člověka důvěrně známým stvořením, navzdory tomu, že ho známe jenom z obrázků a že ani v zoologické zahradě se s ním samozřejmě nesetkáme.

Mnoho lidí si dovede představit vorvaně především díky četbě světoznámého románu Hermana Melvilla Moby Dick nebo díky zhlédnutí strhující filmové verze knihy. Jsem si dobře vědom toho, že ten mohutný tlustospis je pro některé čtenáře nezáživným a jen těžce stravitelným soustem. Je totiž nejen literárním dílem, ale zároveň jakousi antikvární zoologickou učebnicí. Mne osobně ta kniha nadchla. Její český překlad z roku 1947 (mimochodem; přeložil ji jakýsi S. V. Klíma; skrytý pokyn osudu obrátit také pozornost dalšího Klímy k velrybám?) vyšel pod titulem Bílá velryba a byl vyzdoben 250 úchvatnými kresbami Rockwella Kenta. Vzpomínám si, s jakým zaujetím jsme si o knize vykládali spolu s Vráťou Mazákem a jak nás oba chytla za srdce nejen jako nadšené čtenáře krásné literatury, ale i jako zoology a malíře. Kniha se stala mojí biblí. Hned při mé první návštěvě Anglie jsem si opatřil také její originál v angličtině. Později pak ještě její německý překlad. Často se k těm knihám vracím. A protože patřím ke generaci, která ještě v každém uměleckém díle hledala nějaký smysl a poslání, našel jsem si pro sebe něco jako obecné poselství autora čtenářům. Jeho varování. Nevím, jestli jsem vyhmátnl to pravé. Ale už v mladistvých letech jsem si zaznamenal několik úvah k četbě Bílé velryby a v nich jsem komentoval základní myšlenku díla takto:

„Je otřesné pozorovat, jak se posedlost jednoho jediného člověka jako zhoubná nemoc přenáší i na ostatní.

Jak zbloudilost jedince dovede nakazit celé houfy lidí. Jak i ti rozumní, kteří se zprvu brání, nakonec podlehnou davovému šílenství a spolu s ostatními zběsile křičí – velryba, támhle chrlí, harpuny sem a za ní! Ach, Achabe! Jsi příkladem všech charismatických spasitelů i démonických tyranů tohoto světa, kteří kdy vedli a ještě povedou zástupy lidstva do neúprosné zkázy, tak jako tys v posedlé nenávisti k velrybě vedl svou lodičku do hrobu na dně oceánu."

Melvillův Moby Dick byl bílý exemplář vorvaně. Vorvaň je největší ozubený kytovec, po plejtváku obrovském a plejtváku myšoku největší velryba, až 23 metrů dlouhá, o hmotnosti až 80 tun. Je to jistě nejznámější a nejpodivnější ze všech velryb.

Podoba vorvaně je nezaměnitelná. Jeho neforemná obrovská hlava zaujímá skoro třetinu celého těla a je vpředu jakoby uťatá, ve skutečnosti profilovaná jako příď ponorky. Spodní čelist je úzká a ozubená. Nad horní bezzubou čelistí se rozkládá podstatná část hlavy, jejíž prostorná dutina je vyplněna tunami bělavé olejovité látky zvané spermacet. Tato látka byla původně velrybáři považována za samčí sperma; proto se dodnes jmenuje vorvan anglicky „sperm whale".

Spermacet slouží patrně jako regulátor při potápění. V závislosti na teplotě mění svůj objem a hustotu. Přívodem vody přes pravou nosní trubici, která neslouží dýchání, se spermacet ochlazuje, houstne a těžkne

a vorvaň klesá ke dnu. Při oteplení pomocí krevních cév spermacet nabývá na objemu, stává se lehčí a vynáší vorvaně k hladině. Podle jiné teorie slouží olejový spermacet zároveň k zesílení a soustředění zvukových vln, jimiž vorvaň jako zvukovým dělem omračuje nebo dokonce usmrcuje svou kořist, obří hlubinné chobotnice a krakatice, za nimiž se prokazatelně potápí až do hloubek kolem 3 km.

Už těch několik stručných údajů dává tušit, že vorvaň patří bezpochyby k těm nepozoruhodnějším živočichům na naší planetě. Mám dojem, že jsem právě s ním nějakým způsobem osudově spojen. Ale ne jako nešťastný kapitán Achab, kterého k Moby Dickovi přitahovala pomstychtivost a nenávist. Moje spřízněnost s vorvaněm je jiného rázu. Je dána obdivem a němým úžasem nad tím, jak různorodé živé bytosti vytvořila příroda. Jak jsme rozdílní, a přesto v mnohém ohledu stejní. Jak neuvěřitelně komplikované konstrukce vznikají z geniální stavebnice genů, která po miliony let přizpůsobuje organismy změnám času.

Obdivuji vorvaně od malička. A jsem rád, že jsem měl v životě možnost věnovat se intenzivně jeho výzkumu, i když se mi nikdy nepoštěstilo pozorovat ho živého. Zato jsem směl dopodrobna sledovat pod mikroskopem, jak v jeho embryích vznikají, přetvářejí se a rostou jednotlivé tkáně a orgány a mění se v kreaturu, která zůstává až dodnes pro nás v mnohem ohledu záhadou.

Měl jsem možnost nahlížet do vývojových dějů, které přede mnou ještě žádný člověk nepozoroval.

Na vorvaňovi jsem také udělal „největší anatomický objev století“. Doslova. Musím ovšem hned dodat: největší nikoliv významem, ale velikostí. Když jsem totiž v jeho embryích našel zvláštní neznámou chrupavku, která vybíhá ze střechy zárodečného nosního pouzdra lebky, a když jsem sledoval vývoj té chrupavky i v pozdních embryonálních stádiích, dospěl jsem k přesvědčení, že se ta zvláštní struktura nemůže beze zbytku ztratit a že se musela zachovat i u dospělých zvířat.

Tuto embryologickou předpověď jsme si potvrdili, když jsme s přítelem Güntherem Behrmannem, ředitelem Severomořského muzea v Bremerhavenu, měli možnost v roce 1984 pitvat obrovského uhynulého vorvaního samce, 18 metrů dlouhého a 57 tun těžkého. Při prvním pokusu dostat ho na přístavní molo se zvrhnl jeřáb, protože hmotnost zvířete podcenili. Kompaktní těla kytovců totiž znesnadňují na první pohled odhadnout, jak nesmírná je jejich váha doopravdy. Náš exemplář odpovídal zhruba hmotnosti 50 až 60 osobních aut. Teprve silnější jeřáb ho vytáhl z vody. Pitva byla příšerná několikadenní řezničina za účasti nespočetných pomocníků, především pracovníků z jatek. Hlavu vorvaně jsme pitvali zvlášť opatrně a předpokládanou chrupavku jsme skutečně našli! Bylo to skoro 6 m dlouhé pružné prkno, které se táhne diagonálně celou

přední hlavou. Provází levou nosní trubici procházející tukovou výplní hlavy od kostěné lebky až po vyústění nozdry na přídi hlavy vlevo nahoře.

Je skoro neuvěřitelné, že to „prkno“ uniklo pozornosti všech dosavadních badatelů, kteří hlavu vorvaně popisovali, a taky celým generacím velrybářů, kteří je ovšem jako chrupavku snadno sekali a řezali spolu s ostatními měkkými tkáněmi a tukem vorvaní hlavy, aniž by mu věnovali pozornost. Pro mne bylo na celé věci nejzajímavější, že teprve embryologický výzkum vorvaně ukázal, jaký dosud neznámý orgán se skrývá v hlavě dospělých zvířat. Nevyslovená otázka zvědavého čtyřletého dítěte se dočkala odpovědi.

Moje první opravdové setkání s vorvaněm se odehrálo nezapomenutelným, i když ne zrovna příjemným způsobem, a to prostřednictvím čichových vjemů. Během svého pobytu v Holandsku v roce 1969 jsem se dověděl, že v muzeu v Leidenu právě připravují kostru velkého vorvaně pro výstavní sbírky. Rozjel jsem se tam, a protože jsem byl v Leidenu poprvé, zeptal jsem se hned po vystoupení z vlaku před nádražím jednoho místního občana, jak se dostanu k muzeu. Ten dobrý muž se na mne trochu udiveně podíval a pak řekl: Vy to necítíte? Není to daleko, a když půjdete pořád podle smradu, nemůžete zabloudit. Měl pravdu. Řídil jsem se intenzitou příšerného zápachu, který se vznášel nad celým vnitřním městem, a opravdu jsem nezabloudil.

Na dvoře mezi budovami muzea leželo jakési obludné monstrum. Hromada zakrvavených kostí se zbytky hrubě odřezaného masa. Z měkkých častí těla už nic nezbývalo a tak na nějakou anatomickou prohlídku už nebylo ani pomyšlení. Zůstal jen celkový dojem z mohutnosti zvířete a nezapomenutelný zápach na nosní sliznici, směs intenzivního smradu z mrtvolného rozkladu spolu s nezaměnitelným pachem velrybího tuku. Typický velrybí zápach mne později provázel takřka všude, kde jsem pracoval s velrybími kostrami a kostmi. Byl slabší nebo silnější podle toho, do jaké míry se podařilo preparátorům kosti vymacerovat a odtučnit. Vzpomínám si, že zvlášť pronikavý zápach mi ztěžoval práci ve sbírkách v Paříži, v Kodani a v Tokiu. Nikdy jsem si na něj nezvykl.

Na rozdíl od prvního nevábného setkání s páchnoucími pozůstatky vorvaně byla všechna má pozdější „setkání“ s tím obdivuhodným kytovcem pěkná a příjemná. Zejména práce na jeho embryích mne naplňovala radostí. Embrya vorvaně byla nesporně naším nejcennějším materiálem. Ten materiál nebyl příliš početný, jenom 15 kusů, ale zato jednotlivá stádia tvořila poměrně souvislou vývojovou řadu, což bylo pro naše výzkumy důležité.

Materiál embryí vorvaně jsme prozkoumali tak důkladně a všestranně, jako snad žádný jiný. Naše poznatky ukazovaly stále zřetelněji, že se vorvaň

podstatně liší od ostatních ozubených kytovců, a že mé leccos společného s kosticovci. Dlouho jsem si netroufal zpochybňovat tradičně ustálený systém. Teprve v roce 1990 jsem na sjezdu společnosti pro výzkum savců Gesellschaft für Säugetierkunde v Hamburgu referoval o novém pohledu na příbuzenské vztahy velryb a vyslovil přesvědčení, že v systematice kytovců patří vorvaň do samostatné skupiny, které stojí blíže kosticovcům než ozubeným.

(…) Zabýval jsem se aktivně cetologickými výzkumy skoro 30 let. Moje první vědecká publikace o kytovcích vyšla v roce 1978 a ta poslední, o níž mohu ješte s dobrým svědomím prohlásit, že byla v podstatě mým dílem, i když se na ní podílelo několik autorů, byla uveřejněna v roce 2006. Na všech pozdějších publikacích, na nichž jsem uveden jako spoluautor, nemám už žádné velké zásluhy a jejich autoři mne přizvali jako spoluautora víceméně jen ze slušnosti a úcty ke stáří. Díky za to. Výjimkou je moje obsáhlá kapitola o kytovcích ve velké příručce-učebnici Westheide – Rieger: Spezielle Zoologie, Schädeltiere, která se v roce 2014 dočkala už třetího vydání. Moje původní kapitola z prvního vydání zůstává prakticky beze změny, ale k její aktualizaci a pro pokračování v budoucnosti jsem získal jako spoluautora svého bývalého doktoranda Stefana Huggenbergera, nyní úspěšného vědeckého pracovníka na Zoologickém ústavu univerzity v Kolíně nad Rýnem. Je to pěkný

pocit – učitelé žijí nadále v práci svých žáků a zkušenosti přecházejí z generace na generaci. (…)

ZPĚV VELRYB ZNÍ VESMÍREM

Nevím přesně, kolik vědeckých publikací jsme spolu s našimi spolupracovníky a hostujícími kolegy uveřejnili. Nevím, kolik z těch prací přináší skutečně něco trvale významného. A taky nevím, kolika dalším cetologům ještě poslouží náš materiál k novým výzkumům. Jsem si dobře vědom toho, že srovnávací embryologie a anatomie, zvlášť na tak exotických zvířatech, jakými jsou velryby, byla na naší Dr. Senckenbergské anatomii ve Frankfurtu jen přechodnou epochou. Ale přesto si myslím, že naše práce nebyla marná.

Uznávám, že jsou jistě důležitější úlohy pro lidský mozek než studovat právě velryby. Ale pro můj mozek byly ty výzkumy pravým osvěžením. Naplňovaly mě radostí! Jsem vděčný za každý okamžik, kdy jsem se těmi fantastickými zvířaty směl zabývat.

3.3 Žalm 104

Dobrořeč duše má Hospodinu. Hospodine Bože můj, velmi jsi veliký, velebnost a krásu jsi oblékl.

Přioděls se světlem jako rouchem, roztáhls nebesa jako kortýnu.

Kterýž sklenul na vodách paláce své, kterýž užívá hustých oblaků místo vozů, a vznáší se na peří větrovém.

Kterýž činí posly své duchy, služebníky své oheň plápolající.

Založil zemi na sloupích jejich, tak že se nepohne na věky věků.

Propastí jako rouchem byl jsi ji přioděl, i nad horami stály vody.

K žehrání tvému rozběhly se, před hřmotem hromu tvého pospíšily,

Vystoupily hory, snížilo se údolí, na místo, kteréž jsi jim založil.

Meze jsi položil, aby jich nepřestupovaly, ani se navracovaly k přikrývání země.

Kterýž vypouštíš potoky přes údolé, aby tekli mezi horami,

A nápoj dávali všechněm živočichům polním. Tuť uhašují oslové divocí žízeň svou.

Při nich hnízdí se ptactvo nebeské, a z prostřed ratolestí hlas svůj vydává.

Kterýž svlažuješ hory z výsostí svých, aby ovocem činů tvých sytila se země.

Dáváš, aby rostla tráva dobytku, a bylina ku potřebě člověku, abys tak vyvodil chléb z země,

A víno, jenž obveseluje srdce člověka. Činí, aby se stkvěla tvář od oleje, ano i pokrmem zdržuje život lidský. Nasyceno bývá i dříví Hospodinovo, cedrové Libánští, kteréž štípil.

Na nichž se ptáci hnízdí, i čáp příbytek svůj má na jedlí.

Hory vysoké jsou kamsíků, skály útočiště králíků.

Učinil měsíc k jistým časům, a slunce zná západ svůj.

Uvodíš tmu, a bývá noc, v níž vybíhají všickni živočichové lesní:

Lvíčata řvoucí po loupeži, aby hledali od Boha silného pokrmu svého.

Když slunce vychází, zase shromažďují se, a v doupatech svých se ukládají.

Člověk vychází ku práci své, a k dílu svému až do večera.

Jak mnozí a velicí jsou skutkové tvoji, Hospodine! Všeckys je moudře učinil, plná jest země bohatství tvého. V moři pak velikém a přeširokém, tamť jsou hmyzové nesčíslní, a živočichové malí i velicí.

Tuť bárky přecházejí i velryb, kteréhož jsi stvořil, aby v něm hrál.

Všecko to na tě očekává, abys jim dával pokrm časem svým.

Když jim dáváš, sbírají; když otvíráš ruku svou, nasyceni bývají dobrými věcmi.

Když skrýváš tvář svou, rmoutí se; když odjímáš ducha jejich, hynou, a v prach svůj se navracejí.

Vysíláš ducha svého, a zase stvořeni bývají, a obnovuješ tvář země.

Budiž sláva Hospodinova na věky, rozveselujž se Hospodin v skutcích svých.

On když pohledí na zemi, anať se třese; když se dotkne hor, anť se kouří.

Zpívati budu Hospodinu, dokudž jsem živ; žalmy Bohu svému zpívati budu, pokudž mne stává.

Libé bude přemyšlování mé o něm, jáť rozveselím se v Hospodinu.

Ó by hříšníci vyhynuli z země, a bezbožných aby již nebylo. Dobrořeč duše má Hospodinu. Halelujah.

3.4 Ó velrybo, kde jsi?

HERMAN MELVILLE, MICHAL CÁB

(zpívá se jako Oh Sinnerman / Soudný den)

I.
Já s hrůzou žebra velryby
nad hlavou zřel se rozklenout
na vlnách sluncem zalitých,
jež zkázu nesly mi a soud.

Já temný jícen pekla zřel,
ta věčná muka, trýzně, zlo,
jež zná jen, kdo je vytrpěl.
Ach, zoufalství mne zmáhalo!

ref:
Ó velrybo, ve vlnách volám: Kde jsi?
Ó velrybo, jak krásná vznešená jsi.
Ó velrybo, ve vlnách volám: Kde jsi?
Kde jsi?

II.
V bídě jsem Boha vyzýval,
když víra má dál nemohla
a On mým nářkům sluchu přál
a velryba mne vyvrhla.

On pospíšil mi pomoci,
jak by jej delfín unášel,
strašnou a bleskem planoucí
tvář měl Bůh Osvoboditel!

ref:

III.
[: Má píseň navždy uchová
tu chvíli štěstí v zoufalství,
v ní zvučí, Bože, sláva Tvá,
Tvá moc i milosrdenství! :]

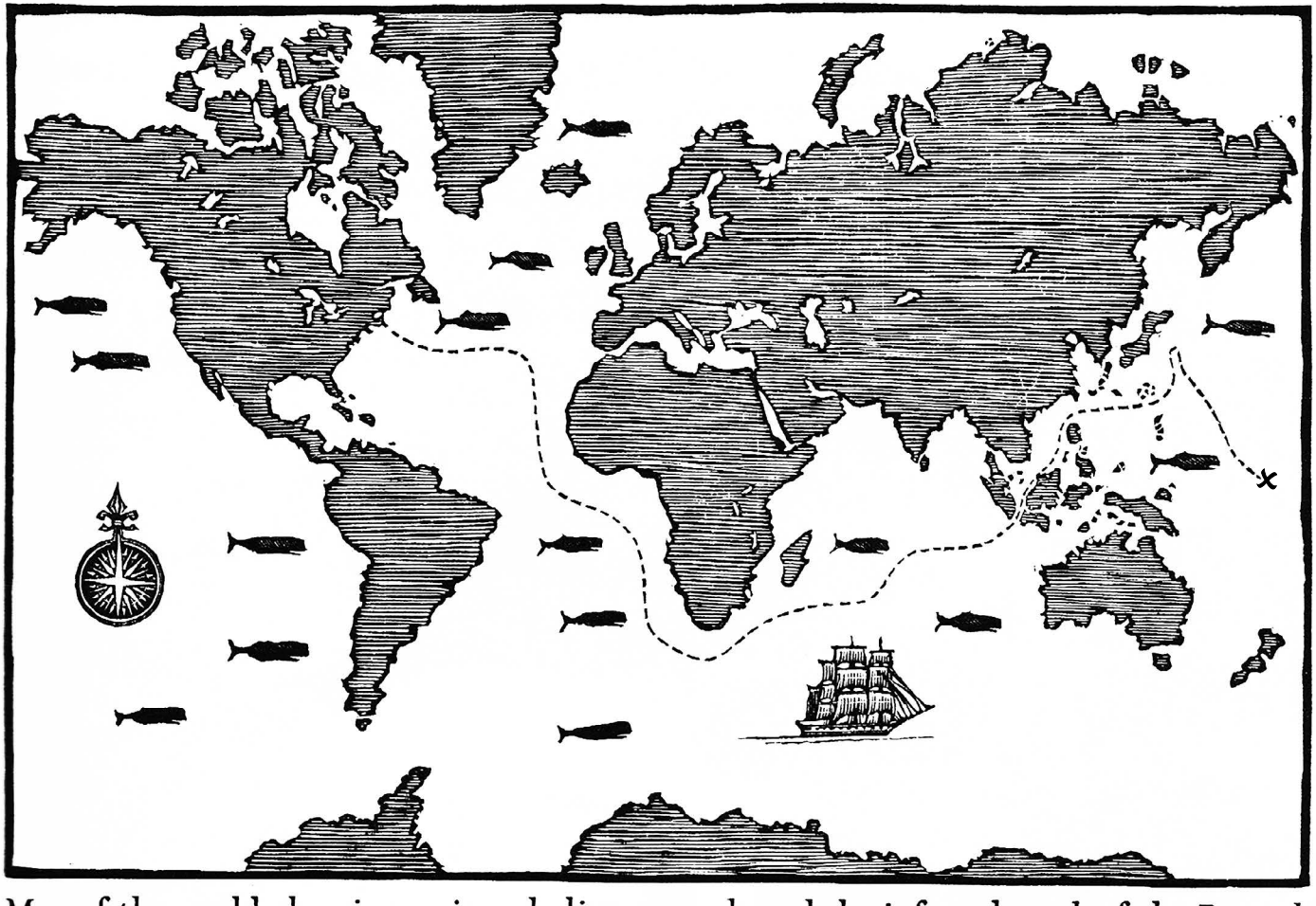

Map of the world, showing major whaling grounds and the inferred track of the *Pequod*.

4
Cetus

Zpravidla se čte v den čtvrteční, v čase poledním, nebo když vane vítr jižní a počasí je klidné.

4.1 Čtení z Melvilla

KAPITOLA XXXII CETOLOGIE

Již jsme odvážně daleko nad hlubinami oceánu, ale brzy budeme ztraceni v jeho nesmírnosti bez břehů a přístavů. Než se tak stane, nežli se trup Pequody, ověšený řasami, požene podle trupu leviatana pokrytého vilejši, je třeba hned na začátku důkladně probrat látku téměř nezbytnou, máme-li dokonale pochopit všemožné odbornější narážky a výklady o leviatanech, které se později vyskytnou.

Nyní bych vám rád systematicky předvedl velrybu, její hlavní druhy. Není to snadný úkol. Nejde o nic menšího než o pokus roztřídit chaos. Poslechněte si, co soudí nejlepší a nejnovější znalci.

„Žádné odvětví zoologie není tak spletité jako odvětví nazvané cetologie," praví kapitán Scoresby roku 1820.

„Není mým úmyslem, i kdyby to bylo v mých silách, pokoušet se najít pravou metodu, jak roztřídit kytovce ve třídy a rody. U badatelů vládne naprostý zmatek, pokud jde o toto zvíře (vorvaně)," praví lékař Beale roku 1839.

„Nemožnost konat zkoumání v nezbadatelných hlubinách mořských." – „Neproniknutelný závoj, bránící nám poznat kytovce." – „Pole pokryté trním." – „Všechny tyto neúplné údaje nás přírodopisce jen mučí." Tak mluví o velrybě slavný Cuvier, John Hunter a Lesson,

tato světla zoologie a anatomie. I když je skutečných vědomostí málo, přece knih máme mnoho a to platí, i když v menší míře, také o cetologii neboli vědě o velrybách. Mnoho mužů, malých i velkých, starých i mladých, suchozemců i mořeplavců, hodně nebo málo psalo o velrybě. Uvedeme jich několik: pisatelé bible, Aristoteles, Plinius, Aldrovandi, sir Thomas Browne, Gesner, Ray, Linné, Rondeletius, Willoughby, Green, Artedi, Sibbald, Brisson, Marten, Lacépède, Bonneterre, Desmarest, baron Cuvier, Frederick Cuvier, John Hunter, Owen, Scoresby, Beale, Bennet, J. Ross Browne, Joseph C. Hart, F. A. Olmsted a dp. T. Cheever. Uvedené již citáty ukazují, k jakému konečnému úsudku povšechně dospěli.

Z autorů tady vyjmenovaných jen ti, kteří jsou uvedeni za Owenem, viděli živé velryby, a jen jeden byl opravdovým harpunářem a lovcem velryb z povolání. Míním kapitána Scoresbyho. Je nejlepším odborníkem vůbec, pokud jde o grónskou neboli pravou velrybu. Scoresby však nevěděl nic a také nic neříká o velkém vorvaňovi; vedle něho grónská velryba téměř nestojí za zmínku. Budiž tady řečeno, že grónská velryba neprávem uchvátila mořský trůn. Není dokonce ani největší z velryb. Jenže její nároky mají dávné přednostní právo a o vorvaňovi se ještě před nějakými sedmdesáti lety dohromady nic nevědělo – považovali ho tenkrát za tvora vybájeného nebo ho vůbec neznali – a tato nevědomost celkem

ještě trvá do dneška; výjimkou je několik odloučených vědeckých pracovišť a velrybářských přístavů; proto byla vláda grónské velryby absolutní. Téměř všechny zmínky o leviatanech u slavných básníků minulých dob nás přesvědčují, že jen grónskou velrybu pokládali za vládkyni moře. Konečně přišel čas pro nové prohlášení. Zde je ta velká křižovatka; slyšte všichni dobří lidé – grónská velryba je sesazena – nyní vládne vorvaň!

Existují jen dvě knihy, které se vůbec snaží ukázat živého vorvaně, a jakž takž se jim to daří. Jsou to knihy Bealova a Bennetova. Oba byli kdysi lékaři na anglických velrybářských lodích v Jihomoří a oba byli lidé přesní a spolehliví. Původního materiálu o vorvani najdeme v jejích svazcích jen málo, ale zato je výborný, i když se omezuje většinou jen na vědecký popis. Až dosud však vorvaň nežije vědecky ani básnicky v žádné literatuře. Jeho život je popsán ještě daleko méně než život všech ostatních lovených velryb.

Různé druhy velryb potřebují určitého obecně srozumitelného roztřídění, i když prozatím jen lehce načrtnutého, které by ve všech svých odvětvích mohlo být později doplněno dalšími pracovníky. Poněvadž se o tento úkol nehlásí nikdo lepší, nabízím své chabé síly. Neslibuji nic dokonalého; vždyť každá lidská věc, považovaná za dokonalou, musí být právě z toho důvodu nezbytně pochybená. Nebudu se ani pokoušet o podrobný anatomický popis různých druhů a nebudu – na tomto místě

aspoň – vůbec mnoho popisovat. Mým úkolem tady je pouze načrtnout roztřídění kytovců. Jsem architektem, ne stavitelem.

Ale je to namáhavá práce; žádný obyčejný třídič dopisů na poště by ji nezmohl. Tápat po nich na dně mořském, hrabat se v chaotických základech, v žebrech a samé pánvi světa – to je hrozná práce. Kdo jsem, že se chci pokusit vbodnout hák do chřípí leviatana! Hrozné posměšky v Jobovi mě mohou snadno zastrašit. „Učiní-liž (leviatan) smlouvu s tebou? Aj, naděje o polapení jeho mylná jest!“ Ale proplaval jsem knihovnami a plul po oceánech. Měl jsem s velrybami co dělat těmato viditelnýma rukama. Myslím to vážně. Pokusím se o to. Nejprve je nutno vyřídit několik předběžných věcí.

Především: Tento nejistý, neurovnaný stav vědy o kytovcích je již na samém okraji prokazován skutečností, že v některých pramenech je dosud věcí sporu, zdali velryba je ryba. Ve své „Soustavě přírody“ z roku 1776 Linné prohlašuje: „Tímto odlučuji velryby od ryb.“ Ale pokud sám vím, až do roku 1850 proti výslovnému ustanovení Linnéow žraloci a placky, makrely a sledi se ještě podíleli s leviatanem o stejná moře.

Linné stanoví důvody, proč by byl rád vypověděl velryby z vod, takto: „Poněvadž mají teplé dvoukomorové srdce, plíce, pohyblivá oční víčka, duté uši, penem intrantem feminam mammis lactantem,“ a konečně „ex lege naturae jure meritoque“. To vše jsem předložil svým

přátelům Simeonovi Maceyovi a Charleyovi Coffinovi z Nantucketu, kteří byli mými druhy na jedné plavbě, a oba se shodovali v úsudku, že uvedené důvody jsou zcela nedostatečné. Charley neuctivě podotkl, že je to pitomost.

Prohlašuji, že přese všechny námitky se přidržuji starodávného názoru, že velryba je ryba, a žádám svatého Jonáše, aby se mne zastal. Po urovnání této základní věci je další otázkou, v čem se velryba vnitřně liší od jiné ryby. Linné to uvedl. Krátce jsou to tyto rozdíly: plíce a teplá krev, kdežto všechny ostatní ryby jsou bez plic a mají studenou krev.

Dále: Jak máme definovat velrybu podle viditelného zevnějšku, abychom ji provždy řádně označili? Tedy stručně, velryba je ryba, která chrlí vodu a má vodorovný ocas. Tak, tady ji máte, tato definice, třeba stručná, je výsledkem dlouhého přemýšlení. Mrož chrlí vodu dosti podobným způsobem jako velryba, ale mrož není ryba, protože je obojživelník. Ale druhá část definice jest ještě závažnější, když je spojena s první částí. Téměř každý člověk si jistě všiml, že žádná ryba známá obyvatelům pevniny nemá ležatý, nýbrž svislý, stojatý ocas. Kdežto u ryb chrlících vodu mívá sice ocas podobný tvar, ale má vždy polohu vodorovnou.

Avšak svou definicí velryby nevylučuji z bratrstva leviatanů žádného mořského živočicha, který byl až dosud nejlépe informovanými Nantuckeťany považován za

velrybu. Naproti tomu zase nechci k ním připojovat žádnou rybu, považovanou dosud autoritami za jiný druh[1]. Proto všechny menší ryby chrlící vodu a mající vodorovný ocas musí být zařaděny do tohoto základního plánu kytovců. Nuže, tady jest velké rozdělení všech velryb.

Předně: Podle velikostí rozděluji velryby na tři základní KNIHY (dělitelné na KAPITOLY) a v těch budou zahrnuty všechny, jak malé, tak velké.

I. Velryba FOLIO; II. Velryba OCTAVO; III. Velryba DUODECIMO.

Jako typ FOLIOVÝ představuji vorvaně; jako typ OKTAVOVÝ grampuse a jako typ DUODECIMOVÝ delfína.

FOLIA. Do nich tu zahrnuji tyto kapitoly: I. Vorvaň; II. Velryba grónská nebo pravá; III. Velryba s hřbetní ploutví; IV. Velryba hrbatá; V. Velryba s hřbetem jako břitva; VI. Velryba se sírovým podbřiškem.

KNIHA I. (Folio), KAPITOLA I. (Vorvaň – velryba spermová). Tato velryba, známá starým Angličanům pod neurčitým jménem velryba trampa a physeter nebo velryba s kovadlinovou hlavou, je dnešní cachalot ve Francii, Pottfisch v Německu a macrocephalus v učeném světě. Není pochyby, že to je největší obyvatel zeměkoule, nejstrašnější velryba, s kterou se člověk může

1 Jsem si vědom, že až po naše dny bývají ryby, zvané ochechule a sirény (Coffinové z Nantucketu jim říkají mořské krávy a mořské panny) mnohými přírodozpytci zahrnovány mezi velryby. Jelikož tyto mořské krávy tvoří hlučná, opovrženíhodná stáda, číhající většinou u ústí řek a krmící se mokrým senem, a hlavně proto, že nechrlí vodu, odpírám jim nárok říkat si velryby. A tímto jim vystavuji pasy, aby mohly opustit království kytovců.

potkat, nejmajestátnější zjev; a konečně daleko nejcennější z obchodního hlediska, neboť je to jediný tvor, z kterého se získává ta cenná látka, vorvanina neboli spermacet. O všech jeho zvláštnostech se rozhovoříme na mnoha jiných místech. Teď se zabýváme hlavně jeho jménem. Z hlediska filologického je nesmyslné. Před několika stoletími, kdy vlastní hodnota vorvaně byla téměř naprosto neznáma a kdy se jeho tuk získával jen náhodou z ryby vyvržené na břeh, tehdy bylo patrně všeobecně usuzováno, že vorvaninu lze vytěžit z tvora totožného s velrybou grónskou neboli pravou, v Anglii už známou. Dále převládal názor, že tato vorvanina neboli spermacet je sražená šťáva grónské velryby, ta, kterou označuje první půlka cizího slova. V oněch dobách bývala vorvanina nesmírně vzácná a neužívalo se jí k svícení, nýbrž jen jako masti a léku. Kupovala se jen v lékárně, jako tam dnes kupujeme unci reveně. Když pak byla, jak se domnívám, postupem doby objevena pravá podstata vorvaniny, obchodníci nezměnili její jméno, nepochybně proto, aby zvýšili její cenu tak podivným náznakem její vzácnosti. A tak to pojmenování posléze musí být dáno velrybě, z které spermacet skutečně pochází.

KNIHA I. (Folio), KAPITOLA II. (Velryba grónská nebo pravá). Po jedné stránce je nejctihodnější z leviatanů, poněvadž ji člověk první pravidelně lovil. Poskytuje surovinu obecně známou jako kostice nebo

„fišpan“ a tuk, známý v obchodě jako „rybí tuk“, méně hodnotné zboží. Rybáři ji označují bez rozdílu těmito různými jmény: velryba, grónská velryba, černá velryba, obrovská velryba, skutečná velryba, pravá velryba. Ta mnohost jmen ukazuje, jak těžko se dá určit tento druh. Jaká je tedy velryba, kterou zahrnuji do druhého oddílu svých folií? Je to velká záhada anglických přírodopisců, grónská velryba anglických velrybářů, baleine ordinaire francouzských velrybářů a valfisk švédských velrybolovců. Je to velryba, kterou víc než po dvě století lovili Holanďané a Angličané v arktických mořích; je to velryba, kterou američtí rybáři dávno pronásledovali v Indickém oceánu, u brazilského pobřeží, u severozápadního pobřeží a v různých částech světa, označených jimi za loviště grónské velryby.

Někteří badatelé se snaží najít nějaký rozdíl mezi grónskou velrybou Angličanů a pravou velrybou Američanů. Obě se však ve všech hlavních rysech přesně shodují. Dodnes nebyl uveden jediný rozhodující fakt, který by zdůvodňoval podstatné rozlišování. Právě proto jsou některé obory přírodních věd tak odpudivě spletité, že mají nekonečné množství podskupin, založených na rozdílech zcela nepřesvědčivých. O pravé velrybě bude obšírnější zmínka jinde, až budeme vykládat o rozdílu mezi ní a vorvaněm.

KNIHA I. (Folio), KAPITOLA III. (Velryba s hřbetní ploutví). Pod tímto titulem uvádím nestvůru rozmanitě

jmenovanou, jako velryba s hřbetní ploutví, velryba vysoko chrlící a Dlouhý John, která byla spatřena téměř v každém moři a obyčejně bývá tou velrybou, jejíž vzdálenou fontánu často líčí cestující plující přes Atlantik na newyorských poštovních lodích. Svou délkou a kosticemi se tato velryba s hřbetní ploutví podobá velrybě grónské, ale není tak objemná v pase a má světlejší barvu, skoro olivovou. Její velké pysky se podobají lanu, neboť jsou křížem krážem zbrázděny změtí nesčetných vrásek. Hřbetní ploutev, její hlavní znak, který jí také dal jméno, bývá často velmi nápadná. Tato ploutev je tři až čtyři stopy dlouhá, vyrůstá kolmo ze zadní části hřbetu, má podobu trojúhelníku a velmi ostrý, zašpičatělý konec. I když není z celé velryby vidět pranic, tato osamělá ploutev se někdy jasně rýsuje nad hladinou. Je-li moře mírně klidné a lehce zčeřené kruhovými vlnami a tato ploutev, vypadající jako pidimužík, vyčnívá nad zvlněnou hladinu a vrhá na ni stín, může vás snadno napadnout, že se vodní kruh kolem ní trochu podobá slunečním hodinám s ručičkou, na kterých je ciferník vyryt vlnami. Na těchto slunečních hodinách Achazových se stín často vrací. Velryba se hřbetní ploutví nežije ve stádech. Zdá se, že zanevřela na velryby, tak jako někteří lidé zanevřeli na lidi. Je velmi plachá, pluje vždy o samotě a neočekávaně se vynořuje na hladině nejvzdálenějších a nejchmurnějších vod. Její přímá, jediná fontána se zdvíhá nad pustou

plání jako štíhlý samotářský oštěp. Je obdařena tak podivuhodnou silou a rychlostí při plavbě, že ji člověk posud vždy pronásledoval marně. Tento leviatan se podobá vyhoštěnému a nepřemožitelnému Kainovi své rasy, který jako své znamení nosí na hřbetě onen bodec. Poněvadž má v tlamě kostice, bývá velryba s hřbetní ploutví často teoreticky zařazována s grónskou velrybou do skupiny nazvané kosticové velryby. Těchto takzvaných kosticových velryb je patrně mnoho odrůd, jež jsou však většinou málo známy. Velryby s tlamou tupou a velryby s tlamou zobákovitou, velryby se špičatou hlavou, velryby hrbaté, velryby se zakrnělou spodní čelistí, velryby s rypákem, to jsou jména, která rybáři dali několika druhům.

Při tomto názvu „velryby kosticové“ je nutno zvláště připomenout, že takové pojmenování sice může přispět, abychom se dorozuměli o nějakém druhu velryb, přece však je marné pokoušet se o jasné roztřídění leviatanů, založené buď na kosticích, nebo hrbu, na ploutvi nebo na zubech, přestože se zdá, jako by tyto nápadné části těla či znaky zjevně poskytovaly pro řádnou soustavu kytovců základ mnohem lepší než kterékoli jiné jednotlivé tělesné rysy, kterými se vyznačují různé druhy velryb. Jak to? Kostice, hrb, hřbetní ploutev a zuby se najdou porůznu u všech druhů velryb, bez zřetele k tomu, jaká je jejich stavba v jiných a důležitějších jednotlivostech. Tak vorvaň a hrbatá velryba mají oba

hrb; ale dál podobnost nejde. Hrbatá velryba a velryba grónská mají obě kostice, ale opět jiné podobnosti není. Podobně tomu je i s ostatními částmi výše uvedenými. Zboří tak nepravidelné kombinace u různých druhů velryb, anebo tam, kde jde o části ojedinělé, tak výjimečný samostatný znak, že se naprosto vymykají jakémukoli všeobecnému třídění, založenému na takové základně. Každý badatel o velrybách ztroskotal na tomto úskalí.

Můžeme se však domnívat, že alespoň útroby velryby, její anatomie – ta že nám poskytne něco, co umožní správné roztřídění? Není tomu tak. Co je například v anatomii grónské velryby nápadnější než její kostice? A přece jsme viděli, že podle kostic nelze grónskou velrybu správně zařadit. A sestoupíme-li do útrob různých leviatanů, nenajdeme tam rozdíly, které by pořadateli byly jen z padesátiny tak prospěšné, jako jsou ony vnější znaky již vyjmenované. Co tedy zbývá? Nic než přidržet se tělesné velikostí velryb, jejich celkového objemu, a tak je odvážně třídit. Takovou bibliografickou soustavu jsme přijali my. Ta jediná má totiž naději na úspěch, poněvadž je jediná praktická. Pokračujme.

KNIHA I. (Folio), KAPITOLA IV. (velryba hrbatá). Tuto velrybu vídáme často na pobřeží severní Ameriky. Tady byla nejčastěji chycena a dovlečena do přístavu. Má na sobě velký ranec jako podomní obchodník; také

jí můžeme říkat velryba sloní nebo velryba s věží. Buď jak buď, její lidové jméno ji dosti dobře nevymezuje, poněvadž vorvaň má také hrb, třeba menší. Její olej nemá valné ceny. Má kostice. Je to nejhravější a nejlehkomyslnější ze všech velryb, neboť vytváří více bujaré pěny a zčeřené vody než kterákoli jiná velryba.

KNIHA I. (Folio), KAPITOLA V. (velryba s hřbetem jako břitva). O této velrybě je kromě jejího jména málo známo. Viděl jsem ji zdáli u mysu Horn. Je samotářské povahy a vyhýbá se jak lovcům, tak filozofům. I když není zbabělá, přece neukázala dosud jiné části svého těla než záda, z nichž vystupuje dlouhý, ostrý hřbet. Nechme ji. Nevím o ní o mnoho víc, a jiní také ne.

KNIHA I. (Folio), KAPITOLA VI. (velryba se sírovým podbřiškem). Jiná samotářská dáma, která nepochybně nabyla sírového podbřišku, když se otírala o střechy Tamaru, potápějíc se ve velkých hloubkách. Člověk ji zřídka kdy spatří. Já alespoň jsem ji nikde jinde neviděl než v nejodlehlejších jižních mořích, a to vždy ze vzdálenosti příliš veliké, abych snad mohl pozorovat její zevnějšek. Nikdy se neloví. Vždy by utekla s vrženými harpunami. Vypravují se o ní pravé divy. Sbohem, velrybo se sírovým podbřiškem! Pravdivého o tobě nemohu říci už nic víc – a ani nejstarší Nantucketan ne.

Tím končí KNIHA I. (Folio) a začíná KNIHA II. (Octavo).

OKTÁVY[2] zahrnují velryby střední velikostí, mezi něž se dnes může počítat: I. velryba grampus, II. velryba černá, III. narval, IV. velryba zabiják, V. velryba mlatec.

KNIHA II. (Octavo), KAPITOLA I. (Grampus). Ačkoli tato ryba, jejíž hlasité a zvučné dýchání či spíše funění se stalo obyvatelům pevniny příslovečným, je tak dobře známou občankou hlubin, přece není obecně uváděna mezi velrybami. Ale poněvadž má všechny hlavní význačné rysy leviatana, většina přírodopisců ji uznala za velrybu. Je střední oktávové velikostí, dlouhá patnáct až pětadvacet stop, a délce odpovídá míra kolem pasu. Plove ve stádech. Velrybáři ji nikdy pravidelně neloví, třebas mívá hodně tuku dost vhodného k svícení. Někteří rybáři považují její příchod za předzvěst, že se blíží vorvaň.

KNIHA II. (Octavo), KAPITOLA II. (Velryba černá). Uvádím u všech těchto ryb lidová jména, daná jim rybáři, protože jsou obyčejně nejlepší. Tam, kde některé jméno je snad neurčité nebo nevýrazné, řeknu to a navrhnu jiné. Činím tak právě u této takřečené velryby černé, protože černá barva se pravidelně vyskytuje téměř u všech velryb. Chcete-li, říkejte jí tedy velryba hyení. Její dravost je dobře známa, a poněvadž jsou koutky její tlamy obráceny nahoru, má na tváři věčný

2 Proč tato kniha není označena jako kvartová, je velmi jasné. Velryby tohoto druhu, i když jsou menší než velryby předešlé, přece si v proporcích zachovávají s nimi podobnost; ale knihařské kvartové svazky v své zmenšené formě nezachovávají tvar svazku foliového, kdežto svazek oktávový ano.

mefistofelský úšklebek. Tato velryba bývá dlouhá průměrně šestnáct až osmnáct stop. Vyskytuje se téměř ve všech zeměpisných šířkách. Mívá ve zvyku ukazovat při plování zahnutou hřbetní ploutev, která se dost podobá římskému nosu. Nemají-li lovci vorvaňů na práci nic výnosnějšího, chytí někdy velrybu hyení, aby si udělali zásoby horšího tuku pro domácí potřebu – jako některé šetrné hospodyně, nemají-li návštěvu a jsou-li samy doma, svítí nepříjemnou lojovkou místo vonnou voskovicí. Ačkoli vrstva tuku je u těchto velryb velmi tenká, přece některé dají víc než třicet galonů oleje.

KNIHA II. (Octavo), KAPITOLA III. (Narval), to jest velryba chřípatá. Jiný příklad podivně pojmenované velryby, nazvané tak nejspíš podle zvláštního rohu, jenž byl původně omylem považován za špičatý nos. Ten tvor bývá dlouhý asi šestnáct stop, jeho roh mívá průměrně pět stop, třebaže některé jsou delší než deset stop, ba dokonce dosáhnou i patnácti. Přesně řečeno tento roh je jenom prodloužený kel, vyrůstající z čelisti v poloze poněkud odkloněné od směru vodorovného. Ale najdeme jej pouze na levé straně, takže tvor se na pohled podobá nemotornému levákovi. Těžko říci, k čemu je tento kostěný roh nebo kopí. Nezdá se, že by ho užíval tak, jako mečoun a jeho příbuzní užívají své čepele. Někteří námořníci mi tvrdí, že narval rohem hrabe a ryje na mořském dně, když hledá potravu. Charley Coffin říkal, že ryba užívá rohu

k rozrážení ledu – když se vynoří k povrchu Polárního moře a shledá, že je zamrzlé, vrazí do ledu svůj roh, a tak se proláme ven. Ale pravdivost žádné z těchto domněnek se nedá dokázat. Ať už narval užívá rohu k čemukoli, podle mého názoru by se mu znamenitě hodil k rozřezávání, čte-li brožované knihy. Slyšel jsem nazývat narvala velrybou s klem, velrybou s rohem a velrybou jednorožcem. Je zajisté podivným příkladem jednorožectví, které nacházíme téměř v každém kmenu živočišné přírody. U některých starých klášterních spisovatelů jsem našel, že tento roh mořského jednorožce byl za starých časů pokládán za skvělý protijed a platily se zaň obrovské peníze. Také se z něho vyráběly silné voňavky pro omdlévající dámy, jako se z jeleních parohů vyrábí silice čpavková. Původně byl považován za velkou zvláštnost. Ve starobylé knize jsem se dočetl, že sir Martin Frobisher po návratu z oné cesty, na kterou mu královna Alžběta milostivě mávala rukou ozdobenou šperky z okna greenwichského paláce, když jeho statečná loď plula dolů po Temži, že „po návratu z této plavby“, jak praví staré frakturové písmo, „sir Martin na kolenou nabídl Jejímu Veličenstvu zázračně dlouhý roh z narvala, roh, který potom po dlouhou dobu visel v zámku windsorském“. Jeden irský spisovatel tvrdí, že hrabě z Leicestru podobně na kolenou nabídl Jejímu Veličenstvu jiný roh, patřící pozemnímu zvířeti z rodu jednorožců.

Narval je na pohled velmi malebný, podobný leopardu, poněvadž má základní barvu bílou jako mléko a po ní rozseté kulaté a obdélníkové skvrny. Jeho tuk je znamenitý, jasný a čistý, ale je ho málo, a tak velrybáři zřídka narvala loví. Většinou se vyskytuje v mořích kolem točny.

KNIHA II. (Octavo), KAPITOLA IV. (Velryba zabiják). O této velrybě Nantuckeťané vědí jen málo a odborní přírodopisci vůbec nic. Podle toho, co jsem z dálky viděl, řekl bych, že je asi tak velká jako grampus. Je nesmírně dravá – jakýsi druh ryby fidžijské. Někdy chytne velkou foliovou velrybu za pysk a visí na ní jako klíště, až je mohutný tvor utýrán k smrti. Zabiják se nikdy neloví. Vůbec jsem neslyšel, jaký má tuk. Můžeme se pozastavit nad jménem, kterého se této velrybě dostalo, poněvadž je tak neurčité. Zabijáky jsme všichni, na zemi i na moři – Bonapartové stejně jako žraloci.

KNIHA II. (Octavo), KAPITOLA V. (Mlatec). Tento pán je proslulý svým ocasem, jehož užívá jako rákosky, když vyplácí své nepřátele. Vymrští se na hřbet velryby foliové, a jak pluje, veze se na ní a platí za svezení tím, že ji mrská. Někteří učitelé si na tomto světě podobně pomáhají k úspěchu. O mlatci je známo ještě méně než o zabijáku. Oba jsou mimo zákon i v mořích, kde není zákona.

Tím končí KNIHA II. (Octavo) a začíná KNIHA III. (Duodecimo).

DUODECIMY. – K nim patří menší velryby. I. Delfín hravý, II. Delfín pirátský, III. Delfín moučnohubý.

Kdo neměl dosud příležitost věnovat se tomuto předmětu, bude asi překvapen, že ryby, nepřesahující obyčejně čtyři nebo pět stop, jsou zahrnovány mezi VELRYBY – jejichž jméno v běžné mluvě vždy znamená něco ohromného. Avšak tvorové, uvedení jako duodecimy, jsou naprosto jistě velryby podle definice, kterou jsem pro velrybu stanovil – to jest jsou to chrlící ryby s vodorovným ocasem.

KNIHA III. (Duodecimo), KAPITOLA I. (Delfín hravý). Je to obyčejný delfín, s kterým se setkáváme téměř na celé zeměkouli. Jméno jsem mu dal sám; je totiž několik druhů delfínů a je nutno je nějak rozlišit. Nazývám ho tak, poněvadž plave vždycky ve veselých skupinách a na širém moři neustále vyskakuje k obloze, jako když Čtvrtého července lidé vyhazují čepice do výšky. Námořník obyčejně radostně vítá jejich objevení. Překypujíce dobrou náladou, připlouvají pokaždé z větrných brázd k návětří. Jsou to braši, kteří se stále pohybují před větrem. Jsou považováni za dobré znamení. Dovedete-li odolat a sami nezvoláte třikrát hurá při pohledu na tyto rozpustilé ryby, tedy vám pomoz Pánbůh: nemáte v sobě ani jiskru božské hravosti. Dobře živený tlustý delfín vydá plný galon dobrého tuku. Ale neobyčejnou cenu má jemná a lahodná

tekutina, která se získá z jeho čelisti. Zvláště klenotníci a hodináři ji shánějí.

Námořníci si jí potírají tenké krajíčky sušeného chleba. Maso delfínů se také dá dobře jíst, to víte. Možná, že vás nikdy nenapadlo, že delfín také chrlí. Opravdu, jeho vodotrysk je tak malý, že ho dost zřetelně nerozeznáte. Ale až se vám opět naskytne příležitost, pozorujte delfína, a uvidíte samého velkého vorvaně ve zmenšeném měřítku.

KNIHA III. (Duodecimo), KAPITOLA II. (Delfín pirátský). Pirát. Velmi dravý. Vyskytuje se tuším jen v Tichém oceánu. Je o něco větší než delfín hravý, ale je mu dost podobný. Dráždíme-li ho, vypne hřbet jako žralok. Mnohokrát jsem se za ním pustil, ale jakživ jsem ho neviděl chyceného.

KNIHA III. (Duodecimo), KAPITOLA III. (Delfín moučnohubý). Největší druh delfínů, pokud je známo, vyskytuje se pouze v Tichém oceánu. Jediné anglické jméno, pod nímž byl až dosud znám, mu dali rybáři; ti mu říkají delfín grónské velryby, a to proto, že ho nacházíme hlavně v blízkostí onoho folia. Tvarem se poněkud liší od delfína hravého, je méně oblý a blahobytný, opravdu, má pěknou a elegantní postavu. Na hřbetě nemá ploutev (u ostatních delfínů se většinou vyskytuje), má roztomilý ocas a sentimentální indiánské oči hnědé barvy. Ale pomoučená tlama jej hyzdí. Ačkoli celá jeho záda až k postranním ploutvím jsou úplně černá,

přece hraniční čára, zřetelná jako ponorová čára u lodí, zvaná „bílý pás“, jej dělí od přídě až k zádi ve dvě různobarevné části, černou nahoře, bílou dole. Bílá barva zasahuje část hlavy a celou tlamu, takže delfín vypadá, jako by se vrátil z loupežné návštěvy v moučnici. Velmi žalostné na pohled! Jeho olej je velice podoben oleji obyčejného delfína.

Za DUODECIMU již tato soustava nejde, poněvadž delfín je nejmenší velryba. Tady máte všechny významné leviatany. Ale ještě existuje spousta neurčitých, nestálých a zpola vybájených velryb, které znám jako americký velrybář z doslechu, ale ne osobně. Vyjmenuji je podle toho, jak jim říká mužstvo na lodní přídi. Možná, že se takový seznam dobře hodí budoucím badatelům, kteří snad doplní, co jsem jen začal. Budou-li některé z těchto velryb později chyceny a popsány, mohou být snadno zařazeny do naší soustavy podle velikostí jako folio, octavo nebo duodecimo: velryba s pijáckým nosem, velryba džunka, velryba pitomá, velryba kapská, velryba velitelská, velryba dělová, velryba kostnatá, velryba mědibarvá, velryba sloní, velryba ledovcová, velryba mušlová, velryba modrá atd. Z pramenů islandských, holandských a starých anglických lze uvést další seznam nejistých velryb, obdařených všemožnými podivínskými jmény. Vynechám je jako zcela zastaralé. Stěží se mohu ubránit podezření, že jsou to pouhé zvuky plné leviatanismu, ale nic neznamenající.

Konečně: Na začátku bylo řečeno, že tato soustava nemůže být vytvořena hned napoprvé a hned dokonale. Vidíte docela jasně, že jsem splnil slovo. Nyní opustím svou soustavu kytovců takto nedokončenu – stejně jako nechali velkou katedrálu kolínskou, na jejíž nedokončené věži dosud stojí jeřáby. Malé stavby mohou být dokončeny prvními jejich staviteli; avšak stavby velké a spolehlivé odkazují vždy budoucnosti, aby zasadila vrcholný kámen. Bůh chraň, abych někdy něco dokončil! Tato celá kniha je pouhý náčrtek – ne, pouhý náčrtek k náčrtku. Ach, mít tak čas, sílu, peníze a trpělivost!

4.2 Stopy kytovců v České republice

JAN ROBOVSKÝ

Pomineme-li krátký historický přístup českého království k moři, řadí se náš stát k typickému vnitrozemí. Přestože kytovci ve své evoluci několikrát vytvořili sladkovodní formy, ani jedna z nich nežije v evropských řekách, a proto pro nás zůstávají poměrně vzdálenou až exotickou skupinou. Máme tedy alespoň nějaké kytovce ve sbírkách a zabývali se jimi někteří čeští vědci?

O kytovce i jejich biologii se lidé zajímali odedávna (o čemž svědčí v historii např. krásné fresky v královském paláci Knóssos na Krétě) a různými způsoby, protože často sloužili jako zdroj velrybářských produktů. V současnosti je dost výnosné odvětví turistiky spojená s pozorováním těchto zvířat.

KYTOVCI VE SBÍRKÁCH

Kytovčí těla se v minulosti průmyslově využívala (a v některých zemích v rozporu s mezinárodními úmluvami i nadále využívají), např. pro maso, spermacet (tuk z hlavy vorvaně), ambru, kostice apod. Zbytky zpracovaných nebo náhodně vyvržených jedinců se snadno staly zdrojem zajímavých přírodnin a zoologicky

cenného materiálu. Pro sbírky byly nejzajímavější tři části jejich těl: jakékoli velké kosti (např. dolní čelisti), dlouhé penisy nebo kly arktických narvalů (Gregorová 2007). Velké kosti mohly dokládat existenci velryb, protože díky biblickému Jonášovi byl velrybí motiv (a tedy i povědomí o takových zvířatech) značně rozšířen. Dolní čelist velryby je např. vystavena (s kostmi pleistocenního srstnatého nosorožce a mamuta) ve Wawelské katedrále v Krakově. Transport takových částí kostry musel být namáhavou záležitostí a zřejmě i zajímavou podívanou. K nám se tak dostala za třicetileté války dolní čelist velryby grónské (Balaena mysticetus) spolu s pravou lopatkou a krčním žebrem jako válečná kořist císařského zbrojíře generála Martina Maxmiliána Golče (viz dále).

Dlouhé vysušené kytovčí penisy bývaly zpestřením kabinetů přírodnin a kuriozit na šlechtických sídlech. Zajímavé ale je, že dva exempláře jsme našli s Růženou Gregorovou z Moravského zemského muzea v Brně ve sbírkách Strahovského kláštera v Praze, kde byly označovány za sloní choboty. Tato poněkud výstřední část kytovčího těla představovala vlastně jednu z mála získatelných, zohledníme-li, že jde o zvířata zavalitá bez jakýchkoli vystupujících tělních částí. K nápadnosti tohoto orgánu také přispívá fakt, že po smrti zvířete se uvolní z břišní dutiny a velice dlouho odolává rozkladu. Oproti kostem se penis nemusel tolik odmašťovat a navíc nebyl těžký pro transport.

Ideální kuriozitou byly samozřejmě kly narvalů (Monodon monoceros), neboť představovaly doklad bájného jednorožce. Prášek z narvalího klu byl ceněným lékem středověké Evropy. Vazba klu narvala a jednorožce je u nás hezky čitelná např. ve Státním zámku v Lednici nebo v Hospitalu v Kuksu, kde jsou kly připevněny na dřevěné hlavy podobné koňským (v Lednici navíc s „kozí“ bradkou).

Od 19. stol. se v různých zámeckých a muzejních sbírkách objevuje kytovčí materiál vesměs menší a méně výstřední, ale o to vědecky hodnotnější. Jde obvykle o lebky, popř. i celé kostry kytovců.

KYTOVCI V NAŠICH SBÍRKÁCH

Fakt, že je u nás na různých místech uchován zajímavý a vědecky hodnotný materiál velkých kytovců, zřetelně prokázal Vratislav Mazák ve své poutavé knize Kytovci (edice Zvířata celého světa, díl 12., Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1987). Najdeme v ní údaje o slavné úplné kostře plejtváka myšoka (Balaenoptera physalus) v Národním muzeu v Praze, spodní čelisti velryby grónské ve sbírkách Vlastivědného muzea v České Lípě (kterou objevil s Miroslavem Honců v r.1983), již zmíněné pravé čelisti s lopatkou a krčním žebrem rovněž velryby grónské v děkanském kostele sv.

Františka Serafinského v Golčově Jeníkově a kompletní kostře plejtváka malého (B. acutorostrata) ve sbírkách Anatomického ústavu 1. lékařské fakulty UK v Praze.

Před několika lety jsem projevil zájem prohlédnout si sbírky kytovců v Národním muzeu a ve spolupráci s Petrem Bendou z této instituce postupně vznikl pokus o katalogizaci a revizi materiálu těchto savců Národního muzea s přičleněním sbírky katedry zoologie Přírodovědecké fakulty UK a Anatomického ústavu 1. lékařské fakulty UK v Praze. Veškerý námi přeurčený a zkompletovaný materiál v počtu 232 položek jsme publikovali v Časopise Národního muzea (Robovský a Benda 2006). Od té doby jsme ale narazili na jiné kytovce a navíc jsme oslovili regionální muzea a ostatní kulturní instituce (zámky, hrady a kláštery). Díky tomu se nám podařilo s pomocí ochotných kolegů rozšířit materiál na našem území o dalších 37 položek. Přestože jsme si vědomi toho, že nám určité procento exponátů uniklo (především v kabinetech základních a středních škol), domníváme se, že oba naše katalogy zahrnují většinu materiálu patřícího kytovcům na území ČR – čítají dnes přibližně 270 položek. Případný zájemce může najít detailní informace v obou našich přehledech (druhý vyšel v časopise Lynx, 2009, 40: 141–152).

Pokud zde zmíním alespoň nejzákladnější informace, tak se podařilo najít zástupce 26 z 84 dnes uznávaných druhů kytovců, a to z 9 nyní uznávaných čeledí. V našich

sbírkách tak chybí jen zástupci čeledí plejtvákovcovití (Eschrichtiidae) a velrybkovití (Neobalaenidae). Vorvaňovci (Ziphiidae) jsou ale zastoupeni jen jednou nekompletní čelistí. Největší počet položek je uložen v muzeích velkých měst, zatímco materiál v regionálních muzeích, zámcích, hradech či klášterech bývá zastoupen často jen několika exempláři – nicméně i zde lze najít velice vzácné kusy. Nejbohatší sbírky má Národní muzeum (174 položek), sbírky Anatomického ústavu 1. LF UK čítají 30 položek, katedry zoologie PřF UK v Praze 22 položek, Městské muzeum a knihovna Čáslav 8 a po třech položkách je uchováno ve Strahovském klášteře v Praze, Muzeu východních Čech v Hradci Králové a Zoologickém muzeu v Protivíně.

Pokud bychom chtěli přiblížit druhové spektrum, tak v těchto sbírkách můžeme narazit kromě již výše uvedeného na kulohlavce (Globicephala; pět lebek), kosatky (Orcinus; dvě lebky, dva zuby), běluhy (Delphinapterus; tři lebky), několik lebek a větší počet klů narvala (z nichž největší z Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně je dlouhý 269 cm), čelist a dva izolované zuby vorvaně, dokonce dvě lebky velice vzácného asijského sladkovodního delfínovce ganžského (Platanista gangetica;), jednu lebku delfínovce amazonského a delfínovce laplatského (Pontoporia blainvillei), několik kompletních koster, lebek nebo koster končetin řady druhů delfínů a sviňuchy obecné (Phocoena phocoena). Za (velikostně)

největší nález můžeme považovat dvě dolní čelisti velryby, zřejmě grónské (neznámého původu), na Státním zámku Lednice, kde zůstávaly dosud skryty před zoology. Za nejbizarnější nalezené položky považuji klitoris plejtváka myšoka, oční bulvu plejtváka a další vysušené penisy těžko určitelných velkých kytovců. Naše snažení odhalilo, že řada kulturních institucí primárně nezaměřených na sbírkové fondy může obsahovat vědecky hodnotné, vzácné či alespoň zajímavé přírodniny a že je třeba takové sbírky prověřovat.

BEZ NADŠENÍ TO NEJDE

K získání kostry plejtváka myšoka pro Národní muzeum v Praze došlo pouze zásluhou celé řady entuziastů (např. Antonína Friče). S nadšením je také spojen osud přírodovědných sbírek v čáslavském Městském muzeu a v Zoologickém muzeu v Protivíně. Přírodovědné sbírky v Čáslavi postupně zakoupil Josef Kaunický (1819–1908), který byl sice profesí ladičem pian a působil 25 let v Londýně, ale jinak šlo o přírodovědného nadšence. Z dobových dokumentů uložených v čáslavském muzeu vyplývá, že v Londýně navštěvoval přednášky vynikajícího přírodovědce Thomase H. Huxleyeho a snad dokonce komunikoval i s Charlesem Darwinem. Za pracně ušetřené peníze kupoval přírodniny, které byly poprvé vystaveny

v Čáslavi r. 1884. Jeho nadstandardně bohaté sbírky dnes můžeme vidět v historicky stylových expozicích a z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že na regionální muzeum obsahují řadu velice vzácných exponátů.

Soukromé Zoologické muzeum v Protivíně je sice nově se rodící instituce (veřejnosti zpřístupněna od května 2010), která ale už nyní zahrnuje relativně rozsáhlé sbírkové fondy – 1 200 exemplářů obratlovců různých skupin. Najdeme zde množství zajímavých, ale i vědecky hodnotných až unikátních exponátů, např. lebky nosorožců, slonů, šelem, primátů apod.

PALEONTOLOGICKÉ NÁLEZY

Současné území České republiky se v geologické minulosti několikrát nacházelo v bezprostřední blízkosti moře, částečně dokonce i pod jeho hladinou. Nedávno se např. podařilo objevit na sousedním Slovensku vskutku zajímavého středněmiocenního kytovce z příbuzenstva delfínovce ganžského (Lambert a kol. 2008), a tak se přímo nabízí otázka, zda i u nás byli nalezeni fosilní kytovci. Boris Ekrt mě informoval, že se v Národním muzeu v Praze žádný fosilní kytovec nenachází, a tak zatím víme jen o nálezu miocenní fosilie ze Židlochovic (jižní Morava), kterou zevrubně prostudoval a publikoval v r. 1957 náš význačný paleontolog Rudolf Musil.

Usoudil tehdy, že jde o příslušníka plejtváků s vazbami na vymřelé rody Mesocetus nebo Isocetus.

VELRYBA I NA ZNAKU A VLAJCE

Touto zajímavostí se může pochlubit obec Kratonohy (okres Hradec Králové). Od tamější starostky Jitky Brádlové jsem získal zdůvodnění od heraldika Miroslava J. V. Pavlů, který vyobrazení spojuje s barokním znakem velryby na domě U Jonáše v Pardubicích. Zajímavé je relativně přesné vyobrazení některých detailů (pozice nozder, spíše horizontální tvar ploutve, kostice v horní části tlamy nebo velký jazyk), včetně naopak zřetelných nepřesností (šupiny na těle, tvar prsních ploutví). Vlajková velryba má rýhy na hrdle typické pro plejtváky, ale celková tělesná konstituce se nejvíce podobá velrybám v užším smyslu. (Pozn.: Podle konzultanta Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR a heraldika Z. Svobody byly znak a vlajka uděleny sněmovnou 22. 10. 2008 s popisem „v modrém pruhu do oblouku bílá velryba se zuby a červeným jazykem“.)

CETOLOGIE U NÁS

Ze zoologů, kteří se věnovali i kytovcům, nesmíme opomenout několik osobností.

☞ Ludwig Freund (1878–1953) byl především uznávaným parazitologem (studoval parazity u ryb a vši), ale také systematickým zoologem a srovnávacím morfologem. Z hlediska srovnávací morfologie savců se intenzivně věnoval kytovcům a především sirénám. Po vzniku Přírodovědecké fakulty Německé univerzity v Praze (1920) zde působil v Zoologickém institutu. V r. 1939 musel z institutu z rasových důvodů odejít a přenechat tam své materiály a sbírky; v r. 1945 byl poslán do vyhlazovacího koncentračního tábora. Naštěstí přežil a po skončení války usiloval o pokračování ve vědecké činnosti, ale působení v Československu mu však bylo pro jeho německé vzdělání a občanství odepřeno. A tak r. 1949 přešel na univerzitu v Halle. Zabavený srovnávací materiál L. Freunda se nyní nachází ve sbírkách katedry zoologie PřF UK v Praze. Z nejvýznamnějších studií vývojové morfologie kytovců je nutné zmínit především jeho článek Walstudien (Freund 1912).

☞ Vratislav Mazák (1937–87) byl vynikající zoolog zaměřený na systematiku savců, který za svůj poměrně krátký život vytvořil celou řadu špičkových publikací

majících značný ohlas nejen u nás, ale především v zahraničí. Kromě jiného je autorem vědeckých popisů hned několika poddruhů i druhů savců – tygra indočínského (Panthera tigris corbetti), asijského divokého osla kulana (Equus hemionus kulan; spolu s australským zoologem Colinem P. Grovesem) a dokonce i vymřelého člověka Homo ergaster (opět s C. P. Grovesem). Je bezesporu potěšitelné, že od té doby nashromážděné znalosti a nové (statistické a molekulárně-fylogenetické) metody jednoznačně potvrdily oprávněnost popisu poddruhu tygra i vymřelého druhu člověka. Jen u kulana se stále diskutuje, zda si zaslouží být samostatným poddruhem. Tato bilance podtrhuje taxonomický cit, pečlivost a hluboké znalosti V. Mazáka. Byl rovněž výborným popularizátorem zoologie, obhájcem Zdeňka Buriana v uměleckých kruzích a také autorem řady věrných a působivých kreseb zvířat. Z jeho popularizační činnosti zmiňme alespoň již uvedenou knihu Kytovci a cyklus článků o kytovcích v časopise Živa publikovaný v letech 1977–79.

☞ Milan Klíma (narozen r. 1932) patří k nejlepším světovým odborníkům na morfologii lopatkového pletence savců a embryonální vývoj kytovců. Tuto problematiku studoval zprvu v Brně a po vynucené emigraci (1968) pracoval v Utrechtu a později jako profesor na Lékařské fakultě Univerzity J. W.

Goetha ve Frankfurtu nad Mohanem, kde dnes žije. Napsal více než 150 odborných a 20 knižních publikací, z toho kytovcům věnoval přibližně 30. Je mimo jiné autorem „největšího“ morfologického objevu 20. stol., když na základě studia embryonálního vývoje vorvaně odhalil obří chrupavku v jeho hlavě (osobní sdělení). Tato 6 m dlouhá struktura do té doby ušla pozornosti všech morfologů. M. Klíma je biologem, který studoval i teoretické lékařské vědy, antropologii a srovnávací morfologii a jeho vpravdě renesanční osobnost v sobě snoubí kromě nezbytné pečlivosti, pracovitosti a citu pro detail i umělecké sklony. Je autorem nejen řady morfologických kreseb, ale i mnoha surrealistických obrazů z cyklu Fantastická morfologie, které v sobě nesou prvky morfologie člověka, obratlovců a často i kytovců. Českým čtenářům se nedávno představil knihou Záhady lidského těla. Člověk – tvor nedokonalý (Ikar, Praha 2008; recenze viz Živa 2009, 2: XXIV). Milan Klíma navíc odstartoval a stále podporuje morfologický výzkum kytovců na dvou našich vědeckých institucích, a to na Ústavu histologie a embryologie LF UK v Plzni (tým Jitky Kočové) a na Ústavu živočišné fyziologie a genetiky AV ČR, v. v. i., v Brně (skupina Ivana Míška).

4.3 52 Hz

MICHAL CÁB

31. března 2020 přestali provozovatelé projektu SETI[1] poskytovat uživatelům data z vesmírného šumění k analýze. Tento fakt lze interpretovat jako výraz určité skepse – během dvaceti let se totiž nepodařilo identifikovat signál, který by naznačoval existenci inteligentního života mimo Zemi. Pokud detektory všelikerých signálů otočíme zpět směrem na naši planetu, tak je situace v tomto ohledu o něco lepší. Zde jsou zatím signály, svědčící o „inteligentním“ životě, přítomné. Máme zde například širokospektrání elektromagnetické znečištění vytvořené lidmi: všudypřítomné vysokofrekvenční signály telefonních převáděčů, Wi-Fi routerů, GPS satelitů, atd. proti kterým se citlivější jedinci chrání s pomocí alobalových přileb[2]. Do této skupiny bychom mohli zařadit i poněkud méně nápadný signál, který se nachází v našich domácnostech, vybavených elektrickou sítí. Pakliže obyčejnou cívku zapojíme do patřičného audiozesilovače a přiblížíme se s ní k zásuvce, tak uslyšíme audiosignál 50 Hz[3]. Jde o důvěrně známý nízkofrekvenční brum.

1 Search for Extra-Terrestrial Intelligence; https://www.engadget.com/2020-03-04-seti-home-stops-for-now.html
2 Viz. https://en.wikipedia.org/wiki/Tin_foil_hat
3 Viz. https://www.youtube.com/watch?v=RczbLzq5Oqo

Když cívku vyměníme za kvalitní hydrofon[4] a elektrifikovanou domácnost za Tichý oceán, přesněji Aljašský záliv, pak máme vzácně příležitost se setkat s audiosignálem, jenž spadá do skupiny ne-lidských a jeho frekvence je jen o něco málo vyšší – konkrétně je to 52 Hz. Kuriozita tohoto zvuku spočívá v tom, že při jeho poslechu jsme účastni specifické akusmatické situace[5], jež nemůže být zrušena nebo překonána tím, že bychom byli s to zahlédnout jeho autora. Jako oni pověstní Pythagorovi žáci Ἀκουσματικοί můžeme naslouchat „učiteli“, který zatím stále zůstává za záclonou. Neméně kuriozní je to, že stějně jako byl jeden Pythagoras, je jeden i tento „sonický albín“[6]. Přírodovědci tvrdí, že původcem signálu je dosud neidentifikované velrybí individuum[7]. Od svých druhových příbuzných se liší v tom, že místo obvyklých 10–39 Hz zpívá v neobvyklém vyšším rejstříku. Od roku 1989, kdy byl signál detekován americkým špionážním systémem SOUS, až do dnešních dnů zaznívá v pravidelných intervalech.

Je otázkou, zda by v případě existence tohoto signálu nestálo za to se zřeknout „přirozené“ touhy lidstva po poznání a zachovat ho v oné akusmatické tajuplnosti – pak

4 Viz. https://vimeo.com/123313112
5 Viz str. 10, https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/ff/ps15/eah/web/media/Elektroakusticka_hudba.pdf
6 Jiné prameny tvrdí, že existuje opodstatněná naděje, že tento velrybí zpěvák není zcela osamocen. Viz. https://www.smithsonianmag.com/smart-news/maybe-worlds-loneliest-whale-isnt-so-isolated-after-all-180955005/
7 https://en.wikipedia.org/wiki/52-hertz_whale

bude minimálně zachován prostor naší volné imaginace. A vůbec – opravdu potřebujeme v případě všech signálů identifikovat a analyzovat jejich původce? Nestačí v některých případech prostě jen to, že jsou?

4.4 Čtení z knihy Zjevení

KAPITOLA 13

I viděl jsem šelmu vystupující z moře, kteráž měla sedm hlav a deset rohů. A na rozích jejích deset korun, a na hlavách jejích jméno rouhání.

Byla pak šelma ta, kterouž jsem viděl, podobná pardovi, a nohy její jako nedvědí, a ústa její jako ústa lvová. I dal jí drak sílu svou, a trůn svůj, a moc velikou.

A viděl jsem, ano jedna z hlav jejích jako zbitá byla až na smrt, ale rána její smrtelná uzdravena jest. Tedy divivši se všecka země, šla za tou šelmou.

A klaněli se drakovi, kterýž dal moc šelmě; a klaněli se šelmě, řkouce: Kdo jest podobný té šelmě? Kdo bude moci bojovati s ní?

I dána jsou jí ústa mluvící veliké věci a rouhání, a dána jí moc vládnouti za čtyřidceti a dva měsíce.

Protož otevřela ústa svá k rouhání se Bohu, aby se rouhala jménu jeho, i stánku jeho, i těm, kteříž přebývají na nebi.

Dáno jí i bojovati s svatými a přemáhati je; a dána jí moc nad všelikým pokolením, nad rozličným jazykem, i nad národem.

Protož klaněti se jí budou všickni, kteříž přebývají na zemi, jichžto jména nejsou napsaná v knihách života Beránka, toho zabitého od počátku světa.

Má-li kdo uši, slyš.

Jestliže kdo do vězení povede, do vězení půjde; zabije-li kdo mečem, musí mečem zabit býti. Zdeť jest trpělivost a víra svatých.

Potom viděl jsem jinou šelmu vystupující z země, a měla dva rohy, podobné rohům Beránkovým, ale mluvila jako drak.

Kterážto všecku moc první šelmy provozuje před tváří její; a působí to, že země i ti, kteříž přebývají na ní, klanějí se šelmě té první, jejížto rána smrtelná uzdravena byla.

A činí divy veliké, takže i ohni rozkazuje sstupovati s nebe na zem před obličejem mnohých lidí.

A svodí ty, jenž přebývají na zemi, těmi divy, kteréžto dáno jí činiti před obličejem šelmy, říkající obyvatelům země, aby udělali obraz šelmě, kteráž měla ránu od meče, a ožila zase.

I dáno jí, aby dáti mohla ducha tomu obrazu šelmy, aby i mluvil obraz šelmy, a aby to způsobila, kteřížkoli neklaněli by se obrazu šelmy, aby byli zmordováni.

A rozkazuje všechněm, malým i velikým, bohatým i chudým, svobodným i v službu podrobeným, aby měli znamení na pravé ruce své, aneb na čelích svých,

A aby žádný nemohl kupovati ani prodávati, než ten, kdož má znamení aneb jméno té šelmy, anebo počet jména jejího.

Tuť jest moudrost. Kdo má rozum, sečtiž počet šelmy. Nebo jest počet člověka, a jestiť počet ten šest set šedesáte a šest.

4.5 Píseň velryb

JAROSLAV SEIFERT

(…)
Nad mořem však utkvěl čas
jako hvězda.

Vlny bijí věčně do svých skal
a kdyby ještě dnes slunily se pod nimi
Knüpferovy najády
ani za dlouhých sto let
nepoznaly by vrásky.

Pan Roger Payne a jeho žena Katy
porozuměli řeči velryb
a u Havajských ostrovů a u Bermud
natočili zpěv plejtvaků
kterým říkají námořníci keporkaci.

Velryby už málem vymírají.
Mohla by to být spíše píseň pohřební.
Ale není!
V těch šerých hlubinách moře
zní slavnostně.

Snad bychom měli povstat
smeknout klobouky
a stát pozorně a zpříma
jako majáky.

Možná že je to hymna moře!
Zní zřídkakdy
ale zato od počátku světů.

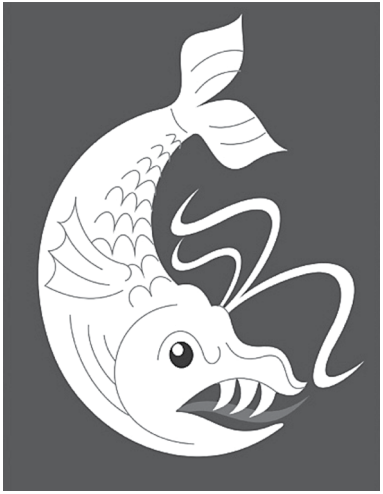

Velryba na vlajce obce Kratonohy. Z archivu J. Brádlové

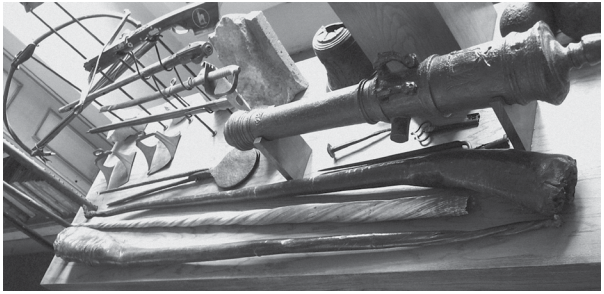

Dva vysušené kytovčí penisy a kel narvala (uprostřed)
v expozici Strahovského kláštera v Praze

Jeden z nejběžnějších kytovců v našich
kolekcích – lebka sviňuchy obecné *(Phocoena phocoena)*

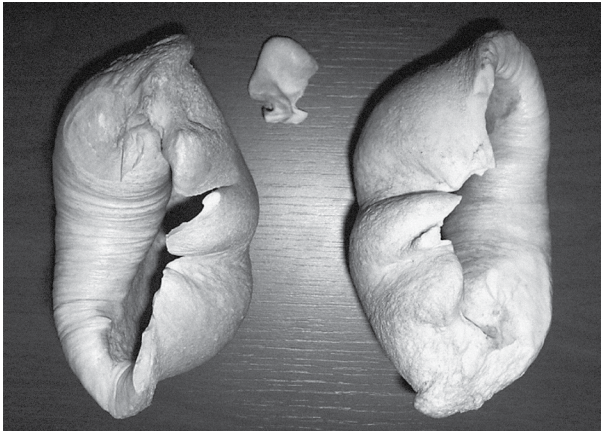

Kostěná sluchová pouzdra blíže neurčeného velkého kytovce
ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové

5
Homo

Zpravidla se čte v den páteční, v čase odpoledním,
nebo vane-li vítr všemi směry
a počasí se zdá být nepředvídatelné.

5.1 Čtení z Melvilla

KAPITOLA LXI STUBB ZABÍJÍ VELRYBU

(…) Došla řada na mne, abych měl hlídku na vrcholu předního stožáru. Opíraje se rameny o povolené nadkošové úpony, kolébal jsem se nečinně ve vzduchu jakoby očarovaném. Nemohlo tu obstát žádné odhodlání, v snové náladě se všechno vědomí rozplývalo a konečně má duše vystoupila z těla, třebaže se tělo nadále kolébalo jako kyvadlo ještě dlouho potom, co byla odvolána síla, která je uvedla v chod.

Nežli mě zapomnění obestřelo úplně, všiml jsem si, že námořníci na hlavním a na zadním stožáru již bezmála klímají. Tak jsme se nakonec všichni tři mrtvě kývali na ráhnových žerdích a každému našemu výkyvu zdola odpovídalo kývnutí hlavy dřímajícího kormidelníka; i vlny kývaly svými netečnými hřebínky a nad hlubokým spánkem moře pokyvoval východ západu a slunci nad tím nade vším.

Náhle se mi zdálo, že pod mýma zavřenýma očima praskají bubliny. Mé ruce sevřely stěžňové úpony pevně jako svěráky. Nějaká neviditelná milostivá moc mě zachránila. Trhnutím jsem se vrátil k životu. A hle! Na straně návětrné ve vzdálenosti necelých čtyřiceti sáhů se převaloval ve vodě obrovský vorvaň jako překocený kýl fregaty; jeho široký, lesklý hřbet etiopské barvy zářil

v slunečních paprscích jako zrcadlo. Velryba, obracející se líně v klínu moře a občas klidně vyrážející páru do výše, podobala se blahobytnému měšťákovi, který si za teplého odpoledne pokuřuje z dýmky. Ale ta dýmka, chudáčku velrybo, byla tvoje poslední. Jako by čaroděj mávl kouzelným proutkem, procitla pojednou ospalá loď i každý spáč na ní k plné bdělosti. Přes dvacet hlasů ze všech částí lodi a ještě tři hlasy shora volaly obvyklý pokřik, jak velká ryba pomalu a pravidelně chrlila do vzduchu jiskřící vodu.

„Připravte čluny! loď proti větru!“ křičel Achab. A uposlechnuv vlastního rozkazu, strhl kormidlo dolů, dříve než kormidelník mohl sáhnout na držadla.

Náhlé výkřiky posádky asi velrybu vyplašily. Než byly čluny spuštěny, velryba se majestátně obrátila a plula pryč na stranu závětrnou, ale s klidem tak vytrvalým a tak málo čeříc vodu při plování, až Achab, domnívaje se, že snad přece jen není poplašena, zakázal použít vesel; nikdo nesměl mluvit hlasitě, nýbrž jen šeptem. Usazeni tedy jako Indiáni z Ontaria na okrajích člunů, pádlovali jsme rychle, ale tiše kupředu. Bezvětří nedovolovalo užít nehlučných plachet. Jak jsme klouzali po hladině, obluda pojednou vymrštila ocas kolmo do výšky asi čtyřicet stop a potom se potopila a zmizela z očí, jako když se propadne věž.

„Zvedá ocas!“ zněl výkřik a po tomto hlášení Stubb ihned vytáhl sirku a zapálil si dýmku, poněvadž teď

nastala chvíle odpočinku. Když uplynula plná doba jejího ponoru, velryba se opět vynořila, a poněvadž teď byla před kuřákovým člunem a mnohem blíž k němu než k ostatním člunům, Stubb počítal, že mu bude dopřána čest ji ukořistit. Velryba si zřejmě už konečně uvědomila, že má kolem sebe pronásledovatele. Nebylo již třeba mlčenlivé opatrnosti. Pádla byla odložena a vesla se dala hlučně do práce. Stubb posud bafal z dýmky a povzbuzoval svou posádku k útoku.

Ano, s velrybou se stala velká změna. Větříc nebezpečí, hnala se splašeně pryč, přičemž jí hlava šikmo vyčnívala nad vodou, kterou prudce rozvířovala.[1]

„Jen za ní, chlapci! Neukvapujte se; dejte si na čas, ale za ní! Vrhněte se na ni jako hromobití, a to stačí,“ křičel Stubb, vypouštěje při řeči kouř. „Tak jen za ní; dej jí silnou, dlouhou ránu, Taštego! Jen do toho, Taštego, můj hochu – jen do toho, všichni za ní; ale jen buďte klidní, buďte klidní – chladní jako rampouch – pomaloučku, pomaloučku – jen se na ni vrhněte jako děsivá smrt, jako rozšklebení ďáblové a zvedněte zahrabané mrtvé pěkně vzhůru z jejich hrobů, hoši – nic víc. Jen za ní!“

---

1 Na jiném místě uvidíme, z jaké lehounké látky je celý vnitřek obrovské vorvani hlavy. Ačkoli je na pohled částí nejmasivnější je přece jen nejschopnější plout nad vodou. Proto vorvaň snadno zvedá hlavu do vzduchu a vždycky ji zvedne, když se řítí největší rychlostí. Mimoto má předek hlavy horní část tak širokou a spodní tak zúženou, že dobře proráží vodu; když vorvaň zvedne šikmo hlavu, lze o něm říci, že se proměnil z lodice s tupou přídí v zašpičatělý člun newyorského lodivoda.

„Vú-hú! Va-hí!“ ječel Indián v odpověď, vyrážeje k obloze jakýsi starý válečný pokřik. Každý veslař v letícím člunu bezděky zabíral stejně zprudka jako dychtivý Indián, který čeřil vodu vpředu mocnými údery.

Na jeho divoké výkřiky odpovídaly jiné, neméně divoké. „Ký-hý! Ký-hý!“ řval Dagú, napínaje se na svém sedadle vpřed a vzad jako tygr přecházející v kleci.

„Ka-la! Ku-lu!“ křičel Kvíkveg, jako kdyby pomlaskával nad soustem znamenitého bifteku. A tak kýly člunů prorážely vodu za pomoci vesel a výkřiků. Stubb, setrvávající i nadále na svém místě vzadu, zatím stále povzbuzoval své lidi k větší výkonnosti a nepřestával dýmat. Lopotili se a namáhali jako zoufalci, až najednou se ozval vítaný výkřik – „Taštego, vstaň! – dej jí to!“ Harpuna byla vržena. „Všichni nazpátek!“ Muži veslovali nazad; v tom okamžiku přejelo přes všechna zápěstí cosi horkého a syčícího. Byl to kouzelný provazec. Malou chvíli předtím jej Stubb rychle otočil dvakrát kolem kolíku, odkud nyní vystupoval konopně modrý dým jako následek neobyčejně rychlého otáčení a mísil se s kouřem z jeho dýmky. Jak provazec ustavičně obíhal kolem kůlu, tak také, právě než dospěl k tomu místu, probíhal oběma Stubbovýma rukama a odíral je, protože z nich náhodou vypadla látka, dva čtverce prošívané plachtoviny, kterých se někdy za takových okolností užívá. Bylo to tak, jako byste drželi nepřítelův dvojsečný meč za čepel a nepřítel se stále snažil vyrvat jej z vašeho sevření.

„Namoč provazec! Namoč provazec!“ křičel Stubb na veslaře sedícího u bubnu. Muž strhl klobouk s hlavy a šplíchal na provazec mořskou vodu.[2] Další závity se rozvinuly a provazec se napjal. Člun nyní letěl vařící se vodou jako žralok všemi ploutvemi. Stubb a Taštego si teď vyměnili místa – ze špice na záď – výkon při takovém kolébání člunu obdivuhodný.

Podle chvění šňůry, táhnoucí se podél celé horní části člunu, a podle toho, že teď byla napjata víc než struna na harfě, mohli jste soudit, že člun má dva kýly – jeden brázdí vodu, druhý vzduch – neboť člun byl teď zmítán oběma protikladnými živly zároveň. Na příď neustále narážela kaskáda vody; za člunem voda stále vířila. Při nejmenším pohybu uvnitř, třeba se jen hnulo malíčkem, praskající člun se zachvěl a naklonil okrajem do moře. Takto letěli vpřed. Každý muž se vší silou přidržoval sedadla, aby nebyl vyhozen do zpěněné vody. Vysoký Taštego u kormidlového vesla se skrčil téměř na polovinu, aby své těžiště posunul níž. Zdálo se, že celé Atlantiky a Pacifiky prolétly mimo ně, když tak letěli, až konečně velryba poněkud zmírnila let.

„Přitáhnout – přitáhnout!“ volal Stubb na veslaře. Všichni se obrátili tváří k velrybě a začali k ní přitahovat člun, který byl až dosud vlečen. Brzy se dostali

---

2 Abychom zčásti ukázali nutnost tohoto počinu, chceme tady připomenout, že v starém holandském rybářství se k namokření vrženého provazce užívá hadru, na jiných lodích dřevěné sběračky, zvlášť k tomu určené. Klobouk však bývá nejpříhodnější.

k jejímu boku a Stubb, kolenem pevně opřen o hrubý výkroj v sedadle, vrhal kopí za kopím do letící velryby. Člun se na povel střídavě vzdaloval od hrozného těla velryby a pak se zase přibližoval k novému útoku.

Z obludy se nyní ze všech stran řinuly rudé proudy jako potoky z kopce. Její mučené tělo se už nepřevalovalo v slané vodě, nýbrž v krvi, která bublala a pěnila se v její stopě ještě daleko za ní. Šikmé sluneční paprsky dopadaly na toto rudé jezero v moři a odrážely je v každém obličeji, takže všichni vypadali jako rudoši. A po celý ten čas vyrážel z dýchacího otvoru velryby bílý kouř, bolestně, výtrysk za výtryskem, a z úst vzrušeného velitele člunu prudké obláčky dýmu, jeden za druhým. Po každém bodnutí Stubb vytáhl kopí (za šňůru k němu připevněnou), znovu a znovu je narovnával několika rychlými ranami o okraj a zas a znovu je vrhal na velrybu. „Přirazit – přirazit!“ křičel teď na veslaře, když umírající velryba zmírnila svou zuřivost. „Přirazte k ní – až k ní!“ A člun přilnul k boku velryby. Stubb se nahnul daleko přes okraj, zarazil zvolna dlouhé, ostré kopí do ryby, držel je v ní a opatrně jím otáčel znovu a znovu, jako by pozorně pátral po nějakých zlatých hodinkách, které snad velryba spolkla a o něž on se bojí, aby je nerozbil, nežli je vytáhne ven. Ale zlatými hodinkami, které hledal, byl nejvnitřnější orgán života velryby. A nyní jej zasáhl, neboť obluda se probudila z dřívější dřímoty do nevylíčitelného stavu

předsmrtného záchvatu a začala se strašlivě válet ve vlastní krvi, zahalivši se v neproniknutelnou, mohutnou vařící spršku, takže ohrožená posádka měla co dělat, aby unikla z toho šíleného přítmí ven do jasného denního světla.

Velryba, ochabující v zuřivosti, se vynořila ještě jednou. Převalovala se z boku na bok, křečovitě roztahovala a stahovala dýchací otvor, vydechujíc ostře, chrčivě a bolestně. Konečně vyrazilo několik pramenů sražené červené krve, podobné rudé usazenině červeného vína, krev vylétla do tetelícího se vzduchu, a když dopadla zase na velrybu, stékala po jejích nehybných bocích po kapkách do moře. Velrybě puklo srdce!

„Je mrtva, pane Stubbe,“ řekl Dagú.

„Ano, dokouřeno, tam i tady.“ A vytáhnuv dýmku z úst, Stubb vyklepal vyhaslý popel na vodu a chvíli se zamyšleně díval na obrovskou mrtvolu, která byla jeho dílem.

5.2 O velrybách a divoké kultuře

DAVID ABRAM

Indiáni kmene Makah představují kulturu, jež byla hluboce utvářena velrybou – společenství, jehož tradice byla určována lovem šedých velryb a velryb hrbatých a jejich důvěrnou znalostí těchto ryb, kterou takový lov vyžaduje. Nejméně dva tisíce let (a s velkou pravděpodobností více než čtyři tisíce let) žili předkové Makahů ve svých sídlech v okolí severozápadního cípu ostrova Olympic – nejzápadnějším výběžku země, jenž dnes sousedí se Spojenými státy – v blízkosti migračních cest velryb a dalších mořských savců. Archeologické nálezy z posledních čtyřiceti let potvrzují hlubokou paměť, uchovávanou v orální tradici Makahů, a ukazují, že byli složitou a vysoce organizovanou lovecko-rybářskou společností. Z ústně tradovaných příběhů i hmotných nálezů jasně vyplývá, že Makahové tradičně lovili nejenom v řekách, ale také v pobřežních vodách v moře, a že v dlouhých kánoích vydlabaných z cedrového dřeva lovili kožešinové tuleně a další mořské savce. Je také bohatě doloženo, že tou nejhrozivější a posvátnou úctu budící událostí, která svou intenzitou vyzařovala do všech oblastí jejich kultury, byl právě lov velryb. Bylo to střetnutí nejvíce prodchnuté duchovní silou a významem, setkání na život a na smrt s bytostí, která nás

lidi přichází navštívit z hlubin tekutého světa, který sotvakdy dokážeme pochopit; setkání s tajemnou inteligencí, jež je mnohem rozsáhlejší než naše vlastní, konfrontace s něčím, co nás, ať chceme či ne, přivádí do těch nejvíce pozorných a bdělých stavů našeho vědomí. Pro Makahy byla velryba primárně zdrojem potravy – fyzické i duchovní zároveň – a její maso bylo sdíleno se všemi členy komunity jako dar; vyživovalo nejen jejich údy a svaly, ale i jejich mysl. Nesmírný život a nevyzpytatelná vnímavost velryby se stala součástí jejich vlastní sdílené existence, spojovala je do jednotného, pospolitého ducha a zajišťovala bohatou soudržnost jejich kultury. Byli to lidé utváření velrybou.

Makahové jsou jediným kmenem, jejichž právo lovit velryby se stalo součástí dohod, které podepsali s vládou Spojených států v roce 1855. Znali zvyky velryb jako nikdo druhý, a když se počet šedých velryb v důsledku nadměrného lovu americkými a evropskými komerčními velrybářskými loděmi na celé planetě drasticky snížil, Makahové to záhy rozpoznali a dobrovolně se již ve dvacátých letech minulého století lovu velryb vzdali; tedy přinejmenším o celou dekádu dřív, než vláda Spojených států vydala zákaz lovu šedých velryb. Ale jak bolestné rozhodnutí to pro ně muselo být – z vlastní vůle se vzdát těchto setkání, vzdát se této vzájemné výměny s divokým Jiným, jež spočívala v srdci jejich kulturního života. Podstatná část jejich každodenního

života, od světských činností jako je například výroba nástrojů a příprava a vaření pokrmů až po obřadní zvyklosti – příběhy, písně a tance, iniciace mladých příslušníků kmene, tajné společnosti, jež byly nositeli rituálních kmenových tradic – byla strukturována vzájemnou výměnou se světem velryb.

Dnes již, jak se zdá, šedé velryby – budiž požehnáno! – nejsou na pokraji vyhynutí. Nepochybně právě díky zákazu komerčního velrybaření asi kolem pětadvaceti tisíc kytovců dál pokračuje ve svém nomádském životě v Pacifickém oceánu, migruje mezi zimními oblastmi páření podél mexického pobřeží a letními oblastmi krmení v Beringově a Beaufortově moři. V květnu roku 1999 národ Makahů – přesněji řečeno sedm lovců velryb z tohoto kmene, pádlujících v cedrové kánoi a s ručními harpunami – poprvé po sedmdesáti ulovili a usmrtili šedou velrybu a obnovili tím tradici, sahající nejméně dvatisíce let nazpět. V médiích jim kvůli tomu bylo spíláno, skupiny ochránců přírody je označovalo za vrahy; byli vysmíváni a zesměšňováni, protože jejich lovecká technika byla nedokonalá – jelikož pro ně nebylo snadné oživit tradiční způsob lovu, který na nějakých pětasedmdesát let opustili.

Přesto zůstává toto zabíjení velryb velkou záhadou. Mnozí environmentalisté jsou rozhořčeni – zdá se, že téměř celá komunita ochránců životního prostředí je doopravdy pohoršena tím, že někdo, natožpak domorodí

Američané, lovil nebo záměrně zabíjel tak jedinečné a mysteriózní bytosti. Proč nemohou Makahové obnovit svou kulturní tradici tím, že budou lov velryb jednoduše předstírat nebo ho provádět pouze symbolicky? Proč by namísto harpunování nemohli velryby atakovat rádiovým vysílačem, abychom tak mohli s větší přesností vysledovat dráhy jejich migračních přesunů? Makahové by mohli tímto způsobem přispět k racionálnímu vědeckému posouzení chování velryb. Nebo jinak řečeno, pokud Makahové hodlají oživit svou ekonomiku, proč nemohou pořádat pro lidi vyhlídkové plavby, zaměřené na pozorování ryb, jak to dělají všichni ostatní? Proč musejí velryby zabíjet?!

Jenže takovéto argumenty z řad ochránců životního prostředí vycházejí z perspektivy, která se až příliš podobá tomu, co jsem popsal výše, pohledu, který pokládá přírodu za něco zcela odlišného od lidské kultury. Kultura, řečeno se Sókratem, existuje na této straně městských hradeb, zatímco příroda a velryby na straně opačné. Příroda je něco, na co se my lidé díváme zvnějšku, nikoliv něco, v čem a z čeho jsme. Pohled na velryby představuje nevšední divadlo, tak na ně tedy z lodní paluby zírejme, anebo – ještě lépe – nechme je zaměřit rádiovým vysílačem, abychom je pak mohli podrobně sledovat na obrazovce, tak jak nyní sledujeme vlky po celém Yellowstonském parku; ale nepřipouštějme si přitom jakoukoliv představu, že sami jsme uvnitř téhož

světa, který obývají tyto velryby! Náš vztah k přírodě musí přeci zůstat pohledem diváků, kteří sledují divadelní představení, či spíše pohledem manažerů, jež dohlížejí na velice komplikovaný soubor procesů – my sami však v těchto procesech nejsme účastni. Jestliže pocit, že se nacházíme vně či mimo přírodu, nás kdysi vedl k tomu, abychom s ostatní přírodou manipulovali a podmaňovali si ji a abychom sotva brali ohled na něco jiného než na náš vlastní prospěch, dnes nás tentýž pocit vnějškovosti přírodního světa vede ke snaze přírodu monitorovat a řídit zevnějšku, jako bychom nebyli zcela zapuštěni v této skutečné matrici, kterou se snažíme ovládnout. Bůh ví, že vzdát se pocitu kontroly a připustit si vlastní zranitelnost je nesnadné a děsivé. Jenže reciprocita zkrátka není možná v takovéto jednostranné situaci – kdy je jedna bytost vždy řídící a ta druhá ovládaná; nebo kdy je jeden druh divákem a ten druhý pouhou podívanou.

Tím nejvíce znepokojujícím a nejvíce vzrušujícím na eventuálním obnovení lovu velryb domorodými národy, jakým jsou Makahové, je to, že vyznačuje potenciální místo, kde se onen manažerský étos, který má dnes rozhodující vliv na vztahy mezi lidstvem a ostatní přírodou, začíná tváří v tvář nové účastnější etice zranitelnosti a reciprocity drolit.

Daly by snad velryby přednost tomu, kdyby je Makahové přestali lovit a zanechali své harpuny v muzeu?

Nejsem velryba, ovšem, takže nevím. Jsem si však docela jistý, že by velryby daly přednost tomu, kdyby skončilo průmyslové velrybaření, kdyby komerční velrybářské flotily Japonska a Norska ustoupily a ukončily svou činnost. A nejspíš by také byly raději, kdyby inuitští lovci velryb na Aljašce a v Rusku, kteří mají od Mezinárodní velrybářské komise (International Whaling Commision) povolen jejich lov tzv.“ výjimkou domorodým obyvatelům“ („aboriginal clause“), při provádění svého „existenčního velrybaření“ upustili od používání motorových člunů, vysoce výkonných pušek, harpunových děl, rádiových vysílaček, letadel či dokonce vrtulníků. Nejsem si však jistý tím, že velryby mají o moc raději ty lidi, kteří je pronásledují ve speciálních motorových člunech, určených k jejich pozorování a hloupě na ně civí. (Velryby mají přece pod vodou vysoce citlivý sluch: můžeme si představit, co bychom být jimi asi cítili, kdybychom slyšeli motory těch pozorovacích člunů, jak nám jsou neustále v patách? „whiiiiiiirrrrriiiiiiiirrr…“). Nejsem si jistý, že velryby nedychtí po přímějším způsobu, jak nás učit, po způsobu méně zatíženém technologií, jenž vychází mnohem víc z praxe našeho vlastního savčího života. Nejsem si jistý, že nedychtí po bezprostřednější cestě, jak nás poučit, jak vést naše kánoe při nebezpečných loveckých výpravách a přetvářet naše životy prostřednictvím údivu, jak inspirovat naše společenství a formovat naše kultury.

Samozřejmě ti z nás, kdo jsou tak jako já součástí dominantní kultury, sotva mohou Makahům říkat, že by neměli využívat technologie, které dominantní kultura používá, kdykoliv se jí zachce. Můžeme však Makahům přiznat, že přehnaná závislost na těchto technologiích nás pomalu zabíjí, že přílišné spolehání se na četné technologie poškozuje naše zdraví a pustoší naši společnost – že se zoufale potřebujeme učit, jak žít a pracovat bez tak velké závislosti na všech těch mechanických prostředcích. Můžeme Makahům říci: „Vaše kultura, vaše tradice v sobě doposud uchovávají vědomost o tom, jak žít život relativně nezprostředkovaný všemi těmi vysokorychlostními technologiemi, které zdá se podkopávají veškeré naděje na reciprocitu, a to nejen s ostatními zvířaty, ale právě tak i s našimi lidskými sousedy. Když teď tyto tradice objevujete a oživujete, mohli byste nás, prosím, něčemu z vašich dovedností naučit?“

Zdá se mi, že Makahům nejde pouze o vzkříšení vlastních tradic. Pokud je jejich touha po oživení tradiční, namáhavé praxe upřímná a jestliže v tomto starostlivém a nesnadném řemesle vytrvají, pak tímto zároveň otevírají cestu velrybám, aby mohly znovu začít lidskou kulturu spoluutvářet – a to nikoliv jako podivné estetické symboly na plakátech, nýbrž jako ušlechtilé a nebezpečné mocnosti, s nimiž jsou naše životy nedílně provázány.

5.3
Mezinárodní úmluva o regulaci velrybářství
International Convention for the Regulation of Whaling (ICRW)

Mezinárodní úmluva o regulaci velrybářství je globální smlouvou, která byla sjednána ve Washingtonu dne 2. prosince 1946 sedmnácti tehdejšími velrybářskými státy. Původní účel úmluvy byl ochránit velrybí populace před nadměrnou exploatací a zachovat možnost jejich lovu i pro budoucnost. V současnosti má úmluva 88 smluvních stran. Velká část dnešních členských zemí se snaží změnit poslání úmluvy na čistě ochranářské.

Na základě Úmluvy byla zřízena Mezinárodní velrybářská komise (International Whaling Commission, IWC), která se schází jednou ročně, podle potřeby i častěji. Úkolem IWC je přijímat opatření k regulaci velrybářství a sledovat jejich dodržování. Součástí Úmluvy je tzv. Harmonogram (Schedule), v něm jsou všechna opatření zakotvena. Změny Harmonogramu mohou být přijaty pouze na výročních zasedáních IWC, a to tříčtvrtinovou většinou. V Úmluvě je stanoveno, že přijetí jakýchkoli změn Harmonogramu musí být podloženo vědeckými závěry. Proto byl ustaven Vědecký výbor IWC, který se schází vždy před výročním zasedáním. Výbor sdružuje přední světové vědce z oboru. Každá členská země může delegovat své vědce na zasedání výboru.

V roce 1982 prosadily protivelrybářské státy v rámci IWC dočasné moratorium na komerční lov velryb, které vstoupilo v platnost v roce 1986 a dosud trvá. Norsko a Island loví dosud hojné druhy velryb na základě výhrad vůči moratoriu, Japonsko loví pro vědecké účely, obojí Úmluva umožňuje. Skupina ochranářských států se snaží změnit dočasné moratorium komerčního lovu na trvalé, zatímco skupina velrybářských států se snaží moratorium zrušit. V současné době probíhají obtížná jednání, která by měla najít kompromisní řešení.

Členství v IWC má význam pro prosazování globální ochrany živé přírody, proto Česká republika přistoupila 26. ledna 2005 k ICRW a v IWC se přidala ke skupině ochranářských států.

LEGISLATIVNÍ ZAJIŠTĚNÍ V ČR

Plnění Úmluvy je podloženo vnitrostátní právní úpravou i právem EU. Na úrovni Evropské unie je problematika Úmluvy upravena Nařízením Rady (EHS) č. 348/81 ze dne 20. ledna1981 o společných předpisech pro dovoz výrobků z velryb a ostatních kytovců, Nařízením Rady (ES) č. 338/97 ze dne 9. prosince 1996 o ochraně druhů volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin regulováním obchodu s nimi a Směrnicí Rady 92/43/EHS ze dne 21. května 1992 o ochraně přírodních stanovišť,

volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin. V České republice je problematika Úmluvy upravena zákonem č. 100/2004 Sb., o ochraně druhů volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin regulováním obchodu s nimi a dalších opatřeních k ochraně těchto druhů a o změně některých zákonů – zákon o obchodování s ohroženými druhy (§ 20).

Na úrovni EU bylo 2. března 2009 členskými státy přijato rozhodnutí o postoji, který má být jménem Evropského společenství zaujat na nadcházejících třech výročních zasedáních a s nimi spojených meziročních zasedáních Mezinárodní velrybářské komise, pokud jde o návrhy změn Mezinárodní úmluvy o regulaci velrybářství a jejího Harmonogramu.

Kontaktní osoba v ČR pro Úmluvu o velrybářství:
Mgr. Jiří Mach jiri.mach@mzp.cz

5.4 Čtení z knihy Jób

KAPITOLA 40

Ještě odpovídaje Hospodin z vichru Jobovi, i řekl:

Přepaš nyní jako muž bedra svá, a nač se tebe tázati budu, oznam mi.

Zdaliž pak i soud můj zrušiti chceš? Což mne odsoudíš, jen abys se sám ospravedlnil?

Čili máš rámě jako Bůh silný, a hlasem jako on hřímáš?

Ozdobiž se nyní vyvýšeností a důstojností, v slávu a okrasu oblec se.

Rozprostři prchlivost hněvu svého, a pohleď na všelikého pyšného, a sniž ho.

Pohleď, pravím, na všelikého pyšného, a sehni jej, anobrž setři bezbožné na místě jejich.

Skrej je v prachu spolu, tvář jejich zavěž v skrytě.

A tak i já budu tě oslavovati, že tě zachovává pravice tvá.

Aj, hle slon, jejž jsem jako i tebe učinil, trávu jí jako vůl.

Aj, hle moc jeho v bedrách jeho, a síla jeho v pupku břicha jeho.

Jak chce, ohání ocasem svým, ačkoli jest jako cedr; žily lůna jeho jako ratolesti jsou spletené. 13 Kosti jeho jako trouby měděné, hnátové jeho jako sochor železný.

Onť jest přední z účinků Boha silného, učinitel jeho sám na něj doložiti může meč svůj.

Hory zajisté přinášejí mu pastvu, a všecka zvěř polní hrá tam.

V stínu léhá, v soukromí mezi třtím a bahnem.

Dříví stín dávající stínem svým jej přikrývá, a vrbí potoční obkličuje jej.

Aj, zadržuje řeku tak, že nemůže pospíchati; tuší sobě, že požře Jordán v ústa svá.

Zdaž kdo před očima jeho polapí jej, aneb provazy protáhne chřípě jeho?

Vytáhneš-liž velryba udicí, aneb provazem pohříženým až k jazyku jeho?

Zdali dáš kroužek na chřípě jeho, aneb hákem probodneš čelist jeho?

Zdaž se obrátí k tobě s prosbami, aneb mluviti bude tobě lahodně?

Učiní-liž smlouvu s tebou? Přijmeš-liž jej za služebníka věčného?

Zdaž budeš s ním hráti jako s ptáčkem, aneb přivážeš jej dětem svým?

Přistrojí-liž sobě hody z něho společníci, a rozdělí-liž jej mezi kupce?

Zdaž naplníš háky kůži jeho, a vidlicemi rybářskými hlavu jeho?

Vztáhni jen na něj ruku svou, a neučiníš zmínky o boji.

Aj, naděje o polapení jeho mylná jest. Zdaž i k spatření jeho člověk nebývá poražen?

5.5 Velrybí žalm

MILAN KLÍMA / JOSEF OLEJNÍK

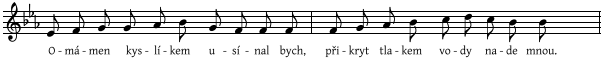

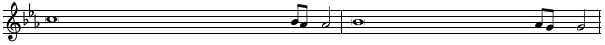

I. Podoben velrybám, chtěl bych se ponořit ..... do-hlu-bin, klesat do náruče temnot ..... po-de mnou.
II. Sledovat život sonarem ..... del-fí-nů, a v tektonických brázdách propadlých Himalájí
být svědkem zápolení obřích vorvaních čelistí
s uzly chapadel a talíři přísavek bájných krakatic.

6
Θανατος

Zpravidla se čte v den sobotní, v čase podvečerním,
nebo pokud panuje bezvětří
a slunce se chystá zapadnout.

6.1 Čtení z Melvilla

KAPITOLA CXIX SVÍČKY

(…) Jako hromosvod na kostelní věži na pevnině je určen k tomu, aby svedl nebezpečné fluidum do země, tak je mají podobné hromosvody na stožárech některých lodí na moři svádět do vody. Ale tento bleskosvod se musí ponořit do značné hloubky, aby se jeho konec nijak nedotýkal trupu lodi; kdyby jej loď neustále takto vlekla, mohl by nejen hodně překážet některým lanům, ale způsobit i mnohé nehody a více méně ztěžovat pohyb lodi ve vodě. Proto spodní části lodních hromosvodů nejsou vždycky ve vodě, nýbrž jejich dlouhé úzké články jsou obyčejně složeny mezi vnějšími řetězy, aby se daly pohotově vytáhnout a podle potřeby vrhnout do moře.

„Hromosvody! Hromosvody!“ vzkřikl Starbuck na mužstvo, vyburcován náhle k ostražitosti ostrým bleskem, který právě vrhal oslnivé světlo a svítil Achabovi na cestu k jeho místu. „Jsou spuštěny do vody? Spusťte je, vpředu i vzadu. Rychle!“

„Stát!“ zvolal Achab. „Hrejme poctivou hru, třebaže jsme slabší stranou! Pomáhal bych vztyčit hromosvody na Himálaji a Andách, aby byl celý svět zajištěn, ale jen žádné výsady! Nech je být!“

„Podívejte se nahoru!“ zvolal Starbuck. „Oheň svatého Eliáše! Ráhnoví světélkuje! Světélku je!“

Všechny ráhnové hroty byly posázeny bledými plamínky. A poněvadž na trojklaných koncích stožárových hromosvodů seděly hrotité bílé plaménky, všechny tři vysoké stožáry tiše plály v tomto sirnatém vzduchu jako tři obrovské voskovice před oltářem.

„Čert vzal člun! Nech ho být!“ zvolal Stubb v okamžiku, kdy prudká vlna zvedla jeho vlastní člun, takže mu okraj zle přimáčkl ruku, když jej chtěl přitáhnout. „Čert ho vem!“ – ale když sklouzl opět na palubu, vzhlédl a zpozoroval plameny; okamžitě změnil hlas a zvolal: „Eliášův oheň buď milostiv nám všem!“

Klení je u námořníků něčím zcela všedním. Klejí, když jsou omámeni mrtvou tišinou, klejí i za největší bouře. Kletby budou chrlit i z ráhnových hrotů košové plachty, když div nesletí do zpěněného moře. Ale na všech svých plavbách jsem zřídka kdy uslyšel obvyklá zaklení, když na lodi spočinul hořící prst boží; když jeho „Mene, mene, tekel, ufarsin“ bylo vetkáno do stěžňových úpon a do lanoví.

Když nahoře planul bledý oheň, očarované mužstvo skoro nemluvilo; stáli v jednom semknutém houfu na přední palubě a jejich oči se při tom bledém světélkování leskly jako daleké souhvězdí. Obrovský černoch Dagú se zdál třikrát větší, než skutečně byl, jak tu čněl v tom strašidelném světle, a vypadal jako černý mrak, z kterého blesk vyšlehl. Otevřená ústa Taštegova ukazovala bílé žraločí zuby; svítily tak podivně, jako by

rovněž byly zažehnuty posvátným ohněm. Kvíkvegovi v tom nadpřirozeném světle hořelo tetování na těle jako modré plameny Satanovy.

Konečně obraz zmizel, když pohasla bledá zář nahoře. A znovu byla Pequod i se všemi na palubách zahalena černým příkrovem. Když po chvíli Starbuck vykročil vpřed, narazil na někoho. Byl to Stubb.

„Co si myslíš teď, člověče? Slyšel jsem tvůj výkřik. Nebyl už takový, jako když jsi zpíval.“

„Ne, ne, to ne; řekl jsem, aby Eliášův oheň byl milostiv nám všem. A ještě doufám, že bude. Ale cožpak bývá milostiv jenom protáhlým obličejům? Nemá soucit s tím, kdo se směje? A podívejte se, pane Starbucku – ale na dívání je příliš tma. Tedy mě aspoň poslouchejte. Ten oheň na stožárech mám za dobré znamení; stožáry jsou zakořeněny v podpalubí, které je skoro napěchováno vorvaninou. A tak se všechen tuk potáhne nahoru do stožárů jako míza ve stromě. Ano, z našich tří stožárů ještě budou tři svíce z vorvaniny! To je slibné, co jsme viděli.“

V tom okamžiku Starbuck zahlédl Stubbovu tvář, jež nyní začínala prosvítat tmou. Pohlédl vzhůru a zvolal: „Podívej se, podívej se!“ A znovu bylo vidět vysoké, hrotité plameny, jejichž bledé světlo vypadalo dvojnásob nadpřirozeně.

„Eliášův oheň buď milostiv nám všem!“ zvolal opět Stubb.

U hlavního stožáru, právě pod dublonem a plamenem, klečel Pars před Achabem, ale hlavu od něho odkláněl. Blízko nich na zohýbaném a vyšinutém ráhnoví několik námořníků právě upevňovalo příčnou záporu; když je záře ochromila, přimkli se k sobě a viseli bezmocně jako chumáč omámených vos na sehnuté ratolesti v sadě. Ostatní zůstávali připoutáni k palubě v různých očarovaných pozicích jako kostry v Herculaneu, strnulé ve stoje, v chůzi nebo v běhu; všichni se však dívali vzhůru.

„Ano, ano, hoši," zvolal Achab. „Podívejte se na to; dobře si to zapamatujte! Bílý oheň jen osvětluje cestu k bílé velrybě. Podejte mi ten řetěz od hlavního hromosvodu; rád bych cítil jeho tep a nechal bušit svůj tep proti jeho tepu. Krev proti ohni! Tak."

Potom se obrátil, sevřel v levé ruce poslední článek řetězu, opřel nohu o Fedallaha a s očima upřenýma vzhůru a zvednutou pravou paží stál vzpřímen před nebetyčným trojramenným svícnem s trojicí plamenů.

„Ach, ty čistý duchu čistého ohně, kterého jsem na těchto vlnách kdysi jako Peršan vzýval, až jsi mě při tom posvátném úkonu tak sežehl, že do této chvíle mám jizvu; teď tě znám, ty čistý duchu, a teď vím, že pravým uctíváním tebe je vzdor. Ani láska, ani uctivost u tebe nedojdou milosti; také na zášť máš jedinou odpověď: zabít; a všichni jsou zabiti. Žádný neohrožený šílenec se teď nestaví proti tobě. Uznávám tvou moc, která nezná řeči ani místa, ale do posledního záchvěvu svého

zpustošeného života se budu vzpírat, aby mě neovládla naprosto a bezpodmínečně. Uprostřed zosobněné neosobnosti tady stojí osobnost, třeba jsem při nejlepším pouhý bod, ať jsem přišel odkudkoli a ať jdu kamkoli, přece, pokud žiji pozemským životem, žije ve mně královská osobnost a zná svá královská práva. Válka je však utrpení a nenávist je trýzeň. Přijď v své nejnižší podobě lásky, a kleknu před tebou a políbím tě, ale v podobě nejvyšší přijď jako čistá nadzemská moc; a třeba vysíláš plně naložená loďstva světů, tento zde zůstává posud lhostejný. Ach, ty čistý duchu, ze svého ohně jsi mě stvořil a jako pravé dítě ohně ti jej svým dechem vracím."

(Náhle několik blesků za sebou; devět plamenů vyšlehne podélně do trojnásobné dřívější výšky. Achab s ostatními zavře oči a pevně si na ně tiskne pravici.)

„Uznávám tvou moc, neznající řeči ani místa, neřekl jsem to tak? Nikdo to ze mne nevynutil; ani nyní nepouštím z rukou tento řetěz. Můžeš mě oslepit, ale já si najdu cestu hmatem. Můžeš mě strávit, ale pak ze mne bude popel. Přijmi poctu od těchto ubohých očí a chvějících se rukou. Já bych ji nechtěl. Blesk mi oslnivě proniká lebkou; oční bulvy mě bolí a bolí: mám pocit, jako by celá moje zmučená hlava byla sťata a válela se po nějaké ohlušující podlaze. Ach, ach! I oslepen k tobě budu ještě promlouvat! Ačkoli jsi světlo, vyšlehuješ z temnoty; já však jsem temnota šlehající ze světla,

šlehám z tebe! Oštěpy přestávají dopadat; otevři oči, vidíš či ne? Tam hoří plameny! Ach, ty velkomyslný! Teď se pyšním svým rodokmenem. Tys však jen mým ohnivým otcem; svou líbeznou matku neznám. Ach, ty krutý! Co jsi s ní učinil? V tom je má hádanka; ale tvá je větší. Ty nevíš, odkud přicházíš, proto o sobě říkáš, že jsi nezplozený; jistě neznáš svůj počátek, proto si říkáš věčný. Já o sobě vím, co ty o sobě nevíš, ó ty všemohoucí! Převyšuje tě cosi nevtěleného, ty jasný duchu, něco nebo spíš někdo, pro koho všechna tvá věčnost je pouhý čas a všechna tvoje tvořivost pouze mechanická. Skrze tebe, tvé planoucí já, vidí mé sežehnuté oči nejasně tu bytost. Ach ty ohnivý nalezenče, ty poustevníku existující od nepaměti, také ty máš svou nesdělitelnou záhadu, své nesdílené hoře. Zde opět poznávám s hrdou bolestí svého otce. Vyšlehni, vyšlehni a olizuj ohnivou oblohu! Vyšlehnu s tebou, budu hořet s tebou! Chtěl bych s tebou splynout. Vzdorně tě vzývám!“

„Člun! člun!“ křičel Starbuck. „Podívej se na svůj člun, starče!“

Achabova harpuna, která byla ukuta v Perthově ohni, zůstala pevně zasunuta ve velké vidlici, takže vyčnívala nad příď jeho člunu; ale moře, které zničilo dno člunu, strhlo z harpuny neupevněnou koženou pochvu, a nyní z obnaženého ocelového ostří vyrážel vodorovný plamen, bledý a rozštěpený. Když tam ta mlčenlivá harpuna hořela jako hadí jazyk, Starbuck

chytil Achaba za loket: „Bůh, Bůh je proti tobě, starče; dej si pozor! Je to nešťastná plavba; nešťastně začala, nešťastně pokračuje. Otočme ráhna, dokud je ještě čas, starče, a využijme větru k cestě domů, abychom se vydali na lepší plavbu, než je tato.“

Posádka zaslechla, co volá Starbuck, a zachvácena panikou okamžitě utíkala k zvratným lanům – ačkoli jedna plachta nezůstala viset. Všechny myšlenky poděšeného prvního důstojníka byly pro tuto chvíli myšlenkami jejich; vyrazili výkřik zpola vzpurný. Ale Achab odhodil řinčící řetěz od hromosvodu na palubu, chopil se hořící harpuny a mával jí mezi nimi jako pochodní, přísahaje, že probodne prvního námořníka, který se jen opováží rozvázat konec lana. Zkamenělí pohledem na něho a ještě víc ze strachu před ohnivým kopím, které držel, muži zděšeně ustoupili a Achab opět promluvil:

„Všechny vaše přísahy, že budete pronásledovat bílou velrybu, jsou tak závazné jako moje, a starý Achab je vázán srdcem, duší i tělem, slovem a životem. A abyste věděli, jakým rytmem bije toto srdce, podívejte se: takto uhasím poslední strach!“ A jedním fouknutím udusil plamen.

Jako za větrné bouře, řádící na rovině, lidé utíkají od osamělého obrovského jilmu, jehož výška a síla je tím víc ohrožuje, poněvadž je hromosvodem pro blesky, tak při těchto slovech mnozí námořníci v zoufalé hrůze prchali od Achaba.

6.2 Lidská oběť jako náboženský a antropologický fenomén

MIROSLAVA ŠKÁVOVÁ

6.2.1 CHÁPÁNÍ LIDSKÉ OBĚTI

Lidské oběti jsou považovány za velmi drastický historický jev. Často bývají zpochybňovány s tím, že jsou protismyslné a lidského rodu nedůstojné. Takové modernistické pojetí ovšem není v souladu s myšlením pravěkého a starověkého lidstva, pro které je lidská oběť považována za nutnou, a tedy běžnou věc; pro vyvolenou oběť pak bylo „odevzdání bohům“ nejvyšší poctou. Lidská oběť je však něco, co pro každého Evropana představuje imperativ: přímo od něj žádá, aby se s ní vyrovnal, ať už soukromě, nebo veřejně; pravděpodobně je to proto, že se tolik vymyká našim vlastním představám o lidskosti. A také proto, že málokterý příslušník současné civilizace by dokázal žít mezi lidmi, kteří ji nejen běžně provozují, ale pokládají ji za zcela samozřejmou a žádoucí. Lidské oběti byly – jako oběti vůbec – přinášeny ke kultovním nebo magickým účelům božským mocnostem. Kde se zdály ostatní dary nedostatečné, bylo obětováno myslitelné a dosažitelné nejdražší – lidský život – vlastní (samooběť) nebo jiných

(náhradní oběť) jako souhrn nejvyšší energie. Předpoklady, které vedly k vytvoření lidských obětí je světový názor zemědělských národů spojovány s péčí o růst polních plodin. Lidské oběti patřily temným mocnostem nebo také přátelsky naladěným božstvům. Účelně nařízená lidská oběť sloužila jako usmíření, ukonejšení nebo také zajištění boží pomoci. Záměr lidské oběti je tak proměnlivý. Lidské oběti za usmíření rozhněvaného božstva následovali z daných podnětů, tím byla třeba epidemie nebo hlad. Cílem bylo dopomoci ukončení stavu nouze, k pravidelně prováděné „záměnné oběti“, tzn. preventivnímu prostředku. Hlavním motivem, který stál v popředí společně s myšlenkou byla i myšlenka na oplodnění. Darování praživotní energie (převážně krev, srdce a hlava člověka) v lidské oběti se dávala bohům nebo přírodním silám potřebná potrava a především síla. Tímto způsobem se zajišťovala existence člověka (např. slunci síla pro noční boj s tmou). Vyvolení k lidské oběti prožívali až do obětování vysoké vážnosti, příležitostně jim bylo prokazováno uctívání, které platilo božstvu, jemuž měli být obětováni. Způsob zabití a praktiky, které byly spojovány s myšlenkou na oplodnění se mnohdy lišily. V mravnějších dobách byla lidská oběť nahrazena „pars pro toto“ (oběť vlasů nebo prstu), obětováním zvířete nebo ovce, nebo symbolickým zabitím. Například člověk, který byl obtížený hříchy členů společnosti byl původně usmrcen na usmíření,

ale později jen vymítán. Zvláštní formou lidské oběti (částečně dobrovolné sebeobětování) jsou oběti, které doprovázejí mrtvé (možná k nim patří také upalování vdov), harakiri japonských rytířů aj. Do pozdějšího středověku v Německu se udržely oběti stavbám (zejména dětí zazděných do mostních pilířů). Jedním z oborů, které stojí v úzkém spojení s lidskými oběťmi je antropofagie (používání lidského masa, kanibalismus), při níž je v popředí blaho člověka. Jako v případě bohů si i lidé chtějí zajistit potřebnou energii. A to tím, že používají rituálně zabité (nejlépe v syrovém, čerstvém stavu), především pití jejich krve. Zde se jedná o široce rozšířenou představu o přinášení sil, která se může dít i jen symbolicky (např. přetažení kůže oběti). Člověk je chápán jako mystické vtělení božstva, ovlivňuje jídlo sjednocení („jíst boha“).

6.2.2 OBĚŤ JAKO POJEM

Termín oběť, z latinského slova sacrificium (sacer – „svatý“, facere – „dělat“) nese podobu náboženského aktu. Základním prvkem oběti je příjemce daru. Tím jsou nadpřirozené bytosti. Různé formy obětování vykazují určité společenské znaky, které reagují na následující otázky: Kdo nabízí oběť? Co se nabízí? Na jakých místech a v jakou dobu jsou oběti nabízeny? Kdo je příjemcem?

Za jakým účelem jsou oběti nabízeny? Náboženské oběti jsou schopni přinášet v zásadě všichni. Při obětování zvířat i lidí, se nezbytnou součástí obětního aktu stalo prolití krve. Krev zde hraje významnou roli jakési síly, která přináší plodnost. Lidské oběti byly často nahrazeny oběťmi zvířecími. Příklad najdeme v knize Genesis, kde má Abraham obětovat Izáka. Zde je lidská oběť nahrazena zvířecí – beranem. Definovat lidskou oběť je tedy možné jako akt zabíjení lidských obětí, které je součástí náboženských rituálů. Lidská oběť byla praktikována v různých kulturách.

6.2.3 OBĚTI A OBĚTINY

Pod pojmem oběti a obětiny jsou zahrnovány dary nadpřirozeným silám a božstvům, které byly přinášené z určitých důvodů na posvátná místa. Oběti je možné dělit podle účelu (zaměření) na: záslibné, prosebné, děkovné, přísežné, základové (stavební), na zakončení obřadů; podle obsahu na: materiální (cereální, předmětové), krvavé (zvířecí, lidské), zástupné; podle formy na: jídelní, na picí, libační, zápalné a symbolické. V lidských dějinách jsou pozoruhodným jevem základové či stavební oběti. K velmi rozšířeným patří stavební oběť, v pravém slova smyslu „planetizačním“ jevům, objevujícím se od neolitu až po novověk. Souvisí s budováním

jakékoli významné stavby (obydlí, svatyně, opevnění apod.), kterou má chránit. Ukládá se proto do základů stavby, do stěny, pod práh, ke krbu apod. Může jí být nádoba s potravou, či části zvířete (lebka s rohy), magický předmět (kamenný „hromový klín"), mince, ale i (živé?) zvíře (velmi častým obětním zvířetem bývá v pravěku pes, v raném středověku kohout či slepice) nebo lidská bytost (často dítě). Někdy bývá několik drobných obětin uloženo, např. v kamenné skříňce, pohromadě. Přinášení lidských obětí bylo v pravěku a starověku doloženo. V některých retardovaných oblastech se lidské oběti udržely až do nejnovější doby. Příkladem středověké lidské (dětské) oběti je nález skeletu novorozence ve skalní spáře zakryté zdivem v nároží věže hradu Rokštejna na Moravě, založeného v poslední čtvrtině 13. století. Lidská oběť byla dobrá i zlá, správná i špatná, nikdy však diskutovaná, vždy se brala jako prvořadá a nejvyšší povinnost, kterou lidé bohům splácí své stvoření. Jediná volba, která zde existovala, byla obětovat nebo nechat se obětovat, zabít nebo zemřít.

6.2.4 OBĚŤ Z HLEDISKA ANTROPOLOGIE

Antropologické úvahy sahají do hluboké minulosti. Vyznačovaly se historickou proměnlivostí, kulturní a intelektuální různorodostí. Těžiště antropologického

myšlení se v průběhu dějin přesunulo z oblasti náboženství, teologie a filozofie do sféry vědeckých disciplín přírodovědného, sociálního a kulturologického zaměření. Antropologie se zabývá otázkou o původu člověka, o jeho vývoji a zákonitostech fyzických změn. Člověk totiž sám sebe většinou chápal jako něco zvláštního, výlučného, neopakovatelného, odlišného od přírody a světa zvířat, ale na druhé straně z přírody vzešlého a navždy s ní spojeného. Názory na oběti jsou u každého autora odlišné. Jedním z nich je názor Herberta Spensera, podle něhož vzniklo náboženství z pozorování, že ve snech může já opustit tělo. Lidská osoba má tudíž podvojný aspekt a po smrti se duch nebo duše i nadále zjevuje živým potomkům ve snech. Duchové dávných předků nebo významné postavy pak dosáhnou postavení bohů. Oběti pro bohy se vyvinuly z rozšířené praxe odlévání úliteb na hroby předků a nabízení předkům pokrmy. Je zastáván názor, že s náboženskou obětí je spojováno násilí, které je v rituálu přítomno. René Girard, francouzský badatel, argumentuje v zásadě z hlediska psychologického a funkcionálního. Ve své knize s názvem Violence and Sacred (Násilí a posvátno, 1992) tvrdí, že „v mnoha rituálech má obětní úkon dva protichůdné aspekty: jednou je to posvátná povinnost, která se ve velkém nebezpečí zanedbá, jindy jakási kriminální činnost znamenající stejně závažné nebezpečí". Znaky násilí se dají velmi dobře rozpoznat. Pokud není oběť

v dosahu, pak je zaměřeno na náhradní oběť. Girard tvrdí, že rituální oběť je „(sama) společnost snažící se přenést násilí na poměrně indiferentní oběť, na oběť, která je ‚obětovatelná‘; toto násilí by se totiž jinak ventilovalo na vlastních členech, na těch, které chce společnost nejvíce chránit“. Obětí se stává společenství, které místo sebe obětuje něco jiného. Pomocí určité náhrady tak chrání samo sebe před vlastním násilím. Cílem oběti je obnovit soulad ve společenství a posílit v něm sociální vazby. Tato myšlenka tvoří základ kulturního chování. Dnes je oběť nejčastěji v oslabeném a přeneseném smyslu, buď jako nezbytná snášená kvůli něčemu jinému (oběť „pro něco“), anebo jako nezamýšlená osudová ztráta (oběť neštěstí).

6.3 Čtení z knihy Zjevení

KAPITOLA 22

I ukázal mi potok čistý vody živé, světlý jako křišťál, tekoucí z trůnu Božího a Beránkova.

Uprostřed pak rynku jeho a s obou stran potoka bylo dřevo života, přinášející dvanáctero ovoce, na každý měsíc vydávající ovoce své, a listí své k zdraví národů.

A ničeho zlořečeného již více nebude, ale trůn Boží a Beránkův bude v něm, a služebníci jeho sloužiti jemu budou.

A tvář jeho viděti budou, a jméno jeho budeť na čelích jejich.

A noci tam nebude, aniž budou potřebovati svíce, ani světla slunečného; nebo Pán Bůh je osvěcuje, a kralovati budou na věky věků.

I řekl mi: Slova tato jsouť věrná a pravá, a Pán, jenž jest Bůh svatých proroků, poslal anděla svého, aby ukázal služebníkům svým, co se díti musí brzo.

Aj, přijduť rychle. Blahoslavený, kdož ostříhá slov proroctví knihy této.

Já pak Jan viděl jsem a slyšel tyto věci. A když jsem slyšel a viděl, padl jsem, klaněti se chtěje před nohama anděla toho, kterýž mi tyto věci ukazoval.

Ale řekl mi: Hleď, abys toho nečinil. Neboť jsem spoluslužebník tvůj a bratří tvých proroků, a těch, jenž ostříhají slov knihy této. Bohu se klaněj.

Potom řekl mi: Nezapečeťuj slov proroctví knihy této; neboť jest blízko čas.

Kdo škodí, škodiž ještě; a kdo smrdí, smrdiž ještě; a kdo jest spravedlivý, ospravedlniž se ještě; a svatý posvětiž se ještě.

A aj, přijduť brzo, a odplata má se mnou, abych odplatil jednomu každému podle skutků jeho.

Jáť jsem Alfa i Omega, počátek i konec, první i poslední.

Blahoslavení, kteříž zachovávají přikázání jeho, aby měli právo k dřevu života a aby branami vešli do města.

Vně pak budou psi a čarodějníci, a smilníci, a vražedlníci, a modláři, i každý, kdož miluje a činí lež.

Já Ježíš poslal jsem anděla svého, aby vám svědčil o těchto věcech v církvích. Já jsem kořen a rod Davidův, a hvězda jasná a jitřní.

A Duch i nevěsta řkou: Pojď. A kdož slyší, rciž: Přijď. A kdož žízní, přijdiž, a kdo chce, nabeř vody života darmo.

Osvědčujiť pak každému, kdož by slyšel slova proroctví knihy této, jestliže by kdo přidal k těmto věcem, žeť jemu přidá Bůh ran napsaných v knize této.

A jestliže by kdo ujal něco od slov proroctví tohoto, odejmeť Bůh díl jeho z knihy života, a z města svatého, a z těch věcí, kteréž jsou napsány v knize této.

Takť praví ten, kterýž svědectví vydává o těchto věcech: Jistěť přijdu brzo. Amen. Přijdiž tedy, Pane Ježíši.

Milost Pána našeho Jezukrista se všemi vámi. Amen.

6.4 Anaximandrův žalm

ANAXIMANDROS Z MÍLÉTU / JOSEF OLEJNÍK

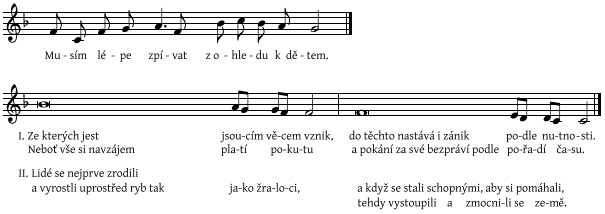

7
Katharsis

Zpravidla se čte v den nedělní, v čase nočním,
nebo také, když vítr vane tam, kam je třeba.

7.1 Čtení z Melvilla

EPILOG

Konec dramatu. Proč tu tedy ještě někdo vystupuje? – Poněvadž jeden přežil ztroskotání.

Náhodou se stalo, že po zmizení Parsově vybral osud právě mne, abych zaujal místo Achabova prvního veslaře, když tento veslař nastoupil na osiřelé místo Parsovo. Já jsem byl posledního dne vržen za záď člunu, když z něho tři muži vylétli. Plul jsem tedy nu okraji celého výjevu a viděl jej dokonale. Potom mě zachytil oslabený již savý vír kolen potápějící se lodi a přitahoval mě pozvolna k svému středu jenže když jsem dospěl už tam, vír se již uklidnil v zpěněné jezírko. Obíhal jsem jako druhý Ixion kolem dokola, stále blíž u blíže k černé bublině podobné knoflíku, jež tvořila osu toho zvolna se otáčejícího kruhu. Sotva jsem dosáhl tohoto životního středu, černá bublina praskla. A teď se s pomocí důmyslného péra uvolnilo záchranná plavatka-rakev a vysoký vztlak ji velmi prudce vymrštil Podélně z moře, až se převrátilo u plula mi po boku. Udržován nad vodou touto rakví, plul jsem téměř po celý den u noc po mírném smutečním moři. Žraloci se kolem mne kmitali neubližujíce, jako by měli tlamy na zámek; divocí mořští jestřábi létali nade mnou, zobáky jakoby zastrčené do pochvy. Druhého dne ke mně připlouvala

loď blíž a blíž a posléze mě vytáhla na palubu. Byla to bludně křižující Ráchel. Pátrajíc bez ustání po svých zmizelých dětech, našla jen jiného sirotka.

7.2 Proč velryby skáčou

NICOLAS CAVAILLES

(…) Klademe si otázku, zda velryba při svém výskoku nad hladinu něco vidí: cožpak není oslepena slunečním svitem, když její antracitové oko, obklopené tenoučkým bělmem a usazené v posledním záhybu jejích vlnovitých úst, je uvyklé propátrávat tajemství podmořské temnoty? Jeho čočka sotva dokáže přijmout tolik slunečních paprsků a jeho zornice se stěží stáhne do tak úzké čárky: na vzduchu, přemožen jeho oslnivým jasem, je kytovec bezpochyby zcela slepý. Vnímá okolní krajinu pouze prostřednictvím ultrazvuku, smíšeného se zvukem větru.

Museli bychom se tedy vzdát zraku, chtěli-li bychom skočit jako velryba: vymrštit se poslepu, jako rozrušené zvíře, potajmu se oddávajíce zakázaným slastem a natahujíce s předstíraným nezájmem ucho za oním závratným zpěvem sirén. Museli bychom dopadnout po zádech do oblaku ohně, nebo ještě lépe, vrhnout se břichem proti stropu. Nenásilný výpad, radikální odloučení, průnik napříč živly až ke ztrátě smyslů a odevzdání se silám Vesmíru.

***

Skok je plodem zahálky a přebytečné energie, bezcílného rozechvění, erupce úzkosti, jež je paradoxní: u jejího kořene stojí metafyzická nevinnost a pochmurný pocit ze života. Je kontemplativním ne-činem, výrazem pasivity vůle, poskytuje zážitek nicoty, vtělené do okolního světa – je jako malá smrt.

Smrt sama, abychom nezapomněli, je ostatně rovněž skokem, nebo přinejmenším vyjitím ze sebe, opuštěním živlu existence.

Stejně jako velrybí penis, dlouhý tři metry a ukrytý uvnitř těla, když velryba plave, který vyskočí v okamžiku smrti ze svého pouzdra. Špičatý a ohebný jako prst, proráží jako obří růžová tyč vodu ve chvíli, kdy život končí.

Tento výron transcendence není snad tak docela patrný u oněch dvanáctimetrových vraků, jimiž se velryby stávají po smrti: plují břichem vzhůru po mnoho dní, bloudíce bezcílně oceánem s nafouknutým břichem a vystavujíce na odiv záhyby svého hrdla, jako by to byla hostina pro vřeštivé mořské ptáky, kteří se vznáší nad mrtvolou, cupují ji na kusy tisíci údery svých zobáků a nacpávají se kusy tuku a posléze vnitřností. Avšak… existuje i výmluvnější podívaná. Velryba, vyvržená na břeh, totiž exploduje: přítomnost bakteriálních plynů, vznikajících rozkladem, ji přiměje vyzvracet všechny své orgány břichem – stačí jen malá skulinka, kterou může vniknout vzduch.

Mohl by být velrybí skok jakýmsi ekvivalentem tohoto fenoménu v logice života? Ne pouhá chemická reakce, nýbrž jakási krajní forma života, stejně jako je exploze krajním způsobem smrti. Na vzduchu se velryba noří do násilí: nádech, výskok, výbuch – rozplynutí v neblahém živlu. Jakkoli je pro život nezbytný, je vzduch zároveň jedem, který tentýž život narušuje (skok, pád) nebo dokonce ničí (posmrtná exploze). Pokud ovšem velryba není pouhý zbloudilý savec, který marně hledá svůj původní živel, svůj ztracený ráj, svět bez sebezapomnění, bez podmořských piruet a bez výbuchů. (…)

7.3 Čtení z knihy Jonáš

KAPITOLA 2

Nastrojil pak byl Hospodin rybu velikou, aby požřela Jonáše. I byl Jonáš v střevách té ryby tři dni a tři noci.

I modlil se Jonáš Hospodinu Bohu svému v střevách té ryby,

A řekl: Z ssoužení svého volal jsem k Hospodinu, a ozval se mi; z břicha hrobu křičel jsem, a vyslyšel jsi hlas můj.

Nebo jsi mne uvrhl do hlubiny, do prostřed moře, a řeka obklíčila mne; všecka vlnobití tvá i rozvodnění tvá na mne se svalila.

Bylť jsem již řekl: Vyhnán jsem od očí tvých, ale ještěť pohledím na tvůj svatý chrám.

Obklíčily mne vody až k duši, propast obklíčila mne, lekno otočilo se okolo hlavy mé.

Až k spodkům hor dostal jsem se, země závorami svými zalehla mi na věčnost, ty jsi však vysvobodil od porušení život můj, ó Hospodine Bože můj.

Když se svírala ve mně duše má, na Hospodina jsem se rozpomínal, i přišla k tobě modlitba má do chrámu svatého tvého.

Kteříž ostříhají marností pouhých, dobroty Boží se zbavují.

Já pak s hlasem díkčinění obětovati budu tobě; což jsem slíbil, splním. Hojné vysvobození jest u Hospodina.

Rozkázal pak byl Hospodin rybě té, i vyvrátila Jonáše na břeh.

7.4 Light of the world

ANDRÁS CSÉFALVAY

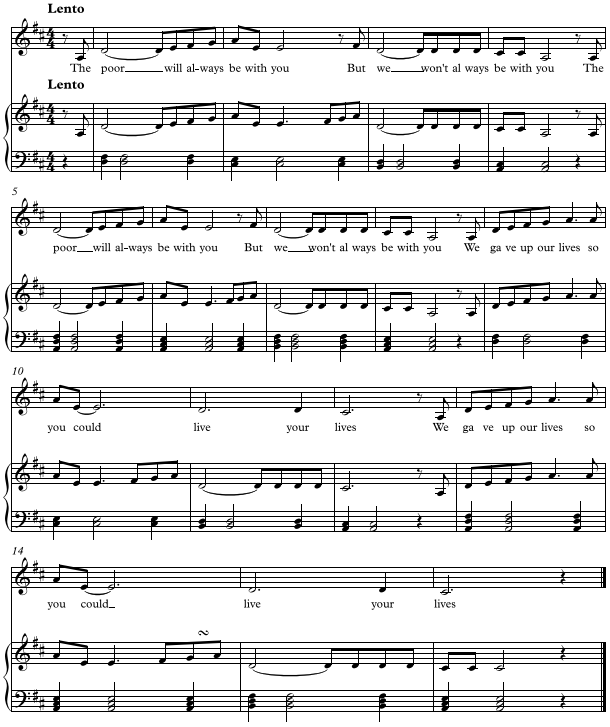

Milan Klíma: K novým galaxiím (2004).
Akryl 60x50 cm

ZDROJE

Abram, David: Procitnutí do živé země, překlad Michaela Melechovská, Luboš Snížek, Barbora Svatá, Jiří Zemánek, OPS, 2009

Bible Kralická

Cavaillès, Nicolas: Pourquoi le saut des baleines, překlad Jan Tošovský, Editions du Sonneur, 2015

Internet

Jørgensen, Ole: Duše, buď krásná, překlad Zdeněk Lyčka, Argo, 2018

Klíma, Milan: Od střízlíka přes člověka k vorvaňovi, Karolinum, 2018

Mazák, Vratislav: Kytovci, Státní zemědělské nakladatelství, 1988

Melville, Herman: Bílá velryba, překlad Marie Kornelová a Stanislav V. Klíma, ODEON, 1975

Robovský, Jan: Stopy kytovců v Čechách, Živa 3/2010

Seifert, Jaroslav: Deštník z Picadilly, Československý spisovatel, 1979

Škávová, Miroslava: Lidská oběť a její význam a role v náboženství, Katedra religionistiky a filosofie, Filosofická fakulta, Univerzita Pardubice, 2010

Texty, ilustrace a fotografie jsou užity s laskavým svolením autorů či držitelů autorských práv.

PODĚKOVÁNÍ

Lenka Šmuková, časopis ŽIVA, Jan Robovský, Milan Klíma, Adéla Petruželková a nakladatelství Karolinum, Nakladatelství Argo, Divadlo Archa, Ondřej Hrab, Jindřich Krippner, Jan Neugebauer, Milan Rampáček, Studio Alta, Cirqueon, Bastl Instruments, Gita Matlášková, Martin Růžička a Sketa Fotr, András Cséfalvay

Text programu připravili
Jan Tošovský a Nina Jacques

Grafický design
Jozef Ondrík / Deep Throat Studio
Květoslav Bartoš / Florian Karsten

Terén – pole performativního umění
Centrum experimentálního divadla, p. o.

teren@ced-brno.cz
www.jasuteren.cz

Předprodej vstupenek na pokladně
Centra experimentálního divadla
(Zelný trh 9, Brno) a online v síti goout.cz

Tisk
QUATRO PRINT, a. s.

Brno, 2020

MINISTERSTVO KULTURY

Činnost CED p.o. se uskutečňuje
za finanční podpory
Ministerstva kultury ČR

Státní fond kultury ČR

Finančně podpořil
Státní fond kultury ČR

B | R | N | O

Statutární město Brno finančně podporuje
Centrum experimentálního divadla, p.o.

jihomoravský kraj

Finančně podpořil
Jihomoravský kraj

CED